

fronteres

breu recorregut pels murs i tanques actuals

Soledad Vilar Garcia

*Desenvolupament d'un treball original d'investigació al voltant
d'un autor/a, grup, moviment, concepte o teoria artística.*

*dirigit per la Dra. Sara Vilar
València, juny 2013*

fronteres

breu recorregut pels murs i tanques actuals

Soledad Vilar Garcia

Treball final de màster de tipologia 1, dirigit per la Dra. Sara Vilar

Màster oficial en Producció Artística
Facultat de Belles Arts de Sant Carles
Universitat Politècnica de València

València, juny 2013

RESUMS

Resumen:

Fronteras empieza a partir de la constatación de que las líneas fronterizas se han convertido cada vez más frecuentemente en barreras, en vallas y muros que imposibilitan el tránsito.

Nos planteamos un recorrido por la definición y análisis del concepto de frontera así como de las diferentes tipologías existentes. Cabe clarificar que el concepto de frontera que se analiza en este trabajo debe entenderse como límite entre dos territorios; nos basamos en el concepto que designa un espacio real y no en la idea de frontera. Constatamos que los flujos migratorios actuales están modificando el trazado de las fronteras. Hemos intentado definir las a partir de un análisis que va desde su creación a partir de la geografía física hasta su reconversión en las líneas que pueblan un mapa. Seguidamente, veremos que estas líneas se materializan en muros y vallas, a menudo infranqueables. Curiosamente, después de asistir al blindaje fronterizo observaremos como la frontera desaparece. La evolución de las fronteras nos lleva desde su desaparición a la reconversión en ficción: las micronaciones, donde los límites territoriales están trazados por la imaginación.

Palabras clave: frontera, límite, barrera, muro, valla, migraciones, micronaciones.

Review:

Borders starts from observation through which we can analyze how border lines have become into barriers, walls and fences. This kind of barriers make transit impossible.

We will go through definition and analysis about the concept of borders and their different typologies. It is clear that the concept of border that we analyze in this project must be understood as a limit between two territories, as a boundary. We are based on the concept that designates something real but not the idea of a border. We have found out that contemporary migration flows are changing the delineation of borders. We have tried to define these frontiers from analyzing their appearance, born from physical geography up to their conversion into lines appearing on a map. Then we will see that these lines are embodied in walls and fences often impassable. After that, we realize that the borders disappear. The border's evolution has led us to fiction: micronations, where boundaries are drawn by imagination.

Key words: border, boundary, borderline, confine, boundary, wall, barrier, fence, migration, micronations.

Introducció	7
1. Què entenem per frontera	11
2. Migracions	25
3. Taxonomia de fronteres	35
3.1. Fronteres: límits físics	37
3.2. Fronteres: línies al mapa	40
3.3. Fronteres: murs o tanques	44
3.4. Aprofundint: tres murs rellevants	69
4. Economia de frontera	83
5. Frontera: més enllà dels efectes als humans	87
6. Desaparició de la frontera: l'acord Schengen	89
7. Frontera com a ficció: micronacions	95
8. Solucions artístiques per abordar una frontera	99
8.1. La frontera com a espai artístic	99
8.1.1. Francis Alÿs: <i>the green line. Sometimes doing something political can become poetic</i>	99
8.1.2. JR – Marco: <i>face 2 face</i>	101
8.1.3. Marina Abramovic & Ulay: <i>the lovers – the Great Wall walk</i>	104
8.1.4. Rogelio López Cuenca, Rafael Merchante, Elo Vega: <i>walls</i>	105
8.2. La frontera com a lloc de trànsit	108
8.2.1. David Goldblatt: <i>the transported of Kwandebele</i>	108
8.2.2. Jobard – Deniau: <i>Kingsley, histoire d'un immigrant</i>	110
8.2.3. Criado, Huneycutt i Adler: <i>border film project</i>	113
8.2.4. Electronic disturbance theater: <i>the transborder immigrant tool</i>	116
8.3 La frontera en els espais expositius	118
8.3.1. Santiago Sierra: <i>palabra tapada y muro cerrando un espacio</i>	118
9. Conclusions	123
Bibliografia	127

INTRODUCCIÓ

Des de fa un temps hem anat constatant que les fronteres entre els diferents països anaven blindant-se. Cada vegada més sovint, vèiem com les línies frontereres dels mapes es transformaven en murs o tanques metàl·liques que impedièn el pas.

Aquesta observació és la que està en la base d'aquest treball; intentar esbrinar el perquè de la proliferació de murs i tanques fronterers en l'actualitat. Comprovar si eren un element comú a les fronteres d'arreu del món, o si sols es donava a les anomenades fronteres externes de la Unió Europea. En definitiva, analitzar perquè apareixen els murs fronterers, saber més sobre aquest tema i les seues vinculacions amb altres aspectes com l'econòmic i social però sobretot, intentar entendre el món en què vivim.

Els objectius que pretenia aconseguir aquest treball són: analitzar quins són els motius de l'aparició de les fronteres, fer una classificació de les diferents fronteres que existeixen al món, estudiar quins són els motius que fan que la línia de separació de la frontera acabe convertida en un mur o en una tanca, constatar la vinculació existent entre el blindatge de les fronteres actuals i els fluxos migratoris, analitzar l'obra dels artistes que treballen al voltant de la frontera i per finalitzar, utilitzar el conjunt dels objectius abans enumerats per a aproximar-nos a una millor comprensió de la societat i del món.

Considerem que un dels impulsors d'aquest projecte a més de l'interès per la geografia, va ser la lectura de les conferències pronunciades en el marc de *Debat de Barcelona VII. Fronteres* i editades amb el mateix nom en 2004, pel Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB). La considerem fonamental, podríem dir que la idea del treball arranca a partir de les reflexions que es recullen al llibre pronunciades per Bauman, Todorov, Gamper o Cruz, entre d'altres. També ha contribuït el catàleg editat pel CCCB amb el nom de *Fronteres* i vinculat a una exposició que tenia el mateix nom.

A més d'aquesta lectura que quasi podríem definir com iniciàtica, la metodologia s'ha basat fonamentalment, en la conjunció de diversos elements que han fet que anàrem ampliant el nostre coneixement al voltant de les fronteres: lectura de novel·les, visionat de pel·lícules i documentals però sobretot, els mitjans de comunicació habituals com són la radio, la premsa escrita i les notícies. El fenomen del tancament de les fronteres tot i no ser recent, sí hem comprovat que s'està endurint en els últims anys. Açò ha fet que bona part de la documentació en què es basa aquest projecte s'haja extret de notícies de la radio¹ i de la premsa, de documentals així com d'informes de les ONG que treballen amb les persones que intenten creuar a l'altra banda de la frontera. Com a exemples podríem citar la pel·lícula "*Los tres entierros de Melquíades Estrada*" de Tommy Lee Jones, els documentals sobre la frontera entre Mèxic i Estats Units, i sobre el tren que la creua, "*La Bestia*", els documentals sobre la franja de Gaza i Cisjordània i molts d'altres, ens han ofert una visió diferent sobre el fenomen fronterer. La lectura dels poemes de Kavafis i de les novel·les de Coetzee, "*Esperando a los bárbaros*", i de Herrera, "*Señales que precederán al fin del mundo*", també ens han ajudat a conformar allò que entenem per fronteres. La idea de vincular les micronacions al fenomen fronterer va sorgir arrel de la lectura de la trilogia *Nocilla*, de l'escriptor espanyol Agustín Fernández Mallo.

La concepció de frontera que es desenvolupa a aquest treball i la seua estructura, tenen l'origen en la combinació de tots aquests elements: la realitat i immediatesa de les notícies, i la reflexió que aporta la ficció de les novel·les.

El treball està estructurat en diverses parts que pensem, són complementàries entre elles i alhora contribueixen a ampliar i precisar la idea de frontera sobre la que versa aquest projecte. Comencem amb la definició d'allò que entenem per frontera car, devem clarificar que analitzem la noció de frontera entesa com a límit entre dos territoris. Deixem de banda altres significacions del terme frontera com puguen ser les fronteres personals, la idea de frontera aplicada a altres àmbits, etc. per a centrar-nos en la frontera vinculada a la demarcació territorial, com hem dit abans. Les raons són diverses però una de les més importants és, que tractant-se d'un Treball Final de Màster, l'extensió del mateix estava limitada. Pensàrem que podria ser més profitós

¹ El programa de Radio 3, *Coordenadas*, ahir estava dedicat a les fronteres "¿Qué hacemos con las fronteras?. Apareixien noves referències que ens és impossible afegir en aquest treball però que caldrà tindre en compte per a una futura investigació[consulta: 19-6-13]: <http://www.rtve.es/alacarta/audios/coordenadas/130619-okcoordenadas-2013-06-20t12-13-05440/1885231/>

acotar la definició de frontera a la seua part més territorial, a la seua vinculació amb la geografia física i els límits; eixa és la raó fonamental per la qual no aprofundim en altres connotacions o usos del terme frontera.

Una vegada definit què és el que entenem per frontera cal fer una aproximació al fenomen migratori contemporani que en la nostra opinió, està estretament vinculat a la proliferació de murs i tanques que estan apareguent. Intentem recollir-les i classificar-les obeint a una norma que ens ha paregut interessant: l'evolució des de les fronteres físiques fins a la seua desaparició i posterior transformació en ficció.

En primer lloc les fronteres apareixen degut als accidents geogràfics com puguen ser els sistemes muntanyosos, després es converteixen en línies als mapes i com vorem, sovint perden la seua vinculació amb l'element geogràfic que les havia originat. Per últim, analitzem la conversió d'aquestes línies que apareixen als mapes en murs i tanques que ara sí, barren el pas a través de la frontera. Dins d'aquesta part hem fet un recorregut per les fronteres que han aparegut en els últims anys i que han acabat convertides en murs o tanques. Hem ordenat les que al nostre parer, són més importants, basant-nos en la seua ubicació en els diferents continents. Hem de dir que no hem posat Oceania ni tampoc hem fet una categorització exhaustiva.² Esperem que en una altra investigació, tinguen cabuda totes aquelles fronteres que com ja hem dit, pel límit d'extensió del Treball Final de Màster, han quedat fora d'aquestes pàgines. Després de la classificació i descripció de les tanques i murs, hem ampliat tres dels murs o tanques que considerem són rellevants en l'actualitat per diversos motius: el mur de Cisjordània, les tanques de Ceuta i Melilla i per últim, la tanca entre Estats Units i Mèxic. També analitzarem breument els efectes que aquests murs tenen més enllà del que és estrictament visible: les conseqüències per a la flora i fauna i el fenomen que s'anomena "economia de frontera". Després d'aquest recorregut pels murs que considerem que cal conèixer en l'actualitat arribem, curiosament, a la desaparició de la frontera. El fenomen actual de l'externalització de les fronteres que vegem a la Unió Europea provoca la desaparició de les fronteres internes. El paradigma d'aquesta desaparició és l'acord Schengen, que explicarem en un capítol d'aquest treball.

² Hem deixat de costat el cas curiós de l'illa de Nova Guinea partida en dues meitats pel Meridià 141 Est: la part occidental, Indonèsia, vinculada a Àsia; la part oriental, Papua-Nova Guinea forma part d'Oceania.

D'aquesta desaparició de les fronteres i per a finalitzar, passem a la seua reconversió en ficció: ací dediquem un capítol a les micronacions, estats imaginaris on els límits territorials estan dibuixats per la imaginació.

L'anàlisi que plantegem al llarg d'aquest projecte, es complementa amb una selecció d'artistes que tenen obres que treballen al voltant la frontera. Hem de dir que ha sigut impossible degut al límit d'espai i la temporalització que marca aquest tipus de treball, revisar tota la pràctica artística que existeix al voltant d'aquest tema. Caldria nomenar a Sebastiao Salgado, Alfredo Jaar, Valeriano López, Jordi Bieber, Alex Webb i Antoni Muntadas, entre d'altres. Aquests artistes també reflexen a les seues obres com la frontera determina les vides humanes; molt al nostre pesar, esperem que en un futur tinguen cabuda en un altre treball.

Hem de dir però, que les obres artístiques que hem emprat en aquest treball són majoritàriament fotografies.. La immediatesa que ofereix la fotografia serveix per a retratar la frontera i també per documentar tots els processos artístics que es donen al seu voltant.

Cal esmentar que no hem tingut l'ocasió d'entrevistar a ningú que haja travessat les fronteres que enumerem al treball. Els testimonis els hem conegut a través de la documentació amb la qual treballen, per exemple, *Médicos Sin Fronteras* i la *Creu Roja*.

Per acabar hem d'afegir que les traduccions de l'anglès, francès o castellà que hem utilitzat en aquest treball són nostres. Per tant si ha hagut algun error de traducció o d'interpretació és estrictament nostre.

Sense més pretensió que aprendre cada dia una miqueta més i intentar entendre el món en el qual vivim, comencem amb aquesta història que gira al voltant de les fronteres.

1

QUÈ ENTENEM PER FRONTERA

*La frontera, com l'ésser segons Aristòtil, es pot dir de moltes maneres, i cadascuna d'elles ens permet vore amb nous ulls el món que ens envolta.*³

Daniel Gamper

Intentar definir el terme frontera o millor dit, què entenem per frontera, dins de quins àmbits anem a moure'ns, és el que anem a tractar de fer en aquestes pàgines. És una paraula ambivalent, plena de significats que caldrà acotar per no confondre'ns en les múltiples versions del terme frontera. La frontera, entre altres definicions, també s'entén com la ratlla que separa dos territoris veïns. Les línies de la frontera conformen un grup de divisions administratives, històriques, lingüístiques i polítiques al voltant de les quals es construeixen les identitats. A la vegada, aquestes fronteres externes es reflecteixen en les anomenades fronteres internes: maneres de mirar i d'entendre el món, de comprendre'ns a nosaltres i als altres. Així, Manuel Cruz en la conferència impartida dins del marc del *Debat de Barcelona IV* al CCCB de Barcelona en 2004, parla del significat del terme frontera com a línia de separació entre països però també l'utilitza per parlar del que hem nomenat abans com fronteres internes:

“L'ús primordial del terme frontera té un caràcter descriptiu i que es refereix per dir-ho ràpidament, a la línia que separa un estat o un país d'un altre. Però el terme admet altres usos figurats; per exemple, quan l'emprem per designar la línia imaginària que separa àmbits abstractes.”⁴

En aquest treball més que parlar de les fronteres internes, anem a centrar-nos en les externes; en les fronteres artificials, en els murs i tanques creats per l'ésser humà.

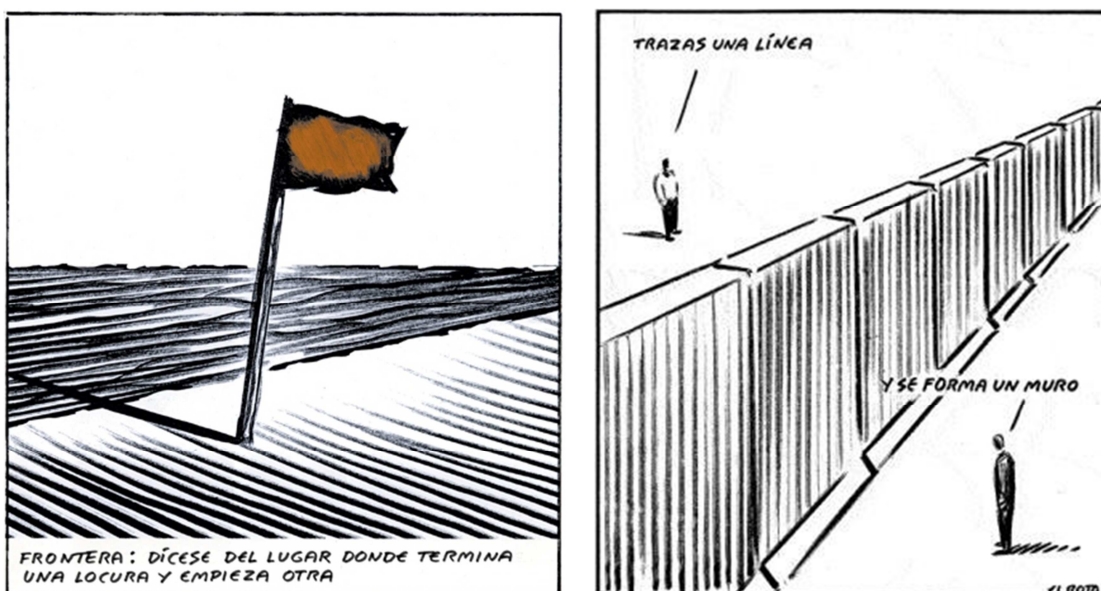
³ GAMPER, Daniel, “Epíleg: fronteres”, *Fronteres*, Barcelona, CCCB, 2007, p. 157.

⁴ CRUZ, Manuel, “Las fronteras del tiempo”, *Fronteres. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004, p. 2.

“El món humanitzat és un univers de fronteres i la història de la humanitat és la història de les fronteres entre les comunitats humanes.”⁵

Així, apropar-se a la definició del concepte de frontera ens dóna una resposta complexa ja que no és vàlida per a tots els temps ni tampoc serveix per a tots els llocs; no hi ha una definició que pugem considerar universal. Ni podem ni tampoc devem considerar-la d'igual manera per a totes les experiències individuals o col·lectives.

Explicar categòricament o si més no, intentar fer una definició exacta de què és una frontera és en l'actualitat, una tasca quasi absurda per no dir impossible; això és el que anem a intentar fer al llarg d'aquestes pàgines si més no, explicar quina és la part de les fronteres que ens interessa.

Vinyetes sobre la frontera de l'il·lustrador El Roto (Andrés Rábago García) publicades al periòdic El País.

Étienne Balibar explica al seu llibre *Violencias, identidades y civilidad* que “la idea de una definició simple de què és una frontera és absurda per definició, ja que traçar una frontera és precisament definir un territori, delimitar-lo i, així, registrar la seua identitat o atorgar-se-la.[...] La representació de la frontera és la condició de tota definició.”⁶

Traçar una frontera és delimitar un territori, definir-lo, dotar-lo així d'identitat. Aquesta delimitació és, a la vegada, una manera d'explicar la frontera, tal i com ho

⁵ DORION, Henri, “Conclusió”, *Fronteres*, Barcelona, CCCB, 2007, p. 164.

⁶ BALIBAR, Étienne, *Violencias, identidades y civilidad*, Barcelona, Gedisa, 2005, p. 77.

demostra l'etimologia de la paraula en diferents llengües. A nivell etimològic, frontera prové de *frons* (llatí), el front, la part que es veia primer de la *Civitas Maxima* dels romans, la qual avançava anunciant el moviment expansiu de l'Imperi Romà. Límit, en canvi, deriva de *limes*, la vora sense vegetació que circumdava terrenys particulars per diferenciar el canvi de propietat, segons el dret civil romà. Posteriorment designaria la línia doble (militar i duanera) al llarg de l'Imperi Romà. En francès s'utilitza indistintament *frontière* o *confin*, aquest últim sobretot quan es vol referir específicament a límit. En italià utilitzen indistintament *confine* (també per límit) i *frontiera*. L'anglès utilitza *frontier* per frontera i *border* o *boundary* (més que el terme *limit*) en sentit lineal. *Borderland* i *boundary* se solen utilitzar per parlar de fronteres però tenint en compte el sentit espacial. L'alemany utilitza *grenze* tant per a frontera com per a límit. A l'igual que en alemany, el rus *granitsa* i l'àrab *hudud* uneixen ambdós significats: frontera i límit. En castellà s'utilitzen indistintament els termes *confín*, *frontera* o *límite*. Curiosament, Ucraïna, un dels països que en l'actualitat són la frontera de la Unió Europea, vol dir "terra de la vora", "frontera". El significat real, degut a la posició limítrof del país, ha acabat per donar-li nom.

Des del llatí fins a l'alemany, el terme frontera tal i com vegem, està vinculat al concepte de fixar llinde, d'emmarcar. Així, la frontera es defineix com una línia imaginària entre territoris. Aquesta línia fixa els límits d'ambdós (o més) estats i sol caracteritzar-se per un alt grau de vigilància. Daniel Gamper relaciona també aquesta polisèmia de la paraula frontera amb la guerra, el fet que derive de l'antiga línia de front fa que estiga justificat el control i la vigilància a les zones frontereres:

*"La riquesa del concepte frontera prové del fet que es tracta d'un terme relacional, o siga, que posa en relació dos o més elements i els separa o els vincula alhora. Aquesta funció vinculadora i separadora no és només espacial sinó també bèl·lica. En el front es lluita per fer avançar la frontera, i si bé no totes les fronteres actuals són el resultat de lluites, la seua defensa continua sent una de les funcions primordials de tots els governs. És per això que la frontera com a entitat política i geogràfica està lligada estretament a la presència de l'amenaça."*⁷

Segons comentava Zygmunt Bauman⁸ al cicle de conferències al voltant de la frontera, "*Fronteres. Debat de Barcelona VII*", organitzades pel CCCB de Barcelona en març de

⁷ GAMPER, Daniel, *Op. cit.* p. 200.

⁸ BAUMAN, Zygmunt, "New frontiers and universal values" *Fronteres. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004.

2004, primer es traça la frontera i després es busquen justificacions per al fet que aquesta frontera siga on és:

*"[...] Les fronteres no tenen com a objectiu oposar-se a les diferències. Sucedeix justament al contrari: si som conscients de les diferències, és perquè hem traçat una frontera. Les diferències són el producte de les fronteres, i no a l'inrevés"*⁹.

Les diferències són la justificació del traçat de la frontera. Les fronteres existents són una manera d'ordenar el món, però no l'única¹⁰.

En aquest món globalitzat actual es posa de manifest una gran paradoxa; la noció de comunitat es dilueix en els murs i tanques que impedeixen l'entrada d'estranyers però també l'eixida dels qui habiten al seu interior. Tal i com es reflecteix al poema que va escriure Konstandinos Kavafis, *Murs*, versos que es veuen quasi com una premonició del que passa a l'actualitat:

*Sense cap mirament, sense dolor, sense respecte
M'han bastit a l'entorn grans i altes muralles.
I m'estic ara i aquí i em desespero.
No penso en res més: aquesta sort em devora el pensament.
Perquè tenia tantes coses per fer, allà a fora.
Ah, quan construïen els murs, com no vaig fer-hi atenció?
Però mai no vaig sentir la remor o la veu dels qui els bastien;
Sense jo adonar-me'n em van tancar lluny del món.*¹¹

Dins del marc del cicle de debats al voltant de la frontera organitzats pel CCCB de Barcelona en 2004, i que ja hem citat abans, l'historiador i economista Georges Corm analitza la frontera com una necessitat de l'ésser humà:

*"La vida humana, tant si l'entenem com a vida social i col·lectiva com en relació a la psicologia de l'individu, necessita la frontera. A la vida col·lectiva necessitem el nosaltres i l'ells; sinó, tot resultaria indefinible. A la vida individual, tenim el jo i el tu. En la meua opinió, pensar que és possible posar fi a les fronteres és un mite. En canvi, el que no és un mite és el fet que es pot regular el pas d'una frontera a una altra."*¹²

Així eixa frontera necessària per definir-nos, com diu Corm, fa que prenem consciència de les diferències entre un costat i l'altre, i que ens afirmem en la necessitat de continuar amb el traçat de fronteres, com passa en l'actualitat. Al intentar analitzar el concepte de frontera entren en joc dues o més identitats: les nacionals i les dels altres.

⁹ BAUMAN, Zygmunt, *Op. cit.* p. 156.

¹⁰ GAMPER, Daniel, *Op. cit.* p.201.

¹¹ KAVAFIS, Konstandinos, *Poemes II*, Barcelona, Curial, 1988. Traducció d'Alexis Eudald Solà.

¹² CORM, Georges, "Orient - Occident. La fracture imaginaire", *Fronteres. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004.

S'afegeix al concepte de frontera, la noció d'alteritat, dels que estan a l'altra part, tal i com bé recull Étienne Balibar:

“El menyspreu per certes fronteres, tret que es trobe baix la seua empara, propicia el sorgiment, en distints llocs, d'identitats indefinibles i impossibles, que en conseqüència són considerades no identitats.”¹³

També vegem les fronteres com un element protector, com alguna cosa que ens salvaguardarà dels perills diversos i imprecisos que caracteritzen el món global actual, sobretot després dels atemptats de l'11 de setembre de 2001 que han contribuït si més no justificat, bona part dels murs actuals. Bauman justifica la proliferació de fronteres en l'actualitat degut a que les veiem com una possibilitat d'aïllar-nos contra els perills i les amenaces exteriors:

“Tot canvia. No sabem quina és la força motriu que hi ha darrere aquests canvis. És lluny, en algun lloc, a l'espai global, no podem vore-la de prop i no sabem com actua. Però notem l'impacte que arriba de l'exterior, la fragilitat de la condició humana, la seua incertesa. Això és el que ens preocupa. I cal concloure que el nostre frenètic traçament de fronteres vol frenar aquesta inseguretat. Fora hi ha un món insegur.”¹⁴

A poc a poc anem veient que la conversió actual del traçat de fronteres en murs o tanques, no sols es deu a establir de manera clara i diferenciada les fites territorials entre ambdós o més països, bàsicament es deu a una por imprecisa motivada per la multitud de canvis a que estem sotmesos hui dia i que ens són difícils d'assimilar. Les fronteres apareixen d'aquesta manera, com un recurs per salvaguardar-nos d'alguna cosa que no sabem ben bé que és; a l'abast del mur ens sentim protegits. Així també ho veu el filòsof Daniel Gamper, com ho podem comprovar en la següent cita:

“El desig de seguretat que s'expressa en l'anhel comunitari s'articula mitjançant les fronteres. Fronteres físiques, en aquest cas. Defensives. Combatives. Constantment protegides i renovades. Estem, doncs, obsessionats amb les fronteres. Mentre que d'una banda la globalització es caracteritza per la llibertat del moviment del capital i dels individus més privilegiats, d'altra banda s'imposa la tendència al tancament. Desaparició de fronteres, d'una banda; proliferació de fronteres, d'altra banda. La llibertat que guanyem d'una banda la comprem al preu de la seguretat.”¹⁵

Sintetitzant, la nostra obsessió actual amb les fronteres deriva del fet d'intentar trobar solucions locals per a problemes que tenen un origen global. Només encetar el segle XXI, la sensació d'inseguretat ha passat a formar part del nostre dia a dia, tot i no saber

¹³ BALIBAR, Étienne, *Op. cit.* p. 78.

¹⁴ BAUMAN, Zygmunt, *Op. cit.* p. 149.

¹⁵ GAMPER, Daniel, *Op. cit.* p. 183.

ben bé a què tenim por. És un malestar que ens empeny a construir murs i tanques per protegir-nos, encara que siga per guardar-nos d'una por imprecisa. Zygmunt Bauman¹⁶ defineix el nostre món actual com una cosa líquida; confronta la modernitat tradicional, on l'ésser humà està ancorat a les seues arrels, al seu territori, amb la modernitat líquida, definida aquesta com una època fluida i mòbil on predomina el desarrelament i la desterritorialització. També Roger Bartra parla d'aquest desarrelament com una de les coses que defineixen la societat i el paisatge urbà actual, intensificant les diferències entre nosaltres, els que estem a dins del mur, i els altres; els que intenten entrar des de fora. Eixe desarrelament acaba configurant-se en por que fa que justifiquem i pràcticament aplaudim, la construcció de murs que ens defensen d'eixa amenaça incerta:

“El s. XXI contempla situacions noves i desconegudes que encara no sabem comprendre. El món de les nacions-estat s'està dissolent. Els eixos centrals de l'economia es van desplaçant cap a la producció de béns de consum i serveis. La producció tradicional d'objectes (automòbils, teixits, artefactes) es desplaça cap a la perifèria, i en les regions hegemòniques creix l'economia lligada a les noves tecnologies i a la informàtica. La urbanització s'expandeix i adquireix dimensions adaptades a les noves formes de treball, que ja no requereixen de la vella ciutat industrial metropolitana. Els sindicats llanguixen, la jornada de treball setmanal es redueix, la desocupació i el temps lliure creixen i es confonen. En aquest context augmenta la presència massiva dels sectors d'immigrants i de ciutadans descendents d'estrangers, que conformen els espais culturals líquids. La condició líquida denota tant la seua carència de terra com el seu origen fluid i la seua condició inestable.”¹⁷

Aproximadament el 60% de les fronteres europees han estat traçades al llarg del s. XX. Curiosament, abans de la I Guerra Mundial era molt fàcil moure's d'un país a l'altre per territori Europeu, les fronteres igual es dibuixaven que desapareixia el seu traçat, així ho reconeix l'escriptor Josep Maria de Sagarra a les seues memòries:

“Aleshores per a viatjar per Europa no es necessitava res més que les ganes i uns quants diners, no gaires; el control que exerceix avui el poder de l'Estat es pot dir que gairebé no existia. L'home legalment normal, vull dir el que no se li sabia una relació amb els verbs robar, estafar i assassinar, tenia el camp més que lliure per a fer el que li donés la gana; passava les fronteres i anava a qualsevol país sense que ningú el molestés, sense que ningú li digués ni ase ni bèstia. [...] Calia dirigir-se a la cantonada, on hi havia Can Marsans. Allà li despatxaven immediatament un bitllet per a París, en el ràpid que sortia a les 2 de la tarda de l'estació de França; si de passada volia canviar unes pessetes, ho aconseguia sense inconvenients, en or o en paper, com li vingués de gust. Se n'anava a casa, agafava la maleta, hi ficava quatre coses indispensables i cap a l'estació. Quan arribava a Portbou, ningú no li preguntava res, no passava ni per la policia, ni per la Duana, ni pel control de moneda. No necessitava cap passaport ni cap paper d'identitat. [...] Un home corrent, amb

¹⁶ BAUMAN, Zygmunt, *Múltiples culturas una sola humanitat*, Barcelona, CCCB, 2008.

¹⁷ BARTRA, Roger, “Culturas líquidas en la tierra baldía”, *Fronteres. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004.

la simple targeta de visita en tenia de sobres per anar pel món, i a França i a Espanya no li exigien cap altre requisit. Si un dia a aquell home corrent, tip de veure les cares familiars, li entrava el desig de conèixer com eren les cames de la Mistinguet i si, contemplant aquelles cames, en lloc de dos mesos se n'hi passava quatre, cap autoritat no hi tenia res a dir. [...] D'aquesta manera anàvem a París els modestos ciutadans, la primavera de l'any 14. Al cap de dos mesos, o siga el 3 d'agost d'aquell mateix any, totes aquestes gangues s'acabaren per sempre més. [...]"¹⁸

Així vegem que els conflictes bèl·lics són els que remarquen la necessitat de controlar qualsevol individu que creue una frontera. Després de la I Guerra Mundial, la frontera s'impermeabilitza i per travessar-la és necessari fer tota una sèrie de gestions i passar per determinats controls. Sols a Europa i sobretot després de la caiguda del mur de Berlín en 1989, han aparegut uns 14000km més de fronteres, creades des de zero o a partir d'antics límits ara convertits en fronteres internacionals. Tot i que aparentment haja eliminat les fronteres amb el tractat de Schengen¹⁹, Europa fa realitat el concepte de fortalesa de Bauman:

"Hi ha dues tendències contradictòries en la construcció d'una Europa unificada. Una d'elles consisteix a reforçar el paper que ha tingut Europa en la defensa d'un món millor, compartint la nostra experiència històrica en relació amb l'igualitarisme, l'organització de la vida democràtica, la defensa de les llibertats individuals, el suport de la seguretat social contra la dissort personal, etc. Aquest és el primer concepte d'Europa: Europa com a agent que ha tingut un paper positiu i molt important per a la resta del planeta. El segon és el concepte de l'Europa-fortalesa, la tendència a tancar-se: dins, el paradís; fora, la barbàrie. Tots els altres són salvatges! Nosaltres som Europeus! Nosaltres som els autors dels seus retrats, els qui hem dibuixat les seues imatges."²⁰

Es confirma la tendència a tancar-se darrere dels murs: dins el paradís, les opcions a un treball i una vida digna; fora la barbàrie, els salvatges, els altres. Eixa contraposició entre civilització i barbàrie posa de manifest que no són termes oposats sinó més bé necessaris per a completar la definició. Els civilitzats som nosaltres, els hereus de l'antic imperi romà, i els bàrbars són els altres, els que venen de l'altra banda del mur, els estrangers. Potser aquesta diferenciació que atorga el mur fronterer, la fortalesa de la que parlava Bauman, ajuda a que en la nostra societat es mantinguen els prejudicis sobre els altres, sobre les cultures diferents i es vinculen al racisme i la xenofòbia, identificant els estrangers amb la crueltat, la brutalitat i la ferocitat. En definitiva, amb els trets que caracteritzaven els bàrbars i que són els que també s'afigen a la

¹⁸ SAGARRA, Josep Maria de, *Memòries II*, Barcelona, Edicions 62, 2000, p. 226-227.

¹⁹ Ací ens referim a l'espai Schengen, un acord que va entrar en vigor en 1995 per a crear un espai únic europeu. S'eliminaven els controls fronterers dins dels països membres per a crear una frontera exterior comuna, que en un capítol d'aquest treball, ampliarem.

²⁰ BAUMAN, Zygmunt, "Europa i els bàrbars", *Fronteres*, Barcelona, CCCB, 2007, p. 159.

justificació de la construcció de murs de separació en el traçat de fronteres d'arreu del món. En els versos finals del poema de Konstantinos Kavafis de 1904, *Esperant els bàrbars*, estranyament contemporani, recull una situació pareguda a la construcció dels murs que ens ocupen, barreres que justifiarem per protegir-nos dels bàrbars:

*Què esperem a la plaça tanta gent reunida?
Diu que els bàrbars avui seran aquí.
De què ve al senat aquesta inacció?
Per què seuen els Senadors i no legislen?
És que els bàrbars arribaran avui.
Per què han de fer lleis ja els senadors?
Les dictaran els bàrbars quan vindran. [...]
Per què ha començat de sobte aquesta angúnia
i aquest renou? (Oh, com s'han allargat les cares!)
Per què es buiden de pressa els carrers i les places
I tothom va tornant a casa molt pensívol?
És que s'ha fet de nit i els bàrbars no han vingut.
I uns homes arribats de la frontera
han dit com ja, de bàrbars, no se'n veuen enlloc.
I de nosaltres ara què serà sense bàrbars?
Aquesta gent alguna cosa bé resolia.²¹*

Hui en dia el reconeixement de la diversitat cultural i la seua acceptació, fan que desaparega aquest concepte de bàrbars ja que allò que anomenem barbàrie també forma part de la nostra civilització. Però com bé diu Kavafis, què farem sense els bàrbars? Com justifiarem els murs que estem construint en l'actualitat per protegir-nos dels altres? Qui farà el paper de l'altre?

Les fronteres tenen una història, la noció de frontera també té una història que no és la mateixa en totes parts ni tampoc per a totes les persones. En l'origen, possiblement abans de l'inici de les civilitzacions, les primeres fronteres, com recull el filòsof, historiador i lingüista Tzventan Todorov, eren entre el cel i la terra:

"En una primera etapa, la frontera essencial no és la que separa els països, sinó la que separa la terra del cel. En efecte, en un primer període, el del nostre passat relativament més llunyà, els nostres avantpassats vivien en un món estructurat a partir de la verticalitat de l'amunt i l'avall."²²

²¹ KAVAFIS, Konstantinos, *Poemes II*, Barcelona, Curial, 1988. Traducció de Carles Riba

²² TODOROV, Tzventan, "Les frontières de l'Europe", *Fronteres. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004, p. 157.

Des de l'antiguitat (època on apareix el concepte d'estat) ha hagut fronteres o marques territorials, tan sols citem dos exemples reconeguts com la gran muralla de Xina²³ o el mur d'Adrià.²⁴ També trobem franges de separació o de contacte, de confrontació; aquestes fronteres podien ser fixes o mòbils, contínues o discontinües. En l'actualitat, el canvi que s'ha produït en eixa història de la frontera és que abandona la seua condició material, de mur o tanca, i es dirigeix cap una apropiació dels individus per part de l'estat i viceversa. Aquest apoderament es personifica dins de les fronteres europees, amb el tractat o acord de Schengen.

La convenció o acord de Schengen és un tractat que aparentment, elimina les fronteres internes i permet la lliure circulació de persones dins de la Unió Europea, del qual parlarem amb més deteniment en un altre capítol però que segons Balibar²⁵ este tractat ha avançat bàsicament, en matèria d'anti-ciudadania. Aquest tractat que elimina les fronteres físiques dins dels països membres de la Unió Europea que l'han ratificat, posa innumerables barreres que no són materials, però que són l'equivalent legal a un mur doncs es complica tota la reglamentació referent al dret d'asil, a les diferents modalitats d'immigració, a la possibilitat de reagrupacions familiars, l'accés a la nacionalitat... Aquesta eliminació de barreres per part d'una entitat política com la Unió Europea fa que es comporten, en la nostra opinió, com a "propietaris" de les persones que es troben dins de les seues fronteres, baix la seua jurisdicció o també nacionalitat. En aquest tractat per contra, als estrangers se'ls exclou ja que necessiten un visat Schengen per poder circular per dins del territori. El pas fronterer amb els guàrdies i la garita, desapareix a l'interior de la Unió Europea però en canvi, els controls fronterers per als estrangers continuen sent els mateixos. L'apropriació de l'individu de la que estem parlant fa que també siga interioritzada per aquest... així a més de les fronteres exteriors també comencen a proliferar les interiors; les nostres fronteres invisibles situades en totes parts i en ninguna.

²³ La gran muralla Xina és una fortificació construïda al llarg del temps en un període que abraça des del s. V aC al s. XVI dC. Es va construir per protegir la frontera nord de l'Imperi Xinès dels atacs dels nòmades de Mongòlia i Manxúria. Té uns 8850km de llarg i una mitjana de 6-7 metres d'altura i de 4 a 5 d'amplària.

²⁴ És un mur construït entre 121 i 132 dC en l'antiga Britània (actual Gran Bretanya) per ordre de l'emperador romà Adrià. El seu traçat creua en diagonal la illa d'oest a est, i servia per a protegir el territori sotmès a l'Imperi Romà en el sud, dels atacs a les tribus del nord (el territori que posteriorment seria Escòcia).

²⁵ BALIBAR, Étienne, *Op. cit.*, p. 79.

Dins d'aquesta aproximació a la definició del concepte de frontera i seguint a Balibar, podríem classificar o definir les fronteres en tres categories: sobredeterminació, polisèmia de fronteres i heterogeneïtat i ubiqüitat de les fronteres:

a) Sobredeterminació

Aquesta categoria fa referència a que cada frontera té la seua història. Normalment les fronteres s'han traçat seguint tant les demarcacions culturals com els interessos econòmics. També com a reivindicació del dret dels pobles i el poder dels estats. Rarament una frontera política és el límit entre dos estats; sempre està sobredeterminada per interessos geopolítics. Com exemple, podríem posar el de les colònies europees que eren al mateix temps, frontera nacional i frontera imperial; però també es prolongaven fins els confins de l'imperi (fins al *cor de les tenebres*,²⁶ segons Conrad). Aquestes fronteres de l'època colonial configuraven tres categories que permetien travessar amb major o menor facilitat, la frontera: ciutadans, súbdits i estrangers.

També i de manera més recent, la guerra freda va configurar el món en dos grans blocs que conformaren nous tipus d'estrangers (i d'estrany) en funció de quina fora la seua procedència. Així mateix, va introduir el concepte de refugiats i junt amb ell, el d'asil, que sempre van associats a la frontera. Eixa gran frontera creada a partir de la guerra freda, permeté assumir que tot estranger era un enemic en potència però també un possible espia.

Encara les fronteres configuren el món conegut, són la base a partir de la qual s'explica geografia política. En l'actualitat i agreujada per la crisi actual, s'ha generat una incertesa respecte a les demarcacions geopolítiques, el grau d'autonomia nacional i la compatibilitat amb les *superfronteres* com les de la Unió Europea; és ací on apareixeria la categoria de *sobredeterminació* de les fronteres de la UE.

²⁶ CONRAD, Joseph, *El corazón de las tinieblas*, Madrid, Alianza Editorial, 2006, p. 202.

"[...] la tranquil·la corrent que conduïa als racons més llunyans de la terra fluïa ombrívola baix un cel cobert, pareixia conduir cap el cor d'unes immenses tenebres."

b) Polisèmia de fronteres

La polisèmia que se li atribueix a les fronteres és real ja que no tenen el mateix significat per a tothom. No és la mateixa frontera segons se la creue en un sentit o un altre; en realitat són dos fronteres diferents però que comparteixen el mateix nom. No és el mateix travessar la tanca fronterera entre Espanya i Marroc segons se siga un ciutadà espanyol nascut a Ceuta o un marroquí. Aquesta polisèmia també és aplicable a la classe social ja que tampoc és igual ser un estudiant estatunidenc que es trasllada a Mèxic per a continuar amb la seua formació que un aturat mexicà que intente entrar en EEUU. Cal remarcar que existeix una diferència entre la lliure circulació de capital i mercaderies, i la de les persones.

En la nostra opinió, estes diferències de significació de la frontera també intensifiquen el racisme que a la vegada, fomenta la inseguretat i per tant, l'augment de disposicions en matèria de seguretat que paradoxalment, són ben rebudes i inclús percebudes com una necessitat. Això ho podem vore clarament en ports i aeroports. La frontera es percep de manera diferent segons quin siga l'origen: per a un ciutadà d'un país ric la frontera simplement és un tràmit més, consisteix en un reconeixement simbòlic del traspàs d'un mur que a més, està avalat pels drets de circulació mundial sense barreres als que l'acredita el seu passaport. En canvi, per a un ciutadà d'un país pobre que a més també és pobre, la frontera és un mur infranquejable contra el que entropessa més d'una vegada. En ocasions, la frontera es convertix per a ells en un no-lloc que transforma la seua vida en una no-existència.

c) Heterogeneïtat i ubiqüitat de les fronteres

Aquesta classificació de la frontera segons Balibar, respon a la mobilitat actual de certes fronteres ja que no es troben en el lloc físic on esperaríem trobar-les. Es tendeix a la confusió entre els diferents tipus de fronteres: polítiques, culturals i socioeconòmiques pues les fronteres ja no es troben on se suposa que està el límit, utilitzant aquest límit en sentit geogràfic, polític i administratiu del terme. Les fronteres resideixen en qualsevol part, en el lloc on s'exerceixen o realitzen els controls selectius als que som sotmesos per les

fronteres: per exemple, controls sanitaris (relacionats amb el que Michel Foucault²⁷ anomena biopoder), també en els controls de seguretat pública.

Estes funcions de control o de selecció s'han realitzat normalment en els llocs on existia físicament la frontera, sobretot en els moments històrics on l'estat-nació, ha exercit un paper clar de control de les entrades i eixides del seu territori. Aquest paper ja no necessàriament s'ha de fer al lloc on han estat tradicionalment les fronteres; ara apareix una nova ubiqüitat de fronteres, es traslladen a totes parts.

Degut al desenvolupament de les migracions però sobretot a l'increment del control al que estan sotmeses, la definició de frontera ha evolucionat incorporant altres factors a més dels geogràfics: ara també hem de pensar en factors polítics, econòmics i jurídics. Això ha fet que proliferen les fronteres i els mecanismes de control anti-immigració arreu del món: barreres, murs, controls biomètrics,²⁸ mecanismes de vigilància a distància, etc. Aquests sistemes de control tecnològicament avançats i més sofisticats han fet que els mecanismes de control policial hagen desaparegut però sols per una part dels viatgers, als aeroports europeus internacionals.²⁹

Des de l'any 2009 ha començat a implementar-se als Aeroports de Paris (ADP) el sistema PARAFE³⁰ que permet als viatgers que prèviament han acceptat sotmetre's a un control de reconeixement i autenticació biomètrica, passar ràpidament. Sols han

²⁷ FOUCAULT, Michel, *Historia de la sexualidad 1 – La voluntad de saber*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, 2007, p. 161 i següents.

En el capítol *Derecho de muerte y poder sobre la vida*, Michel Foucault encunya i desenvolupa el terme biopoder. L'utilitza per referir-se al que fan els estats moderns per dominar els cossos i controlar la població. Per a ell és "el conjunt de mecanismes a través dels quals, tot allò que en l'espècie humana, conté les seues empremtes biològiques fonamentals podrà entrar dins d'una política, d'una estratègia política, d'una estratègia general de poder, o dit d'una altra manera, com la societat, les societats occidentals modernes, a partir del s. XVIII, varen reprendre el fet biològic fonamental de pensar l'ésser humà com espècie humana". Així trobem el control de la població (seguretat), control del territori (sobirania) i el control del cos (disciplina).

²⁸ El reconeixement biomètric de persones és l'àrea del reconeixement de patrons centrada en la identificació de persones a partir de característiques físiques (empremta dactilar, iris, cara...) o de comportament (firma, forma de caminar...).

²⁹ BLANCHARD, E; CLOCHARD, O; RODIER, C, "Sur le front des frontières", en revista *Plein Droit*, [en línia]nº87, 2010, [consulta: 6-5-2013], disponible en <<http://www.gisti.org/spip.php?article2119>>

³⁰ Són les sigles de Pas Ràpid Automatitzat entre Fronteres Exteriors (*Passage Automatisé Rapide aux Frontières Extérieures*) per a la zona Schengen. Des de l'any 2012, tots aquells passatgers que disposen d'un passaport biomètric ja no caldrà que es registren per a utilitzar aquest servei que permet més rapidesa en el trànsit aeroportuari però alhora més control. Aquest sistema s'inclou dins del marc del Programa Únic d'Inspecció/Escaneig entre les terminals E i F de l'aeroport Paris-Charles de Gaulle. En l'actualitat Aeroports de Paris (ADP) disposa de trenta-tres sistemes PARAFE per a oferir als passatgers un control fronterer automatitzat.

Més informació disponible en <<http://www.aeroportsdeparis.fr/ADP/en-GB/Passagers/Procedure-practical-information/Crossing-Borders-Easily/>> [consulta: 3-6-13]

de deixar que se'ls reconeguen en un portal, la banda magnètica del passaport i les empremtes digitals. Aquest sistema obri les portes de la frontera de manera ràpida, a totes aquelles persones que accepten sotmetre's a eixe sistema de control basat en el reconeixement biomètric. Actualment conjuguem els sistemes de control antropomètrics³¹ nascuts a finals del s. XIX amb la tecnologia digital del s. XXI. Ara les nostres dades queden registrades en una immensa base de dades que a la vegada, es configura com un nou model de frontera, una nova barrera a la mobilitat.

També està la base de dades EURODAC³² que controla les empremtes digitals de les persones que demanden asil polític i dels immigrants il·legals que han sigut interceptats dins del territori de la Unió Europea. Aquesta base de dades està fent que alguns immigrants es mutilen o s'autoagredeixen en un intent de fer desaparèixer les seues empremtes digitals i evitar així la repatriació o el seu internament en algun centre específic com els CETI (*Centres de Estància Temporal d'Immigrants*) que analitzarem en aquest treball més endavant.

Hui dia el control de les fronteres tendeix a realitzar-se en zones-tampó, que estarien dins del tipus de frontera que Étienne Balibar³³ anomenava "externalització de les fronteres", com hem vist abans. La Unió Europea exporta les fronteres als seus països limítrofs com Marroc o Ucraïna ja que si són interceptats en aquestes fronteres-tampó i mitjançant els acords de devolució o repatriació, és molt més fàcil retornar a l'immigrant com analitzarem en un dels següents capítols. Aquests països mouen la línia fronterera, l'expandeixen en funció de les seues necessitats de control.

Així com hem vist, el concepte de frontera està carregat de significació, de complexitat i a més, és un terme que varia en funció del temps històric i dels interessos econòmics

³¹ El control antropomètric estudia les mesures de diverses parts del cos de l'ésser humà amb la finalitat d'establir diferències entre individus, grups, races, etc. Els precedents són al s. XVIII els estudis d'antropometria racial de Quételet, i al s. XIX els estudis antropomètrics de Bertillon.

³² El sistema Eurodac permet als països de la UE ajudar a identificar als sol·licitants d'asil i als immigrants il·legals que han sigut interceptats. Comparant les seues empremtes, els països de la UE poden comprovar si un sol·licitant d'asil o un estranger que estiga de manera il·legal al seu territori ja ha sol·licitat asil en un altre país de la UE, o si un sol·licitant d'asil ha entrat de manera irregular al territori de la UE. Està format per una unitat central gestionada per la Comissió Europea, d'una base central informatitzada de dades dactiloscòpiques i de mitjans electrònics de transmissió entre països de la UE i la base de dades central. Es prenen les empremtes digitals dels majors de 14 anys i si no s'obté l'asil, es mantenen les dades durant 10 anys. Per a més informació: <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/133081_es.htm> [consulta: 6-5-2013]

³³ BALIBAR, Étienne, *Op., cit.*

o polítics. De definir un territori ha passat a constituir, en la majoria d'ocasions, un element exclusiu, cada vegada més present a les nostres vides.

Difícilment deixaran d'existir però cal trobar la forma en què traspasar-les siga més fàcil per a qualsevol persona, vinga d'on vingi.

2

MIGRACIONS

Des de sempre, les migracions han format part de la història de la humanitat. La primera migració podríem dir que va començar amb el trasllat de l'*homo ergaster*, fa aproximadament 70000 anys, des d'Àfrica cap a les terres d'orient a través de la costa de la península Aràbiga i arribant fins Índia, Malàisia i Austràlia. Fa 50000 anys es va traslladar des de la península Aràbiga cap a Europa i Àfrica del nord. Posteriorment, a través de Sibèria i Alaska, i coincidint amb l'últim període glacial important, cap a Amèrica del Nord, Centreamèrica i Amèrica del Sud.

Com hem vist, tot i que les migracions formen part de la nostra història com a éssers humans, en les societats actuals assistim a un creixement dels estrats socials desterritorialitzats que originen tensions en la població autòctona, sobretot provocades per l'augment dels fluxos migratoris i la presència de població immigrant. L'augment del nombre d'immigrants en les societats actuals, podríem dir que provoca un cert desassossec en la població autòctona; la vida quotidiana es modifica amb la presència dels altres, dels immigrants, necessaris dins del sistema econòmic capitalista però a la vegada, inquietants. El nombre d'immigrants als països desenvolupats supera en l'actualitat la xifra de 100 milions de persones; és una gran massa demogràfica que de vegades impulsa la construcció dels murs que tanquen les fronteres de bona part dels països del món. Eixa sensació de por creixent cap als nous nadius s'accentua als països que tenen un alt índex de població immigrant. Es considera que hi ha un elevat índex de població immigrant quan aquesta supera el 10% de la població total. En Europa trobem que aquest percentatge es supera a França, Alemanya o Suïssa. Cal aclarir que aquest percentatge no inclou els immigrants que ja han adquirit la residència des de fa anys. Com que la legalitat o no de la residència d'un immigrant no és una cosa que siga fàcil de vore, l'increment de la xifra de la població estrangera

il·legal respecte dels autòctons, alimenta l'imaginari modern sobre l'altre. Des fa un temps, el flux migratori és constant i està produint-se en qualsevol part del món. Un dels que ens va a ocupar al llarg d'aquest treball és el que trasllada la població des d'Àfrica cap a les costes d'Europa. En la dècada dels anys 90 del passat segle, Europa va començar a veure la necessitat d'establir pactes i de reforçar les seues fronteres d'entrada o fronteres externes però a la mateixa vegada, paradoxalment, establia el Tractat de Schengen per a eliminar les fronteres internes.

Reprement les fronteres externes, el fet que una part de la immigració, que no la major, arribe a Europa per via marítima, ha fet que la Unió Europea endurisca els dispositius de seguretat que actuen al mediterrani: FRONTEX³⁴(UE) i SIVE³⁵ (Espanya). Per a organitzar aquests dispositius de seguretat, la Unió Europea distingeix entre els països fronterers(Espanya, Grècia i Itàlia) i la resta. El precedent de la presència de FRONTEX al mar mediterrani, fou el Procés de Barcelona³⁶ de 1995, on s'acordà que un dels objectius prioritaris de la UE seria tancar les seues fronteres per l'est i el sud-est del territori europeu. Per aconseguir-ho es coordinarien els Ministeris de l'Interior (o als seus equivalents) de cada país amb la policia fronterera per tal de vigilar les fronteres. Aquest objectiu es va utilitzar com a excusa per a blindar i militaritzar les fronteres en un intent per contindre els refugiats i els immigrants a les portes de la Unió Europea.

Seguint amb aquest procés, en 2003 la UE aprovà un acord per lluitar contra la immigració clandestina en les fronteres marítimes. Aquest acord consisteix en traslladar la vigilància a les costes "de l'altra banda", concretament a les costes d'Àfrica. En la nostra opinió pensem que aquesta política de traslladar la vigilància a Àfrica és intervencionista i també perillosa ja que no està sotmesa a cap control oficial, ni tampoc té cap repercussió als mitjans de comunicació més massius. Des d'aquest moment, la Unió Europea està impulsant bàsicament tres aspectes bàsics per controlar

³⁴ FRONTEX és l'Agència Europea per a la Gestió de la Cooperació Operativa en les Fronteres Exteriors. Va ser creada en 2004 i coordina la cooperació operativa entre estats membres de la Unió Europea en l'àmbit de la gestió de les fronteres exteriors.

Més informació en : <<http://www.frontex.europa.eu/>> [consulta:30-4-2013]

³⁵ SIVE és el *Sistema Integrado de Vigilancia Exterior*, apareix després de l'Acord Schengen i es gestiona per la Guàrdia Civil. L'objectiu és millorar la vigilància de la frontera sud d'Espanya i lluitar contra el narcotràfic i la immigració il·legal.

Més informació en: <<http://www.guardiacivil.es/es/prensa/especiales/sive/>>[consulta: 30-4-2013]

³⁶ El Procés de Barcelona, conegut també com Declaració de Barcelona o Associació Euromediterrània, és una declaració de cooperació multilateral entre la Unió Europea i els països de la vora del mediterrani en aspectes econòmics, socials, humans, culturals i qüestions de seguretat comuna. A més de la UE, els països que signen l'acord són Argèlia, Xipre, Egipte, Israel, Jordània, Líban, Malta, Marroc, Síria, Tunísia, Turquia i l'Autoritat Nacional Palestina. També es va convidar a Mauritània, a la Unió del Magrib Àrab i a la Lliga dels Estats Àrabs.

Més informació en: <http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15001_es.htm> [consulta: 5-6-13]

la immigració il·legal: el reforçament de les fronteres en la perifèria d'Europa, els camps d'internament a les zones del sud i els acords de devolució / repatriació. Pensem que es torna a repetir l'esquema colonial que considerava la metròpoli civilitzada i la perifèria bàrbara. En 2004 la UE posa en marxa la *Política Europea de Vecindad* (PEV) que pretén millorar les relacions amb els veïns de la UE ampliada.³⁷ També es vol arribar a una gestió conjunta de la migració amb una sèrie d'accions com incentius a la immigració legal, reforç i militarització de les fronteres i acords de readmissió. Estes dues últimes parts són les que realment s'han desenvolupat ja que per a incentivar la immigració legal no s'ha disposat de suficients mitjans. A aquest acord PEV també s'adheriren en 2006: Argèlia, Armènia, Azerbaidjan, Bielorússia, Egipte, Geòrgia, Israel, Jordània, Líban, Líbia, Moldàvia, Marroc, Autoritat Palestina, Síria, Tunísia i Ucraïna.

Aquest reforçament de les fronteres exteriors de la UE ha fet que apareguen els Centres d'Internament d'Estrangers (CIE) per a retindre a tots aquells immigrants que hagen arribat a les portes d'Europa de manera irregular. Els Centres d'Internament d'Estrangers (CIE) es defineixen com establiments públics de caràcter no penitenciari³⁸ destinats a la detenció, custòdia i posada a disposició judicial dels estrangers sotmesos a un expedient d'expulsió, amb la finalitat de garantir la presència de l'estranger durant la tramitació de l'expedient i execució del seu allunyament del territori de la Unió Europea, com es recull al capítol "*La vida en la frontera: centres d'internament d'estrangers*" del llibre *Frontera Sur*.³⁹ La competència dels CIE correspon al Ministeri del Interior a través de la Direcció General de la Policia i Guàrdia Civil. Dins d'aquesta, dels CIE s'encarrega concretament la Unitat Central d'Expulsions i Repatriacions que depèn de la Comissaria General d'Estrangeria i Documentació.

³⁷ En 2004 s'incorporaren R. Txeca, Xipre (sols la part greco-xipriota), Eslovènia, Eslovàquia, Estònia, Letònia, Lituània, Malta, Hongria i Polònia. En 2007 s'incorporaran Bulgària i Romania.

³⁸ Aquesta classificació dels CIE com a centres no penitenciaris apareix clarament a la seua definició a la web del Ministeri del Interior.

<http://www.interior.gob.es/extranjeria-28/regimen-general-189/centro-de-internamiento-de-extranjeros-208?locale=es#Información genérica> [consulta: 16-3-2013]

³⁹ VVAA, *Frontera Sur. Nuevas políticas de gestión y externalización del control de la inmigración en Europa*, Barcelona, Virus Editorial, 2008, p. 213.

A Espanya hi ha oficialment 9 centres d'internament d'estrangers encara que en la realitat en són uns pocs més si contem les zones portuàries:

nom	província	capacitat	Estat actual
CIE La Guacimeta	Lanzarote, zona de l'aeroport, Illes Canàries	200	En ús
CIE El Matorral	Fuerteventura, Illes Canàries	1100	Suspès temporalment
CIE Barranco Seco	Las Palmas de Gran Canària, Illes Canàries	168	En ús
CIE Hoya Fría	Sta. Cruz de Tenerife, Illes Canàries	238	En ús
CIE Port d'Almeria	Almeria, zona portuària	Sense dades	En ús
CIE Isla de las Palomas	Tarifa, Cadis	160	En ús
CIE Algesires	Algesires	192	En ús
CIE Zona Franca	Barcelona	236	En ús
CIE Aluche - Carabanchel	Madrid	280	En ús
CIE Centro de Capuchinas	Màlaga	168	Tancat, juny 2012
CIE Sangonera la Verde	Múrcia	148	En ús
CIE Zapadores	València	156	En ús

L'ingrés en un CIE ha d'estar autoritzat per un jutge, no es pot permanèixer més de 60 dies i els menors no poden ingressar-hi a no ser que siga autoritzat pels seus pares i degut a una qüestió de reagrupament familiar.⁴⁰ L'internament en aquests centres es

⁴⁰ Aquesta norma s'incumpleix constantment com poder comprovar amb l'internament del menor en el CIE Barranco Seco de Las Palmas de Gran Canarias, que viatjava en la patera envestida per la Guàrdia Civil el 13 de desembre de 2012, com es recull a esta notícia: <<http://www.canariasahora.es/articulo/tribunales/libertad-para-el-menor-de-edad-recluido-en-un-cie/20130201141231395425.html>> [consulta: 11-4-2013]

produeix per assegurar la devolució, el retorn o l'expulsió de l'immigrant il·legal i està regulat per la Llei d'Estrangeria espanyola i el Ministeri del Interior.⁴¹

Tal i com es recull al capítol de “*La vida en la frontera*” del llibre *Frontera Sur*,⁴² la Llei d'Estrangeria classifica els estrangers segons es tornen (devolució), es retornen o s'expulsen:

La **devolució** s'aplicarà a aquells estrangers que intenten entrar il·legalment al país i es procedirà a la seua identificació i posterior devolució al país de procedència. Açò es complirà encara que ja hagen entrat al territori nacional. La devolució suposa una prohibició d'entrada en Espanya de fins a 3 anys. Trobem majoritàriament situacions de devolució en les Illes Canàries, Ceuta, Melilla i la zona d'Andalusia pròxima a l'estret de Gibraltar. Afecta tant a les persones que han sigut interceptades en terra però també a les que ho han sigut en alta mar.

El **retorn** s'aplica a les persones que es presenten a la frontera però que no reuneixen els requisits per a que s'autoritze la seua entrada.

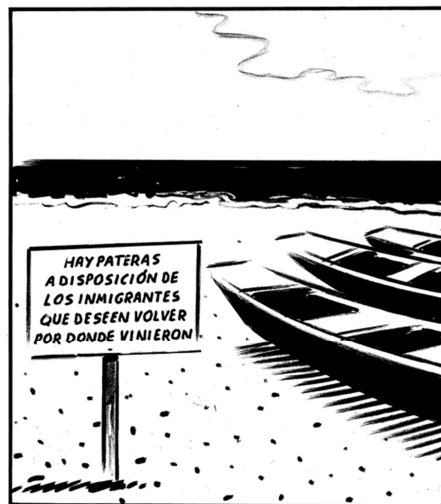
L'**expulsió** és una mesura de sanció per a controlar o frenar els fluxos migratoris i que s'aplica als estrangers que hagen inflingit la Llei d'Estrangeria però també alguna norma del Codi Penal espanyol. Aquesta es duu a terme amb la col·laboració dels seus països d'origen o sinó, dels de trànsit.

La concentració de bona part del flux migratori cap a Espanya, com estem analitzant al llarg d'aquest capítol, ha possibilitat els Centres d'Internament d'Estrangers però també l'expulsió de bona part dels immigrants il·legals que arriben a territori espanyol. Per a que l'expulsió siga efectiva, Espanya necessita que els immigrants siguen acceptats pels seus països d'origen, o siga, aquells amb els que Espanya ha signat acords de repatriació o devolució. La implementació d'aquests acords és una dels elements de dissuasió que té Europa. El fet que en els últims anys haja augmentat el flux d'immigrants cap a la porta d'Europa i concretament cap a les costes d'Espanya o Itàlia, fa que aquests dos països hagen signat acords de readmissions amb els països africans d'on prové la majoria dels migrants. Espanya ha signat tractats de

⁴¹ Es poden consultar les condicions d'internament en un CIE en la web del Ministeri del Interior: <<http://www.interior.gob.es/estrangeria-28/regimen-general-189/centro-de-internamiento-de-extranjeros-208?locale=es>> [consulta: 5-6-13]

⁴² VVAA, *Op. cit.* p. 213-221.

readmissió⁴³ amb Argèlia, Cabo Verde, Gambia, Ghana, Guinea Bissau, Guinea Conakry, Mali, Mauritània, Marroc i Senegal. Els tractats de readmissió també impliquen un augment de la vigilància de les fronteres de manera conjunta i en cas de que els immigrants siguin interceptats, permet reenviar-los de tornada als seus països d'origen. Itàlia (també ajudada pels diners de la UE) ha signat acords amb Líbia per a internar en camps de refugiats al desert, tots els retornats d'Itàlia. A Tunísia també es dona la mateixa situació, són tretze presons d'expulsió que ningú controla. Davant d'aquest tipus de tractat que facilita la deportació, els immigrants solen falsificar els seus documents canviant el seu país d'origen real per a intentar evitar aquest tràmit. Això ha fet que es busque controlar tots els aspectes i en cas de dubte, també es poden tornar a un altre país que no siga el seu d'origen, ja que únicament necessiten demostrar que per arribar a la frontera on han sigut interceptats, han hagut de transitar a través d'un dels països que ha ratificat l'acord.

Referència als retorns voluntaris degut a la situació de crisi, El Roto, publicat a El País, març de 2009.

També existeix la possibilitat de passar per un CIE si es demana asil a l'Estat Espanyol. Hi ha dues situacions en la petició d'asil que poden suposar l'internament: quan l'estranger està a l'espera de saber com es resol la seua petició d'asil, o quan aquesta ha sigut denegada i està esperant l'execució de l'acte administratiu on es fa efectiva la negació de l'asil. Els CIE amaguen una mesura penal, són l'equivalent a les presons però única i exclusivament per a estrangers, tot i que a la web del Ministeri del Interior

⁴³ Es poden consultar els països amb els que Espanya té acords de devolució i readmissió en aquest informe del Ministeri del Interior: <<http://www.interior.gob.es/file/54/54273/54273.pdf>>[consulta: 5-6-13]

i de la Policia Nacional, es diga que no tenen caràcter penitenciari.⁴⁴ En alguns d'aquests centres, tal i com hem vist recollit a nombroses notícies de premsa i informes de Creu Roja i altres ONG⁴⁵ en ocasions es vulneren bona part dels drets humans però també dels que contempla la Constitució espanyola. L'existència legal dels CIE comença a partir de 1985 però fins el 1999 no va existir cap norma jurídica que regulara i justificara el funcionament dels CIE. Fins a eixe moment s'utilitzaven dependències policials o duaneres, aquestes normalment als ports i aeroports. Als primers anys primava la improvisació ja que no estava regulat enlloc cosa que ha canviat en l'actualitat ja que depenen pel Ministeri de l'Interior.

De vegades però sobretot en situacions d'arribada massiva d'immigrants, no s'internen en CIE sinó en centres d'acollida que de vegades són hangars dels ports o aeroports, o bé antigues instal·lacions militars, a l'espera de ser repatriats. Un immigrant segons la Llei d'Estrangeria, no pot estar retés més de 72 hores a estos centres fins que s'execute una ordre d'expulsió o devolució. D'ahi han de passar forçosament als Centres d'Internament per a Estrangers. A més dels CIE i dels centres d'acollida, també hi ha centres amb un règim semiobert, són els CETI o Centres d'Estància Temporal d'Immigrants, situats a Ceuta i Melilla. En principi, aquests centres es creen per als sol·licitants d'asil i depenen del Ministeri de Treball i Afers Socials. Estan a Ceuta i Melilla, el temps d'estada al no estar regulat d'una manera estricta, sol convertir-se en indefinit. Són centres per a sol·licitants d'asil a les portes de la UE on se'ls assegura, mentre es resol aquest, el menjar, l'estada en barracons i assistència sanitària en funció de la saturació del CETI on es troben. Al estar en les dues ciutats d'Espanya que estan perimetrades per una tanca, l'estada en aquests centres tampoc els permet travessar-la i passar a la península. Tot i que poden eixir (del matí fins les 23h) i intentar trobar un treball, el fet de no tindre papers els ho impedeix. L'estada als CETI es converteix en un llimbs, en una no existència que pot durar molts anys.

⁴⁴ A la web del Ministeri del Interior, a l'apartat de Drets dels Estrangers Internats, apareix la definició dels Centres d'Internament d'Estrangers que copiem textualment: *"Els centres d'internament d'estrangers són establiments públics de caràcter no penitenciari; l'ingrés i estància en els mateixos tindrà únicament finalitat preventiva i cautelar, salvaguardant els drets i llibertats reconeguts en l'ordenament jurídic, sense més limitacions que les establertes a la seua llibertat ambulatoria, conforme al contingut i finalitat de la mesura judicial d'ingrés acordada"*. <<http://www.interior.gob.es/estrangeria-28/regimen-general-189/centro-de-internamiento-de-extranjeros-208?locale=es>>[consulta: 5-6-13]

⁴⁵ L'ONG jesuïta *Pueblos Unidos*, presenta tots els anys un informe sobre els CIE a Espanya. En el següent enllaç es pot consultar l'informe de 2012: <<http://www.pueblosunidos.org/cpu/formacion/InformeCIE2012.PDF>>[consulta: 5-6-13]

I per a anar acabant, cal parlar de la situació dels sol·licitants d'asil a l'Estat Espanyol que no poden mantindre's econòmicament, aquest fet fa que la majoria acaben confinats en els quatre Centres d'Acollida per a Refugiats (CAR) que hi ha a Espanya. Aquests centres depenen del Ministeri d'Afers Socials i es gestionen mitjançant ONG (ACCEM i Creu Roja). El temps d'estada és fins un màxim de sis mesos però excepcionalment es pot prolongar fins a l'obtenció de l'asil. Si aquest és denegat, es disposa de quinze dies per abandonar el centre. Hi ha quatre centres CAR a Vallecas (Madrid), Alcobendas (Madrid), Mislata (València) i Sevilla.

Per a finalitzar aquest capítol sobre les migracions, hem vist com des d'uns anys fins l'actualitat i degut a l'augment dels fluxos migratoris, han aparegut els tractats de readmissió però també els Centres d'Internament d'Estrangers. Com hem analitzat abans, Espanya ha signat tractats de readmissió amb Argèlia, Cabo Verde, Gambia, Ghana, Guinea Bissau, Guinea Conakry, Mali, Mauritània, Marroc i Senegal. També amb el Marroc, Tunísia⁴⁶ i Líbia. A aquests països els interessa vigilar les fronteres pels acords que han signat però pensem que no ho fan de manera exhaustiva per una sèrie de raons:

- No tenen suficients mitjans ni econòmics ni de personal.
- No els interessa realment: les remeses de diners que envien els immigrants contribueixen a augmentar el PIB dels països que els reben.
- Per allò que s'anomena "economia de frontera": passadors, contraban, etc.

A més dels Centres d'Internament d'Estrangers i dels Centres d'Acollida de Refugiats, el fet que les fronteres exteriors de la Unió Europea després del Tractat de Schengen s'hagen traslladat a la zona del mediterrani ha permès l'aparició camps d'internament pareguts als que hi ha a Espanya, a altres països del nord d'Àfrica. El reforçament de les tanques de Ceuta i Melilla després d'un intent generalitzat per botar la tanca per part de nombrosos grups d'immigrants en 2005, va motivar l'ampliació del perímetre de la tanca fent-la doble, augmentant la seua altura fins als sis metres a més d'afegir una espècie de trampa que consisteix en un sistema de fil-ferros tensats en mig de les dues tanques, per a dissuadir de la intenció de botar-la. Això ha generat l'aparició de

⁴⁶ Tunísia té un acord de readmissió ràpida dels il·legals que arriben a Itàlia que a la vegada, fa que augmente el contingent de treballadors legals libis que autoritza Itàlia cada any.

campaments d'il·legals als boscos que hi ha al voltant de Ceuta i Melilla mentre esperen el moment oportú per intentar botar.⁴⁷ Aquests campaments apareixen a la regió oriental de Marroc, a les zones limítrofs entre les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla i la frontera amb Argèlia. Aquesta zona s'ha convertit en el punt d'entrada per als immigrants subsaharians que volen arribar a Europa.

Campament a la muntanya de Gourougou, afores de Nador, prop de Melilla. Foto d'Anna Surinyach

Hem constatat al llarg d'aquest capítol, que l'externalització de les fronteres duta a terme per la Unió Europea i el reforçament de les tanques frontereres a Ceuta i Melilla, ha fet que Marroc deixi de ser un país de trànsit per convertir-se en un de destí per a la majoria d'immigrants que volen arribar a Europa.

⁴⁷ Per a més informació es pot consultar la notícia que va aparèixer als mitjans de comunicació:
<http://politica.elpais.com/politica/2013/04/26/actualidad/1366927561_068366.html> [consulta: 11-5-13]
<<http://www.elmundo.es/elmundo/2013/04/25/espana/1366925730.html>> [consulta: 11-5-13]

3

TAXONOMIA DE FRONTERES

Un canvi de frontera no sols implica travessar un mur, una tanca o com en la UE,⁴⁸ que aquesta línia fronterera s'haja transmutat en l'espai asèptic d'un aeroport o un port. Implica també, un canvi de llengua, de costums, de moneda, de cultura, en definitiva, una altra manera de reconèixer-se com individu. La frontera s'ha convertit en l'element més visible de la sobirania d'un estat.

En els últims 20 anys, el 3% del total de la població (en el moment de recollir les dades, 6000 milions de persones. En 2012 ja hem superat els 7000 milions⁴⁹), són immigrants i encara que el fet de viatjar, treballar en l'estranger, moure's, siga una de les característiques de la vida moderna, les fronteres continuen tancades per a la majoria. Es dificulta el trànsit de persones també per l'impediment que imposen permisos i visats, no només per les barreres físiques que solen construir-se on es troba la frontera. No sempre ha sigut tan difícil; fins el s. XIX era més fàcil entrar en un país que eixir del propi. Les fronteres s'encarregaven de contindre als serfs, esclaus, la mà d'obra així com també als soldats. Amb la generalització de les migracions i també dels passaports o documents d'identitat nacional, s'ha fet més difícil poder entrar en un país; a Europa s'ha complicat sobretot després de les dues grans guerres. En els últims anys la frontera s'ha convertit en un element clau per als governs. Això ha provocat que hagen començat a proliferar els murs en els límits fronterers i que els països de la vora del mediterrani, les portes d'Europa, s'hagen convertit tant en un país de trànsit com d'immigració. Mèxic, a l'altra banda de l'atlàntic, també desenvoluparia este

⁴⁸ Ací ens referim a l'espai Schengen, un acord que va entrar en vigor en 1995 per a crear un espai únic europeu. S'eliminaven els controls fronterers dins dels països membres per a crear una frontera exterior comuna.

⁴⁹ Segons la ONU al llarg de 2011 es va superar la xifra de 7000 milions de persones i segons les previsions que fa conjuntament amb la *Population Reference Bureau*, en 2024 arribarem a 8000 milions d'habitants al món. KUNZING, Robert, "Pronto seremos 7000 millones", *National Geographic España*, Barcelona: p. 8-9, gener de 2011.

paper. Els fluxos migratoris actuals però també els mitjans de transport emprats majoritàriament, han fet que apareguen noves fronteres com els aeroports i els ports. En canvi els centres de retenció d'immigrants s'han convertit en l'última frontera a creuar abans de ser deportats.

En 1948, en l'article 13, la Declaració Universal dels Drets Humans defineix el dret a abandonar un país, fins i tot el propi, però no defineix el dret a entrar en un altre:

Article 13:

1. *Tota persona té dret a circular lliurement i a triar la seua residència dins les fronteres de cada estat.*
2. *Tota persona té dret a sortir de qualsevol país, àdhuc el propi, i a retornar-hi.*⁵⁰

Des del moment en què es redactà aquesta Declaració, hem vist com les fronteres han anat tancant-se i molts països, en la nostra opinió, perceben les migracions com un atac a la seua sobirania sobre les fronteres i als immigrants il·legals com a criminals. En els nostres dies, la frontera s'ha convertit en un obstacle al dret que tenim tots els éssers humans a poder canviar de vida.

En aquest capítol farem un repàs per l'evolució de la taxonomia de fronteres; vorem que a partir de una primera classificació de les fronteres basada en elements físics o geogràfics, passarem a la transformació d'aquestes en les línies que apareixen als mapes. Per últim, analitzarem com eixes línies que separaven els territoris a les cartografies polítiques han esdevingut murs o tanques construïts per l'ésser humà, amb una intenció clara per delimitar territoris i diferències entre ambdós costats del mur.

⁵⁰ Declaració Universal dels Drets Humans [en línia]:
<http://www20.gencat.cat/docs/cooperaciocatalana/Continguts/04Normativa/05Legislacio_internacional/Recursos%20legislacio%20internacional/declaracio_dh_cat.pdf> [consulta: 5-6-13]

3.1. FRONTERES: LÍMITS FÍSICS

La frontera també és la ratlla als mapes que separa dos territoris que es toquen; en ocasions, el traçat d'aquesta línia al mapa la determina un element de la geografia física com puga ser una barrera muntanyosa (ex. Pirineus, frontera entre França i Espanya) o el curs d'un riu (ex. Rin, frontera entre França i Alemanya). De fronteres físiques hi ha moltes i sempre no coincideixen en allò que és l'element de separació als mapes. Hi ha mapes polítics on es representen els límits dels estats però hi ha tot tipus de cartografies: mapes econòmics, lingüístics, demogràfics, religiosos, etc. Hi ha tantes fronteres com criteris utilitzem per assenyalar les diferències. Els mapes polítics es subdivideixen segons criteris administratius i culturals, i amb ells formen un paisatge que normalment no obeeix a la geografia física.

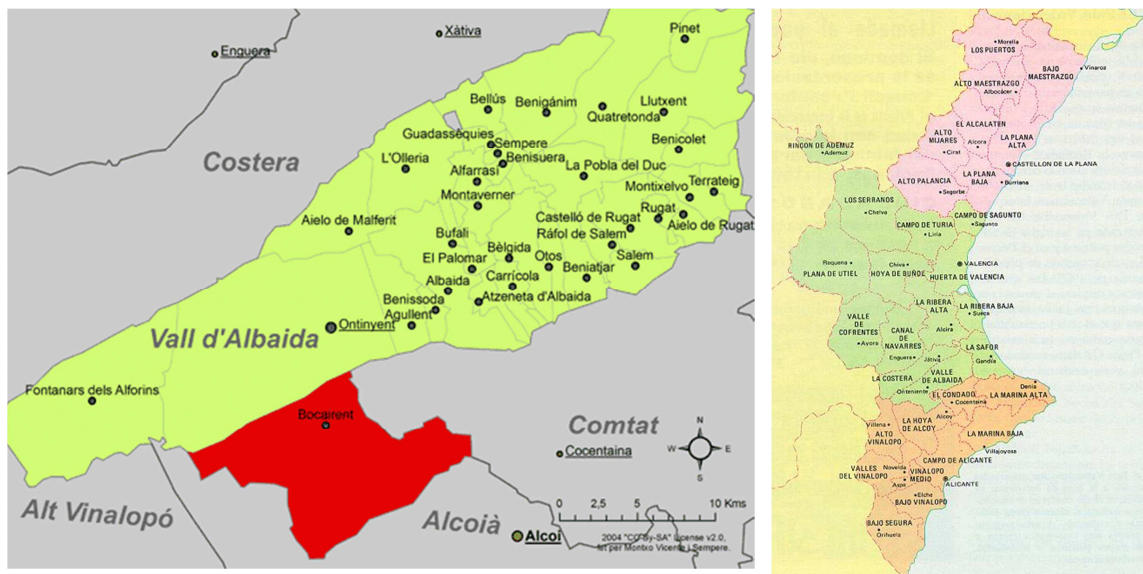

Mapa físic d'Europa

Com podem veure al mapa, sempre s'ha assenyalat la Serralada dels Urals com el límit, la frontera física que marca la divisió entre Europa i Àsia. El fet que els Urals, una barrera muntanyosa que pràcticament separa en dos Rússia, siguin el límit oriental d'Europa és una arbitrarietat ja que aquesta frontera va ser establerta per el cartògraf i diplomàtic rus Vasily Tatischev al s. XVIII per què Rússia poguera reclamar pertànyer tant a Europa com a Àsia. És una divisió convencional i aquest debat continua en

l'actualitat a Rússia segons recull Daniel Gamper.⁵¹ Així, vegem que el fet d'utilitzar els accidents geogràfics o les unitats de relleu més significatives com a marca de frontera és una convenció. L'establiment de fronteres és fruit de pactes o de decisions més o menys atzaroses, tot i que de vegades els seus creadors proven de justificar-les fent referència a la història, l'orografia o la naturalesa, com recull Michel Foucher.⁵²

A Espanya ho podem constatar a la subdivisió del territori nacional en comunitats autònomes, províncies, comarques i termes municipals que no respecten els límits físics sinó que es modifiquen en funció dels interessos administratius. La nostra identitat cultural també es conforma a partir d'aquesta subdivisió. Un exemple proper el trobem al municipi de Bocairent, en la comarca de la Vall d'Albaida, a la província de València. Al fixar-nos al mapa de la divisió provincial entre València i Alacant, el límit entre ambdues té una forma curiosa: un acusat entrant de la província de València en la d'Alacant, que correspon al municipi i terme de Bocairent. El límit físic entre les províncies de València i Alacant el forma la Serra de Mariola, un sistema muntanyós que deriva de la serralada Subbètica.

Mapa de la comarca de la Vall d'Albaida on s'aprecia l'entrant, en roig, del poble i terme municipal de Bocairent dins de l'actual província d'Alacant. A la dreta, mapa amb la divisió provincial de la Comunitat Autònoma.

En aquest cas concret es va modificar el límit físic imposat per la Serra de Mariola degut al comerç de neu⁵³ establert en l'època medieval que durà fins el s. XIX i en alguns casos, fins a principis del s. XX. L'ocàs del comerç de neu esdevingué per la

⁵¹ GAMPER, Daniel, *Op. cit.* p. 168

⁵² FOUCHER, Michel, "Des fronts aux frontières en Europe et ailleurs", *Fronteres. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004, p. 12.

⁵³ CRUZ, Jorge, "El tesor blanc: comerç de la neu", en TORTOSA, Paco, *La comarca de la Vall d'Albaida. Paisatges, cultura i mediambient*, Ontinyent, Caixa d'Ontinyent, 2000, p. 85.

competència del gel artificial i perquè en 1926, la Reial Ordre de 22 de maig, obligava els pous de neu a pagar Contribució Industrial. La neu ha sigut durant segles, l'únic producte capaç de produir fred. Els seus principals usos van ser medicinals, gastronòmics i conservants (facilitar el transport de peix i altres queviures des de la costa a les ciutats importants de l'interior). L'auge es va produir a partir del segle XVI per la combinació d'aquests tres elements: la medicina renaixentista creia en el fred com a factor terapèutic, un marc climàtic favorable a la conservació de la neu: la xicoteta Edat del Gel, i una enorme popularització del gel a totes les classes socials. Bocairent i el seu terme municipal que incloïa la Nevera de Sant Blai, abastia de gel la ciutat de Xàtiva. La importància de la ciutat de Xàtiva (va arribar a ser la 4a província de 1822 a 1833) determinà que el terme de Bocairent formara part de la província de València per a evitar el pagament de més impostos. D'ahi aquesta estranya forma que té el límit d'ambdues províncies i que no respecta el límit físic. Comprovem que el traçat de la frontera en la majoria d'ocasions, obeeix als interessos humans més que al paisatge que determina la geografia física.

La geografia física no és un element sols natural que s'utilitza per a posar límits a un territori. Les marques territorials són una combinació d'elements orogràfics, pactes bèl·lics, tractats de pau, acords entre dues o més potències, de manera unilateral o polilateral o fins i tot, de vegades, són el resultat de decisions alienes als habitants del país, com ho vorem més endavant al capítol dedicat a les fronteres africanes.

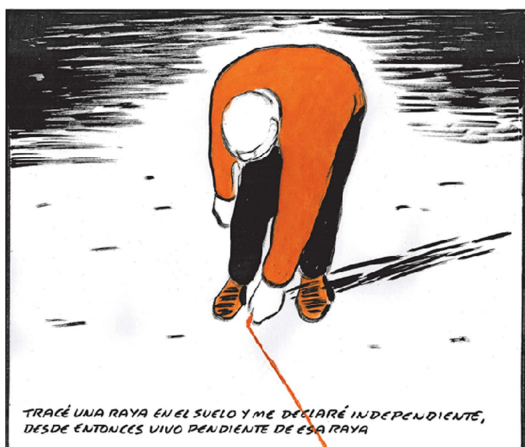
Com analitzarem al llarg d'aquest treball, la geografia es codifica, es plena de significat per a servir de divisió entre els països en funció d'uns determinats interessos. Com bé exposa Daniel Gamper a l'epíleg del catàleg Fronteres:

*"Totes les fronteres són artificials ja que són escollides pels col·lectius humans tenint en compte els avantatges que en cada cas se'n puguen traure."*⁵⁴

En aquesta breu definició que intenta explicar què són les fronteres físiques, hem vist que la cartografia no sols ens parla de geografia física sinó de tots els processos històrics que han fet que els mapes adopten la forma que ara contemplem.

⁵⁴ GAMPER, Daniel, *Op. cit.* p. 163.

3.2. FRONTERES: LÍNIES AL MAPA

L'exemple perfecte de fronteres traçades com a línies rectes el trobem a Àfrica. Qualsevol traçat d'una frontera és artificial però les fronteres africanes ho són encara més. Tot començà amb les exploracions espanyoles però sobretot portugueses al s. XV i l'establiment de factories en terra ferma.

Després de la caiguda de l'Imperi Bizantí en mans turques es van interrompre les rutes comercials terrestres amb orient i això va fer que tant Espanya com Portugal intentaren trobar una ruta alternativa, marítima, per arribar-hi. Portugal va ser la primera potència que es va llançar a circumval·lar les costes africanes i una de les coses que feia per abastir les caravel·les, era establir factories en les zones costaneres que procuraven aliments i mà d'obra esclava als vaixells portuguesos. Aquestes factories fomentaren els inicis de les exploracions al continent africà ja que les seues riqueses naturals pareixien no tindre fi. L'eclosió es produirà al s. XIX, després de la Revolució industrial quan Europa buscava nous mercats per als seus productes manufacturats, mà d'obra barata i sobretot matèries primeres per a abastir tant les fàbriques com els mercats europeus. Àfrica es convertirà en el gran pastís desitjat per tots ja que assegurava les matèries primeres.

En 1884 es fa l'anomenada Conferència del Congo a Berlín, auspiciada pel Cancellier Otto von Bismarck. Aquesta conferència es produeix per a ordenar el repartiment del territori africà dut a terme per les potències colonials europees, sense cap ordre ni control. Es va fer una divisió territorial sense tindre en compte les diferències culturals ni tan sols l'opinió dels africans, això sí, es feia explícit a l'acord, el deure moral de les potències colonials de millorar les condicions de vida de la població autòctona i reprimir en la mesura del que fora possible, l'esclavitud dels negres.

Es repartiren Àfrica entre Alemanya, França, Gran Bretanya, Espanya, Bèlgica, Portugal i Itàlia.

Mapa del repartiment d'Àfrica entre les potències colonials després de la Conferència del Congo, 1884.

Com estem veient al llarg d'aquest apartat, les fronteres no solen ser naturals sinó que obeeixen normalment a unes intencions polítiques, a unes intencions de poder. El problema a Àfrica va ser que les fronteres, tot i ésser dibuixades pel poder, no reflexen la realitat sinó que és a partir d'aquestes quan es crea. El repartiment d'Àfrica es va fer sobre paper, sense que els polítics europeus presents a la conferència del Congo⁵⁵ hagueren estat mai. Les exploracions vindrien a posteriori, una vegada repartit el territori. Aleshores estes fronteres no es van crear a partir d'un enfrontament o del reconeixement d'una diferència: els vencedors a una part i els vençuts a l'altra, una tribu a un costat i l'enemiga a l'altra banda ... Van ser els europeus els qui van crear les fronteres a un despatx de l'època, basant-se en el traçat dels paral·lels i dels meridians o bé en la voluntat del llapis de l'oficial del s. XIX que les va dibuixar.

Era una divisió arbitrària organitzada des de les metròpolis europees que no respectava la realitat social, cultural o política d'Àfrica, amb la qual cosa va unir pobles enfrontats o va dispersar una mateixa tribu per diversos països. D'ahi tota la problemàtica social i política que encara persisteix en l'actualitat en el continent africà. En 1955 a la Conferència de Bandung es varen reunir la majoria de països africans (i també asiàtics) que s'havien independitzat de les colònies i, tot i oposar-se frontalment

⁵⁵ També es coneix com a Conferència de Berlín.

Mapa actual d'Àfrica

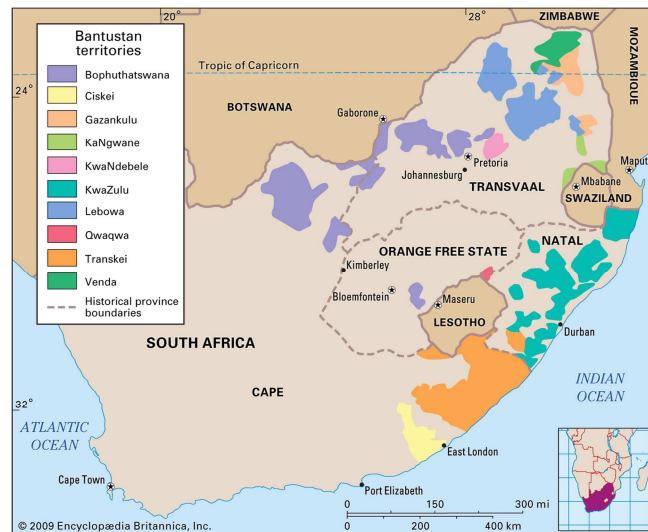
a la política colonial i a impulsar unes relacions entre països basades en el respecte i en la condemna de l'explotació de l'ésser humà, varen seguir mantenint les fronteres que s'havien traçat en època colonial. Una de les conseqüències d'aquestes fronteres lineals va ser la creació de bantustans en Sudàfrica en l'època del apartheid. De 1959 a 1994 dins del territori de Sudàfrica i inspirant-se en la Conferència del Congo, es van traçar sobre un mapa, les línies que demarcaven el territori dels deu bantustans que albergarien la població negra de Sudàfrica.

L'apartheid és un dels símbols al s. XX de la segregació racial. Instaurat a Sudàfrica pels colonitzadors blancs, bàsicament holandesos i alemanys, pretenia diferenciar i separar els diferents grups polítics, racials i socials. Amb aquesta segregació s'intentava fomentar el "desenvolupament", segons el govern de l'època; es va anomenar apartheid perquè en afrikàans, la llengua majoritària de Sudàfrica, significa separació. La política de l'apartheid exigia que els sud-africans de raça negra visqueren en deu *homelands*⁵⁶ o també anomenats *bantustans*,⁵⁷ als quals amb el temps, se'ls concediria la independència i es convertirien en estats sobirans atorgant als seus residents la nacionalitat del bantustan però perdent a la vegada, la nacionalitat sud-africana. Aquest fet els convertiria en estrangers al seu propi país. Els negres constituïen quasi

⁵⁶ *Homeland* (pàtria, en anglès) era el terme "oficial", l'utilitzat pel govern sud-africà.

⁵⁷ *Bantustan* era el terme que utilitzaven els crítics amb l'apartheid i les mesures segregadores del govern africà. El terme està format per *Bantu* (en la llengua bantú, "gent") i el sufixe- *stan* (és d'origen persa però també és anàleg a l'anglès i l'alemany, vol dir "terra de").

el 80% de la població de Sudàfrica i els *homelands* sumaven aproximadament el 13% de la superfície total del país. Encara que l'ideal de l'apartheid no es va materialitzar i la majoria de la població negra mai es va convertir en ciutadans d'aquests "possibles estats", milions de persones es varen veure traslladades a la força a estos territoris superpoblats, els *homelands*, i en ocasions, se'ls impedia poder eixir d'ells.

Mapa dels bantustans o *homelands*, traçats a Sudàfrica, 1959-1994.

Es crearen deu *bantustan* que varen estar operatius des de 1959 fins a 1994: Transkei, Venda, Bofutatsuana, Ciskei, Gazankulu, KaNgwane, KwaNdebele, KwaZulu, Lebowa, QwaQwa; a la majoria de la població negra se li va eliminar la ciutadania sud-africana per atorgar-los la nacionalitat d'algun *homeland* o bantustà. Gràcies a aquesta situació legal, als ciutadans negres se'ls considerava com a transeünts en territori sud-africà ja que eren considerats com ciutadans d'altres estats independents. La població dels *homeland* sols podia circular per Sudàfrica si estava proveïda de passaport. Entre 1960 i 1980, el govern sud-africà va forçar a milers de ciutadans negres a establir-se en aquesta espècie d'estats fantasma que havien "construït" per a ells. Es desplaçaren uns 3 milions d'individus. En cas de no ser possible el desplaçament a un *homeland*, el govern sud-africà eliminava la nacionalitat sud-africana atorgant-los a canvi, la nacionalitat d'algun d'aquests *homeland* encara que mai hagueren viscut en ells. Els defensors de l'apartheid es justificaven en què la discriminació racial era legal ja que els ciutadans negres no tenien la nacionalitat sud-africana sinó que eren ciutadans d'altres estats independents, per tant no tenien cap dret a reclamar-li al govern de Sudàfrica. Encara que la indústria i el comerç de la Sudàfrica blanca depengueren en

gran mesura dels treballadors negres, pocs dels *homelands* tenien centres importants d'activitat econòmica amb llocs de treball per als seus habitants. Degut a això se'ls permetia a les persones de raça negra, en condicions molt restrictives, que foren residents temporals en les ciutats sud-africanes blanques o bé que viatjaren a diari des de les seues cases en els *homelands*, als seus treballs en les ciutats de Sudàfrica. Per a fer possibles aquests desplaçaments, es varen establir enllaços ferroviaris i autobusos subvencionats.

La dissolució dels *bantustans* va començar en la dècada dels anys 90, amb els canvis polítics que s'encetaven a Sudàfrica. La política del apartheid cada vegada tenia més rebuig a nivell internacional i entre 1990 i 1991, es va desmantellar el sistema legal en què es basava l'apartheid. Aquests canvis dugueren a la formació d'un nou govern a partir de les eleccions de 1994, que eren les primeres on els negres podrien votar. El 27 d'abril de 1994, dia de les eleccions que ha passat a ser conegut com *Freedom day* (dia de la llibertat, en anglès), els bantustans varen ser dissolts i el seu territori i habitants varen ser reincorporats a Sudàfrica. S'acabava així l'existència d'aquests estats "fantasmagòrics" que ompliren de fronteres el territori d'un únic país, Sudàfrica.

3.3. FRONTERES: MURS o TANQUES

El simbolisme de la caiguda del mur de Berlín el 9 de novembre de 1989 va fer possible que la societat confiara en la possibilitat d'un món sense fronteres. A partir d'eixa data clau, s'han construït molts més murs dels que s'han tombat. La concepció del món com un espai homogeni delimitat per una frontera estable i eficient està desapareguent en l'actualitat, com hem vist als capítols anteriors. Sobre tot a l'època actual amb fluxos constants de diners, persones i mercaderies.

Tot seguit farem un breu repàs pels murs més significatius que encara queden en peu o en construcció, de totes formes caldria aclarir que no és un repàs exhaustiu de tots els murs que s'han construït, sols una selecció subjectiva dels que considerem més importants en cada continent.

3.3.1.MURS I TANQUES D'EUROPA

Mur d'Adrià

El mur d'Adrià o *Vallum Aelium* està construït entre 122 i 132 de la nostra era, per ordre de l'emperador romà Adrià. Està situat en l'antiga província romana de Britannia i separava els habitants ja sotmesos de Britannia, al sud del mur, dels Pictos que vivien més al nord. Era una muralla fortificada d'una extensió original d'uns 117km i que tenia un recorregut d'oest a est, construïda amb carreus i amb una altura d'entre 3.6 i 4.8 metres i entre 2.4 a 3 metres d'amplària. Coincideix pràcticament amb el traçat actual de la frontera entre Escòcia i Anglaterra tot i que esta estava situada més al sud que la frontera moderna. Es conserven en l'actualitat els trams centrals; uns 135km entre els municipis de Wallsend (est) i Bowness-on-Solway (oest). Cada milla romana (1480m) tenia un fort que podia acollir un destacament de vint soldats. Entre els forts, s'augmentava la seguretat amb torres de vigilància. A partir de 124-127 dC el mur es va allargar per la zona oriental, des de Newcastle fins a Wallsend, i es va reforçar amb més torres de vigilància i un fossar. També es construïren carreteres que facilitaven la comunicació entre les diferents fortificacions. El mur es va abandonar entre 138-139 dC degut a l'èxit de les campanyes contra els Pictos i que traslladaren les fronteres de l'Imperi més al nord. La conquesta dels territoris que conformen l'actual Escòcia, va fracassar i la frontera imperial va tornar als límits que marcava el mur en 160dC. Va estar en ús com a frontera i barrera defensiva, fins a finals del s. IV dC. En 1987 la UNESCO el va declarar Patrimoni de la Humanitat.

Aquest mur també ha tingut protagonisme en la literatura; aquesta és la descripció de la construcció del mur que l'escriptora Marguerite Yourcenar posa en boca d'Adrià:

“L'erecció d'una muralla que dividia l'illa per la seua part més estreta, va servir al mateix temps per protegir les regions fèrtils i civilitzades del sud contra els atacs de les tribus del nord. Vaig inspeccionar personalment bona part dels treballs, empresos simultàniament sobre un terraplè de huitanta llegües; se me presentava l'ocasió d'assajar, en eixe espai ben delimitat que va d'una costa a una altra, un sistema de defensa que més tard podria aplicar-se a altres parts. Però aquella obra purament militar servia ja a la pau, afavorint la prosperitat. D'eixa regió de Britània; naixien llogarets, i les poblacions convergien cap a les nostres fronteres.”⁵⁸

⁵⁸ YOURCENAR, Marguerite, *Memorias de Adriano*, Barcelona, Salvat Editores, 1994, p. 76.

Restes del mur d'Adrià al nord d'Anglaterra.

Mur de Berlín

Era part de la frontera entre les dues alemanyes sorgida arran de les diferències després de la II guerra mundial. Va estar del 13 d'agost de 1961 al 9 de novembre de 1989 quan va ser enderrocat, i és un dels símbols de la guerra freda. Separava la

República Democràtica Alemanya (est) de la República Federal Alemanya (oest), i també dividia Berlín est de Berlín oest durant 28 anys. A l'acabar la II Guerra Mundial després de la divisió d'Alemanya; Berlín també es va dividir en 4 sectors d'ocupació: soviètic, estatunidenc, francès i anglès. Les males relacions entre els aliats i els comunistes dugueren a aquesta divisió.

Mur de Berlín

En 1949 els 3 sectors occidentals (EUAU, França i G. Bretanya) passaren a anomenar-se República Federal Alemanya (RFA) i el sector oriental, el soviètic, s'anomenà República Democràtica Alemanya (RDA) i també Berlín quedà dividida però es crearen 81 punts de pas entre les dues zones. De de 1949 fins a 1961, la part oriental perdia població a favor de Berlín occidental; quasi tres milions de persones passaren de la part oriental a l'occidental en aquest període de temps. Per a evitar aquesta emigració massiva, el 12 d'agost de 1961 es construeix una tanca provisional de 155km de longitud que separa Berlín en dues parts. Dels 81 punts de pas, se'n tanquen 69 i se'n deixen oberts 12. Al llarg dels dies següents la tanca es convertirà en mur, desallotjant les cases que estaven en mitat del seu traçat. Es construí una paret de ciment d'entre 3.5 i 4 metres d'altura reforçada amb cablejat d'acer a l'interior. Acompanyant el mur es creà l'anomenada franja de la mort, constituïda per un fossar, un filat de ferro, torres de vigilància, una carretera transitada constantment per vehicles militars, sistemes d'alarma i patrulles de vigilància acompanyades per gossos. Des de 1975 i fins a la caiguda, 43km de mur tenien franja de la mort; la resta del traçat es reforçava amb tanques.

Des de la construcció en 1961 fins a la caiguda en 1989, 5000 persones aproximadament, travessaren el mur. D'aquestes, unes 3000 foren detingudes i entre 100 i 270 persones (no hi ha unanimitat en les xifres) moriren intentant creuar-lo. Un dels motius que dugueren a la caiguda del mur de Berlín la nit del 9 al 10 de novembre de 1989, fou l'apertura de fronteres entre Àustria i Hongria en maig de 1989 que feia que els alemanys de la zona oriental viatjaren de forma massiva a estos països per demanar asil a les ambaixades de la República Federal d'Alemanya.

Mur de Xipre

La història de les desavinences en l'illa de Xipre, que acabaren en la construcció d'un mur de separació, comença en 1960. En aquest any s'aconseguí la independència i Xipre deixà de ser una colònia britànica; s'acordà que el govern estaria format per una presidència gregaxipriota i una vicepresidència turcaxipriota, representatives ambdues, de la població de l'illa. Degut a una sèrie de desacords en el govern, els turcoxipriotes foren forçats a abandonar el poder cosa que provocà una sèrie de revoltes que forçaren la intervenció en 1964, de la *Força de les Nacions Unides per al manteniment de la Pau en Xipre* (UNFICYP) per controlar el procés de pacificació.

En l'actualitat, aquesta *Força de Pau* de l'ONU encara està a l'illa ja que la seua permanència s'ha prolongat indefinidament. El període d'inestabilitat política fou aprofitat en 1974 per Grècia, que provocà un colp d'estat promogut des de l'exèrcit grec per annexionar l'illa als seus territoris. El colp d'estat va servir

d'excusa per a que l'exèrcit turc intervinguera i ocupara la part nord de l'illa, en defensa de la població turcoxipriota. Des de 1974 l'illa està dividida en dues parts: la part sud, gregoxipriota, anomenada República de Xipre; la part nord, turcoxipriota, és la República del Nord de Xipre, però sols és reconeguda per Turquia.

Entre 1974 i 2003 es va construir un mur (en algunes zones és una tanca) coronat amb espines, de 180km de longitud aproximadament que dividia l'illa en dues meitats i també la seua capital, Nicòsia. En 2007 la zona sud de l'illa, gregaxipriota, va decidir eliminar una part del mur però en algunes zones de la capital i de la illa, encara està dividit per aquesta tanca o mur. S'han habilitat passos fronterers on cal mostrar el passaport per passar d'un costat del mur a l'altre.

La falta de solució que té aquest conflicte és deguda a la negativa de la comunitat turcoxipriota a acceptar que Xipre siga simplement una illa grega, on viu una minoria turca a la que se li reconeixen certs drets com a grup ètnic minoritari. Aquesta comunitat tampoc accepta que en l'illa coexistisquen dues comunitats ètniques amb igualtat de drets i deures. Aquest no reconeixement és el que fa que el conflicte seguisca viu i que no s'haja enderrocat el mur que divideix l'illa en dues parts. També és un dels motius pels quals Turquia no pot ingressar en la Unió Europea. El conflicte es va agreujar en 2004 ja que abans de dur a terme un pla de reunificació de l'illa, la zona sud, la República de Xipre, es va convertir en membre de ple dret de la UE. En la zona nord en canvi, la legislació europea està congelada fins que es produïska la reunificació.

Ceuta i Melilla

Esta tanca fronterera entre Espanya i Marroc mesura conjuntament 19 quilòmetres de longitud, 12 en Melilla i els 8 km restants en Ceuta. Les dues ciutats autònomes de

Ceuta i Melilla són dos enclavaments situats a la costa mediterrània del nord d'Àfrica, que pertanyen a Espanya des del s. XV. A la vegada que són frontera entre Espanya i Marroc, també ho són entre Europa i Àfrica. Des de l'entrada d'Espanya en la Comunitat Econòmica Europea (posteriorment Unió Europea) en 1986, és una de les maneres d'entrar en territori de la Unió Europea sense creuar el mar.

La construcció d'ambdues tanques comença en 1993 quan es reforça l'antiga tanca perimetral entre Marroc i Espanya. A partir de 1995 comencen a consolidar ambdues tanques per frenar l'augment de la immigració il·legal. Els assalts a la tanca en 2005 i les exigències de FRONTEX obligaren a substituir la tanca original amb filferro d'arços per una altra que no tinguera elements que tallaren però que al mateix temps també reforçara la seguretat. Es construirà una doble tanca on s'augmentarà l'alçada passant dels 3 als 6 metres d'altura, a més s'afegirà un cablejat de detecció tridimensional (consisteix en un laberint de cables tensats d'entre 6 i 12mm de grossària) entre les dues tanques, aspersors de gas lacrimogen, càmeres de vigilància, sensors de so, sensors de moviment i sensors tèrmics. Per evitar l'ús d'escales per botar la tanca, s'ha incorporat un sistema mòbil que permet moure la tanca i eliminar aquesta possibilitat. Està vigilada constantment per les patrulles frontereres de Marroc i Espanya. El reforçament de les tanques de Ceuta i Melilla s'ha finançat amb diners de la UE (FRONTEX) i del govern espanyol.⁵⁹

⁵⁹ RIBAS, Xavier, "Las vallas fronterizas de Ceuta y Melilla" [en línia], disponible en: <http://www.xavierribas.com/Contents/Ceuta/Xavier_Ribas_CG_Cast.pdf> [consulta: 19-5-13]

Irlanda del Nord

En 1969 l'exèrcit britànic va construir diversos murs també coneguts com línies de pacificació, en Belfast, Irlanda del Nord, per a evitar la violència entre catòlics i protestants. S'intentava posar fi a la violència mitjançant la separació física de les dues comunitats enfrontades: catòlics (republicans irlandesos) i protestants (partidaris de la unió amb Gran Bretanya). Són de ciment o rajola, de 7m d'alt i fins a 5km de llarg. Alguns d'ells tenen portes per a permetre el trànsit entre ambdues parts de la ciutat. S'obren de dia i es tanquen de nit, com obeint a un toc de queda imaginari. L'últim mur construït es va alçar en 2008 a Belfast. Aquests murs estan en les zones oest i nord de Belfast, on es registren més conflictes entre protestants i catòlics. En l'actualitat persisteixen com l'evidència del conflicte entre catòlics i protestants però també s'han convertit en una atracció turística que s'engloba dins de l'anomenat "turisme del conflicte" on es recorren els llocs més significatius (batalles als carrers, atemptats amb bomba, manifestacions, etc.) del conflicte entre ambdós grups. En març de 2013 s'ha posat en marxa el projecte *Peace Walls Project for North Belfast* impulsat per una comunitat de veïns de Belfast *Duncairn Community Partnership*, que pretén amb l'ajuda del diàleg i la comunicació, arribar a un enteniment entre ambdues parts. A més s'ajuden de programes informàtics per poder ensenyar als veïns de les zones separades per murs, com seria el seu barri sense aquests. Per vore si estimulats per aquesta visió, poden arribar a un acord i enderrocar aquests murs.

Mur d'Ostrovany, Eslovàquia

En 2008 l'alcalde de la ciutat eslovaca d'Ostrovany, amb el recolzament de la majoria de la població local, decideix construir un mur de ciment de 150 metres de llarg aproximadament, per 2 metres d'altura. S'alça per separar la població d'ètnia gitana de la resta i continua dempeus. El mur, segons la justificació oficial, s'ha construït per a evitar robatoris per part dels gitans i per a previndre problemes de delinqüència. Segons l'alcaldia, el mur no es veu com un obstacle que aïlle la població gitana ja que no impedeix els accessos al poble, tan sols impedeix el lliure pas als jardins dels veïns on robaven fruita. Curiosament en Ostrovany, la majoria de la població és d'ètnia gitana, de 1800 habitants que té el poble, 1200 són d'ètnia gitana.⁶⁰

Ostrovany, Eslovàquia

Aquest no ha sigut l'únic mur que s'ha construït en Europa per aïllar els gitans, en 1997, en la ciutat de Usti nad Labem (República Txeca) s'acordà construir un mur, amb una única porta, per isolar la població gitana. El mur començà a construir-se en 1999 però sis mesos després degut a les pressions de diverses ONG i de la Unió Europea, es va enderrocar.

⁶⁰ Per a més informació sobre aquest mur, es poden consultar aquestes notícies [en línia]:
<http://www.publico.es/internacional/266257/un-muro-para-separar-a-los-gitanos-en-una-ciudad-eslovaca>
http://www.bbc.co.uk/mundo/internacional/2010/03/100301_1255_gitanos_muro_eslovaquia_gtg.shtml
<<http://postsovietico.blogspot.com.es/2009/12/muros-guetos-expulsiones-y.html>> [consultats: 29-5-2013]

Tanca o Mur Schengen

El tractat o acord de Schengen és el que permet la lliure circulació de persones pels països membres de la UE que hagen ratificat l'acord. Aquest tractat delimita dues zones: les que estan incloses en la zona Schengen i l'espai NO Schengen. Per a delimitar aquestes dues zones es va establir en 2002 una tanca que emmarca l'espai dels països membres i les seues fronteres. Els països que han inclòs tanques en el límit del seu territori per a delimitar l'espai de la Unió Europea són, a més d'Espanya amb les tanques de Ceuta i Melilla, Lituània, Letònia i Eslovàquia. La construcció d'aquestes tanques en el límit oriental de la Unió Europea es justifica per a evitar l'entrada d'immigrants il·legals, molts d'ells procedents de Xina i d'Àsia Oriental. En algunes zones com la frontera entre Lituània i Bielorússia però també entre Ucraïna i Eslovàquia, també divideix dos pobles per la meitat. A aquest mur, li dedicarem un capítol més endavant, per la importància que té per al territori europeu.

Tanca Schengen que ha dividit en dos parts un poble: a la part Lituana, territori Schengen s'anomena Sakaline, a la part Bielorussa, espai no Schengen, és Kulkiszki. En el poble no hi ha cap pas fronterer que permet travessar la tanca. La caseta verda que es veu en la imatge de la dreta és la garita del vigilant lituà.

Tanca Grècia - Turquia

Grècia i Turquia comparteixen 206km de frontera terrestre, la majoria dels quals estan delimitats pel riu Evros excepte 12.5km. La majoria de la immigració il·legal que arriba a la zona Schengen per la zona oriental (bàsicament turcs, iranians i paquistanesos) entra a Grècia per aquests 12.5km. Aquests són els quilòmetres que el govern grec ha clausurat, entre finals de 2012 i el començament de 2013, amb una tanca de 10.3km de longitud i 4 metres d'alçada, farcida de filferro espinós. La vigilància es completa amb càmeres tèrmiques i sensors de moviment. Degut a que segons els informes de la UE,

en l'any 2009 el 90% de la immigració il·legal que arribava a l'espai Schengen entrava per aquesta via, es va decidir amb el suport de patrulles FRONTEX, ajudar el govern grec a vigilar aquesta zona d'entrada. Gràcies a aquesta mesura es va aconseguir baixar l'entrada d'immigrants al 75% i es realitzaren nombroses detencions. A partir d'aquest moment, Grècia va decidir ampliar el control d'aquesta frontera amb la construcció d'un fossar de separació al llarg de la frontera amb Turquia, uns 120km de llarg aproximadament, i que en algunes zones té una fondària de 7m. És una mesura que pretén frenar l'entrada il·legal de vehicles i de persones. Posteriorment, es reforçà la seguretat fronterera amb la construcció de la tanca. No està finançada amb fons europeus sinó íntegrament pel govern grec. La Unió Europea, tot i desaprovar oficialment la seua construcció, no ha fet res per impedir-ho. Degut a la construcció d'aquesta tanca, els fluxos migratoris s'han desplaçat a la zona del mar Egeu.⁶¹

Tanca Espanya – Gibraltar

El territori d'Espanya i Gibraltar (Gran Bretanya) està dividit per una tanca en l'istme de Gibraltar. Aquesta divisió d'una part del territori de la península ibèrica entre dues sobiraniaes diferents, la d'Espanya i la de Gran Bretanya, data de l'11 d'abril de 1713 quan es va signar el Tractat d'Utrecht⁶² pel qual es posava fi a la guerra de Successió espanyola. Des d'aquell moment, l'istme de Gibraltar està dividit en dos: una part

⁶¹ Per més informació es pot consultar la següent notícia [en línia]:

<http://es.euronews.com/2012/05/10/grecia-construye-una-valla-contra-la-inmigracion/> [consulta: 29-5-13]

⁶² El Tractat o Pau d'Utrecht és un acord de pau signat a Utrecht (actuals Països Baixos) l'11 d'abril de 1713 entre els regnes de Gran Bretanya, Portugal, França i Espanya. Posava fi als conflictes provocats per la guerra de Successió espanyola (1707-1713) i que reconeixia Felip V (Felip d'Anjou, de la casa dels Borbó) com a rei d'Espanya. Per aquest tractat de pau, Espanya va perdre els territoris de Gibraltar i Menorca que passaren a la corona britànica, Sicília que passà a la Casa de Savoia, Sardenya que passà a mans d'Àustria i també, Flandes i la resta de territoris europeus de la Corona d'Espanya.

pertany a Espanya i l'altra, la que correspon al penyal pròpiament dit, pertany a Gran Bretanya. És una tanca de les més menudes del món ja que mesura 1200 metres de longitud. És coneguda com "la verja".

Després del Tractat d'Utrecht fins a l'actualitat, el límit entre ambdós països ha anat movent-se des de la posició inicial que marcava el Tractat. Espanya no reconeix la sobirania britànica sobre la part sud de l'istme que uneix el penyal de Gibraltar amb el continent; sols admet el territori relatiu a la ciutat fortificada que existia a la zona del penyal en 1713 i que està inclosa al Tractat. Segons Espanya, l'expansió britànica sobre l'istme al s. XIX es va fer per la força i amb arguments poc clars. Mai ha estat d'acord amb la possessió britànica de l'istme. Per tant, Espanya no reconeix que l'actual límit entre els territoris controlats per Espanya i Gran Bretanya constituïska una frontera internacional ja que no considera la possibilitat de tindre una frontera en un territori, el de l'istme, que veu com a propi.

Espanya utilitza sempre i també de forma oficial, el terme "verja" (*fence* en anglès), rebutjant el de frontera (*frontier* en anglès). Per a Espanya, el control fronterer sols podria estar on estava situada originalment al s. XVIII, la porta de la fortalesa (*casemates square*). Considera l'actual pas com un simple control policial i duaner, no una frontera.

Degut als incidents ocorreguts pel contraban de tabac entre ambdues parts de la tanca, Gibraltar va decidir en juny de 2012, reforçar-la fent-la doble, encara que no ha incorporat sistemes de vigilància tecnològics.

3.3.2. MURS I TANQUES D'ÀFRICA

Botswana-Zimbabwe

En 2003 Botswana va començar la construcció de 500 km de tanca construïda amb filferro de pues i electrificada, de 2.5 metres d'altura en la frontera amb Zimbabwe. La versió oficial justifica aquesta tanca per a evitar el contagi de la febre aftosa entre el ramat boví. Zimbabwe no està d'acord ja que considera que és una tanca construïda per a evitar la immigració il·legal des de la mísera Zimbabwe, amb una taxa d'atur del 90%, a Botswana, amb un creixement econòmic espectacular degut a que s'ha convertit en un dels destins turístics més visitats del sud d'Àfrica. L'electrificació de la tanca no s'ha fet mai i a més, en el seu recorregut al llarg de la frontera amb Zimbabwe, està foradada per nombrosos rius que la creuen. Així, part de la immigració il·legal que aquesta tanca vol detindre, aprofita els intersticis per creuar a Botswana.

Marroc-Sàhara Occidental

En 1976 Espanya es va retirar de l'aleshores Sàhara espanyol, deixant el control d'aquesta zona a Marroc i Mauritània. Com que Marroc sempre l'havia considerat part del seu territori, el va ocupar i va expulsar als sahrauís al desert d'Argèlia. Entre 1981 i 1987 Marroc va construir un mur de 2720 km de longitud per evitar que els sahrauís tornaren als territoris ocupats. En realitat no es tracta d'un sol mur sinó que aquest està format per diversos murs o segments més menuts. Divideix el territori del Sàhara Occidental de nord a sud i està fet d'arena, d'uns dos metres d'alt. A més, és una zona militaritzada, amb un control exhaustiu per part de l'exèrcit marroquí que és reforçat

amb búnquers, tanques de reforç i zones minades. Aquest mur no sols evita que els sahrauís refugiats als campaments del desert d'Argèlia retornen; també impedeix la lliure circulació dels ciutadans sahrauís que en l'actualitat, viuen al Sàhara Occidental ocupat pel Marroc.

3.3.3.MURS I TANQUES D'ÀSIA

Gran Muralla Xinesa

La Gran Muralla xinesa és una fortificació construïda entre els segles V aC i el segle XVI dC per a protegir la frontera nord de l'imperi xinés dels atacs dels pobles nòmades de Mongòlia. Mai va ser concebuda com a una sola muralla sinó que foren diverses muralles que anaven construint-se en diferents parts de l'imperi xinés en funció de les necessitats. En l'època en que s'inicia la construcció, l'actual Xina estava dividida territorialment en xicotets feus governats per un príncep que a la vegada estaven tots units baix el poder dels reis de la Dinastia Zhou. Els diferents reis de la Dinastia annexionaren els feus convertint-los en regnes independents i enfrontats entre ells. Aquest fet en el s. V aC serà el que motivarà la construcció de murs defensius per a protegir-se tant dels atacs dels pobles invasors com dels veïns, ara convertits en enemics. En l'any 221 aC durant la Dinastia Qin, es conqueriren aquests estats independents i s'enderrocaren les muralles existents. Després es construí un nou mur per a englobar-los a tots i protegir-los millor. En aquesta època s'amplià la nova

muralla uns 400 km de llargària. Però des d'aquesta ampliació fins el s. XIII dC, els treballs fets a la muralla sols es dediquen al manteniment de la mateixa. Més tard, ja en el s. XV, s'amplià la muralla després d'una derrota que va patir la Dinastia Ming, la que estava al poder. Així es decideix ampliar la muralla i reforçar-la per a protegir-se dels atacs dels pobles nòmades de Mongòlia, cada vegada més freqüents. En 1644 els manxús (poble nòmada de Mongòlia) aconseguiren creuar la Gran Muralla i ocupar Pequín. Deposaren la dinastia existent i imposaren la seua, la Dinastia Qing, que annexonà Mongòlia a l'imperi xinés amb la qual cosa la muralla deixà de tindre validesa com a element defensiu ja que els antics atacants ara formaven part de l'imperi.

Té entre 6 i 7 metres d'alt i 4 o 5 d'ample. Sempre s'ha dit que tenia una longitud de 8850 km, des del mar Groc en la Frontera amb Corea del Nord fins al desert de Gobi, però en l'actualitat s'accepta que la Gran Muralla és molt més llarga. En 2012 es conegueren els resultats d'un estudi sobre la Gran Muralla iniciat en 2007 per

l'Autoritat Nacional de Patrimoni Cultural que mesura la longitud de la muralla en 21196 km. Aquest desfasament entre ambdós mesuraments es dona perquè sols s'havien mesurat els trams construïts durant la Dinastia Ming (1368-1644). Sols un 8.2% conserva l'aspecte original, tot el demés està reconstruït o en molt males condicions de conservació. Els materials emprats no són uniformes ja que degut a l'orografia muntanyosa del terreny que impedia o dificultava el trasllat de materials, s'utilitzaven els que hi havia en cada zona. Així trobem que la muralla està construïda amb pedra calcària, granit, fang cuit, arena ... Es reforçava la seguretat amb torres de vigilància i casernes. També tenia portes d'accés que estaven fortament vigilades.

Gaza - Cisjordània

No és únicament un mur sinó una combinació de tanques i filats, que correspon al 90% del total aproximadament, i un mur format per blocs de ciment prefabricat de 7 metres d'altura aproximadament, que ocupa el 10% restant del traçat. Aquesta combinació de tanques i mur són les que delimiten però també clausuren les fronteres entre Palestina, Egipte i Israel. Tots els murs han sigut construïts per Israel i en l'actualitat en 2013, continua la seua construcció. El primer dels murs que envolten el territori de Gaza, en la frontera amb Egipte, comença a construir-se per Israel després dels acords de Pau de 1979. Del manteniment i vigilància es va encarregar Israel fins 2004. Des d'aleshores s'encarrega Egipte. A més de la vigilància del mur terrestre, per a evitar el contraban a través dels túnels que hi ha construïts baix d'aquest mur, Egipte començà a construir un mur que abastaria fins els 18 metres de profunditat. A més, s'han soterrat part dels túnels per a evitar el pas de mercaderies de tot tipus i de manera il·legal entre Egipte i Gaza. El mur més conegut de tots és el que Israel comença en 2002, bàsicament format per blocs de ciment, per aïllar els territoris de Palestina. Aquest mur es reforça amb sensors electrònics de moviment, fossar de 4 metres de profunditat, carretera asfaltada al llarg del traçat del mur per assegurar la seua vigilància per les patrulles i *checkpoints* o zones de control als accessos, únicament per a palestins. Aquest mur recorre part del traçat de la línia verda, la línia d'alt el foc de 1949 però sols en un 20%. La resta del traçat del mur discorre per l'interior de Cisjordània. Una element curiós d'aquest mur és que depenent de a quina

part ens situem, té una denominació o una altra: per a Israel és una *tanca de seguretat* (*security fence*) o una *tanca antiterrorista*; per a Palestina és el *nou mur de la vergonya* o el *mur de l'apartheid*; els mitjans de comunicació de parla anglesa es refereixen a ell com *barrier* (barrera), que és un terme més neutral; en molts altres països, entre ells Espanya, la denominació més utilitzada és *mur de Cisjordània*, a la que el govern d'Israel s'oposa per les connotacions negatives que té ja que la part de mur sols suposa un 10% del traçat.

Corea del Nord – Corea del Sud

La frontera entre Corea del Nord (República Democràtica Popular de Corea) i Corea del Sud (República de Corea), ve determinada pel traçat del paral·lel 38. L'origen d'aquesta frontera es remunta a 1902, ja que és la primera vegada en que es proposa el paral·lel 38 com a línia divisòria de la península de Corea. A principis del s. XX Rússia i Japó, dins de les seues ambicions colonialistes, es disputaven el control sobre Corea. En un intent per evitar un conflicte, Japó proposà a Rússia dividir-se el control de la península en dues parts a partir del traçat del paral·lel 38. Després del final de la guerra entre Rússia i Japó (1904-1905) no s'arribà a cap acord respecte de Corea que finalment fou envaïda per Japó en agost de 1910. Després de la rendició de Japó en 1945, el paral·lel 38 fou establert com a límit entre les dues zones d'ocupació militar de Corea: al nord, Rússia, al sud, Estats Units.

En 1948 es varen establir dos governs independents, un en el nord (d'influència soviètica) i l'altre en el sud (d'influència estatunidenca) que també reivindicaven la sobirania sobre la totalitat del territori coreà. Les tensions entre els dos governs coreans dugueren a la invasió per part de l'exèrcit del nord, dels territoris al sud del paral·lel 38 i que desembocaren en la Guerra de Corea, de 1950 a 1953. En 1953 es signà l'armistici baix el control de l'ONU i s'acordà crear una zona desmilitaritzada (DMZ, són les sigles en anglès) per a separar ambdós països. La DMZ es crea per a evitar l'enfrontament militar ja que actua com una espècie de barrera de contenció on l'activitat militar no està permesa. Equival a una línia de control i constitueix una frontera internacional. Per a crear la zona desmilitaritzada cada bàndol havia de desplaçar les seues tropes 2000 metres des del traçat del paral·lel 38, de la línia de demarcació, territori endins. Es crea així, una barrera neutral de 4km d'amplària i 238km de longitud. També s'estableix una línia de demarcació militar que indica el centre exacte de la zona desmilitaritzada. Tot i el nom, aquesta zona desmilitaritzada segueix sent una zona de tensió ja que a ambdós costats, romanen els respectius exèrcits. Poden patrullar pel seu territori però no poden creuar la línia de demarcació. A l'Àrea de Seguretat Conjunta (*Joint Security Area*) a la localitat de Panmunjom, els dos exèrcits estan front a front, a la vora de la línia fronterera. Aquesta Àrea té diversos edificis on es duen a terme els acords diplomàtics (si hi ha). Tot i ser una zona desmilitaritzada, paradoxalment és una de les zones més militaritzades i vigilades del món. La línia de demarcació està il·luminada de manera molt potent, reforçada per una tanca de 2 metres d'alt coronada per filferro de punxes i té casetes de vigilància militar a més de tindre minat part del territori.

Iraq - Kuwait

En 1990 Iraq va envair Kuwait. En 1991 el Consell de Seguretat de la ONU va ordenar la construcció d'una barrera de 240km de longitud en la zona desmilitaritzada en el límit d'ambdós països, per evitar una nova invasió de

Kuwait per part d'Iraq. La tanca s'estén des del límit amb Aràbia Saudita fins el Golf Pèrsic. Està electrificada, soldats que la vigilen constantment i té carreteres al llarg del recorregut de la frontera per assegurar la seua vigilància des de vehicles militars. En 2004 es va fer una ampliació afegint-li 217 km que doblen el traçat de la tanca ja existent. Es complementa amb un fossar de 4 metres d'amplària i 4 metres de fondària.

Índia - Pakistan

El conflicte entre la Índia i Pakistan té el seu origen en la independència en 1947, del Imperi Britànic. És una disputa que es centra, entre altres coses, en la pertinença de l'estat de Caixmir que en l'actualitat, pertany majoritàriament a Índia però Pakistan el reclama per ser de majoria musulmana. El criteri que es va seguir en 1947 per a la descolonització va ser basar el traçat de fronteres en la religió. Els estats amb majoria musulmana passaven a pertànyer a Pakistan i els de majoria hindú a Índia. Així els musulmans passen a formar un estat amb un govern islàmic i dividit en dues zones: Pakistan Occidental (actual Pakistan) i Pakistan Oriental (hui Bangladesh).

La frontera entre Índia i Pakistan s'estableix a partir de la línia Radcliffe, que és una línia de demarcació que establiria els límits dels països, territoris i població. El nom ve del president de la Comissió de Fronteres que va fundar l'Imperi Britànic, Sir Cyril Radcliffe. Així aquesta línia que posteriorment s'ha convertit en la frontera real entre ambdós països, va ser establerta de manera arbitrària, sense tindre en compte ni factors geogràfics ni culturals. La línia Radcliffe va dividir en dos parts idèntiques a la comunitat sikh del Punjab cosa que ocasió matances i migracions. Els musulmans mataren sikhs i hindús a l'oest de la frontera. Sikhs i hindús mataren a musulmans en

la part est de la frontera. A més, es produí un èxode massiu de sikhs i hindús de Pakistan a l'Índia, però també de musulmans des de l'Índia a Pakistan.

El resultat d'aquesta frontera ha sigut, després de la descolonització, anys de nombrosos enfrontaments i finalment, en 2003, la construcció d'una tanca de separació en el límit d'ambdós països que és de les més llargues i vigilades del món. Dels 2800km de frontera comuna, s'han construït 1800km de doble tanca electrificada i intensament il·luminada. Tant és així, que aquesta tanca és visible des de l'espai. Aquest any esperen sobrepassar els 2000km. A més, cada capvespre es produeix el ritual de baixada de banderes i tancament de la frontera entre Índia i Pakistan en el creuament de Wagab (regió del Punjab). Aquesta escenificació és l'exemple de l'hostilitat entre ambdós països.⁶³

Imatge de la frontera de nit. Eixa llum taronja és la que possibilita que siga visible per la nit des de l'espai.

⁶³ Per més informació [consulta: 22/5/13]:
<http://internacional.elpais.com/internacional/2011/01/19/actualidad/1295391608_850215.html>

Índia - Bangladesh

La tanca entre Índia i Bangladesh data de 1986 quan es projecta per part del govern d'Índia, la construcció d'una tanca en la frontera entre ambdós països per a previndre la immigració il·legal i el contraban des de Bangladesh. La construcció fou molt lenta als seus inicis però s'accelerà a partir de 1998 quan augmentà el nombre d'immigrants bangladesos, majoritàriament musulmans. Això provocà un augment de la població musulmana en Índia que es va utilitzar com a excusa, degut a la pressió sobre la religió hindú, per a accelerar la construcció de la tanca.

La construcció es va fer en dues fases, finançades pel govern d'Índia que també incloïa una carretera en paral·lel a la tanca per a assegurar la seua vigilància. La Fase 1, en 1989, construï 854 km de tanca de filferro i 2606 km de carretera. La Fase 2, en 2006, completà la construcció de 2429 km de tanca i 797 km de carretera. Aquesta tanca viola l'acord de Pau entre Índia i Bangladesh de 1974, que prohibeix la construcció de qualsevol estructura de defensa a 137 metres (150 iardes) de la frontera. La tanca, de 2 metres d'altura i fortament vigilada, és una estructura defensiva.

En l'actualitat s'han completat 4096.7 km de tanca i 3250.60 km de carretera en la frontera d'ambdós països.⁶⁴ *Human Rights Watch*⁶⁵ va denunciar que en ocasions, els guàrdies fronterers maten indiscriminadament qualsevol persona que s'apropi a la tanca.

⁶⁴ SHAMSHAD, Rizwana, "Politics and origin of the India-Bangladesh border fence" [en línia], disponible en : <<http://artsonline.monash.edu.au/mai/files/2012/07/rizwanashamshad.pdf> > [consulta: 27-5-13]

⁶⁵ <<http://www.hrw.org/es/news/2010/12/09/indiabangladesh-asesinatos-indiscriminados-y-abusos-por-parte-de-guardias-fronterizo> > [consulta: 27-5-13]

Iran – Pakistan

Va començar la seua construcció en 2007. Iran ja ha construït 700 km de mur entre ambdós països amb una altura de 3 metres i una amplària de 1,2 metres. Iran justifica la construcció d'aquest mur per a evitar el tràfic de drogues i la immigració il·legal.

Separa la regió de Baluchistan, una regió que tradicionalment ha estat en el lloc que ocupa la frontera, en mig d'ambdós països i que ara quedarà dividida en una part iraniana i un altra paquistanesa.

Uzbekistan – Afganistan

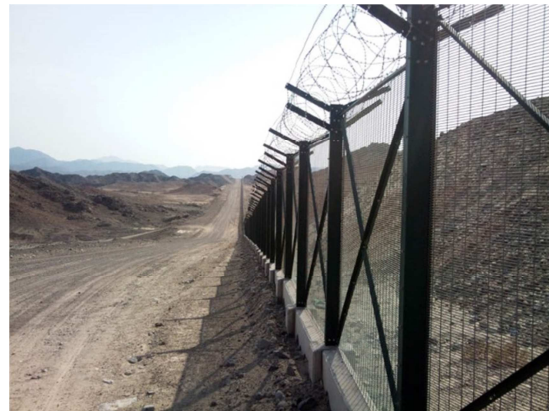
La tanca que separa Afganistan d'Uzbekistan és una barrera construïda en els anys 90 després de la guerra civil afgana (1992-1996) que dugué els talibans al poder. És una tanca de filferro amb punxes reforçada per una segona tanca electrificada, que s'estén al llarg dels 209.21 km (130 milles) de frontera comuna. Es reforça la seguretat que li proporciona aquesta tanca a la frontera amb mines antipersona i patrulles de soldats armats. També s'estén per la frontera afgana entre Turkmenistan i Tadjikistan. Després dels atemptats de l'11 de setembre de 2001 es va reforçar la seguretat de la frontera per a evitar el pas de refugiats des d'Afganistan, quan els EEUU va iniciar operacions militars contra el règim talibà.

La frontera entre Afganistan i Uzbekistan sols és possible travessar-la en un únic punt: el Pont de l'Amistat, que discorre sobre el riu Amu Darya i creua la tanca de separació. Aquest pont, construït per la URSS en els anys de la invasió d'Afganistan per assegurar l'abastiment de les seues tropes, es va tancar entre 1997 i 2001 degut a l'augment del poder dels talibans i la presa de les ciutats més importants com Mazar-i-Sharif. Es va reobrir en 2001 després de l'arribada de l'ONU i les tropes dels EEUU a Afganistan.

Emirats Àrabs Units - Oman

En els primers anys del s. XXI, des de 2005, EAU construeix una tanca de 3m d'alçada en la frontera amb Oman i Aràbia Saudita, per protegir els oleoductes, evitar el terrorisme i la immigració il·legal de paquistanesos i iranians, atrets per la necessitat de mà d'obra per al sector de la construcció.

El govern d'Emirats Àrabs Units ha incrementat la vigilància de les seues fronteres amb la incorporació d'escàners d'iris a 17 ports d'entrada, videovigilància, infrarojos i sensors de moviment i d'àudio. Un dels problemes que ha generat aquesta tanca ha sigut la separació del territori que tradicionalment pertanyia a la tribu dels Shihuh, una de les més antigues de EAU, formada per pastors i pescadors. La tanca separa les seues terres que comprenen la zona muntanyosa de Rak i Fujeirah (Emirats Àrabs Units) i la Península de Musandam (Oman). Per moure's pel seu territori ara cal dirigir-se a un dels pocs punts de control per passar la tanca. En 2007, Emirats Àrabs Units va acabar la tanca fronterera amb Oman, de 845 km de longitud.

3.3.4. MURS I TANQUES D' AMÈRICA

Tanca Mèxic - EEUU

És una tanca de seguretat construïda pels EEUU en la frontera amb Mèxic per evitar la immigració il·legal. L'edificació de la tanca al llarg de la línia fronterera comença en 1994 amb l'operació Gatekeeper (Guardià) i en 2005 s'amplia amb 1123 km addicionals. La tanca està formada per tres barreres: dos que constitueixen el cos de la tanca i una més per a frenar el pas dels vehicles i que no puguin envestir-la. La seua seguretat es reforça amb detectors i sensors de moviment i temperatura, il·luminació nocturna i vigilància permanent per part de la policia de la frontera (*Border Patrol*). Va des de les ciutats mexicanes i les seues homòlogues estatunidenques de San Diego (Califòrnia) i Tijuana (Baja Califòrnia) en la costa del Pacífic, fins Brownsville (Texas) i Heroica Matamoros (Tamaulipas) en el Golf de Mèxic. Va en paral·lel al riu Bravo (en EEUU anomenat riu Grande) i travessa part del desert de Sonora i Chihuahua, i també part del riu Colorado. És la frontera amb més trànsit del món, tant legal com il·legal, i a qui li dedicarem un apartat en aquest treball.

Imatge esquerre: La tanca al endinsar-se en el Pacífic des de la part de Tijuana (Mèxic). Central: la ciutat de Nogales, part en Arizona, EEUU i part en Sonora, Mèxic; una mateixa ciutat dividida en dos. Dreta: separació Mèxic - EEUU en San Luis, Califòrnia. Carretera de vigilància entre les dues tanques.

Rio de Janeiro (Brasil)

En realitat aquest mur que es va començar en 2009 no separa cap país d'un altre sinó que crea una frontera física al voltant de les 13 faveles que hi ha a Rio de Janeiro. La versió oficial és que es fa per a protegir el que queda de bosc autòcton; el bosc atlàntic i evitar els lliscaments de terra. La intenció del Govern de l'Estat de Rio de Janeiro juntament amb la connivència de l'alcaldia de la ciutat ha aprovat la construcció

d'aquest mur no sols per a crear un ecolímit sinó per, segons altres versions, frenar l'expansió de les faveles i controlar l'edificació il·legal. També es veu com un intent per contindre dins les faveles, la violència, la droga i la pobresa. El mur tindrà uns 14km de longitud i la seua altura estarà entre els 80cm i els 3 metres. En l'actualitat segueix la construcció en la favela de Morro Dona Marta i Rocinha.⁶⁶

Vista aèria de la favela Morro Dona Marta on es veu clarament el mur de separació i part del bosc atlàntic.

Tot i haver fet un repàs al llarg de les tanques construïdes als nostres dies, cal dir que no es tracta d'un anàlisi exhaustiu degut a la limitació d'espai que imposa aquest tipus de treball. De totes formes, pensem que aquest breu estudi pot encuriosir el lector per seguir investigant al voltant de totes les fronteres que s'estan blindant als nostres dies.

⁶⁶ Més informació en les següents notícies [en línia] [consulta 27/5/13]:
<http://internacional.elpais.com/internacional/2009/04/20/actualidad/1240178401_850215.html>
<<http://www.rtve.es/noticias/20090401/favelas-rio-janeiro-viviran-encerradas-muro/257844.shtml>>
<http://www.bbc.co.uk/mundo/internacional/2009/10/091023_muro_brazil_rio_jcps.shtml>

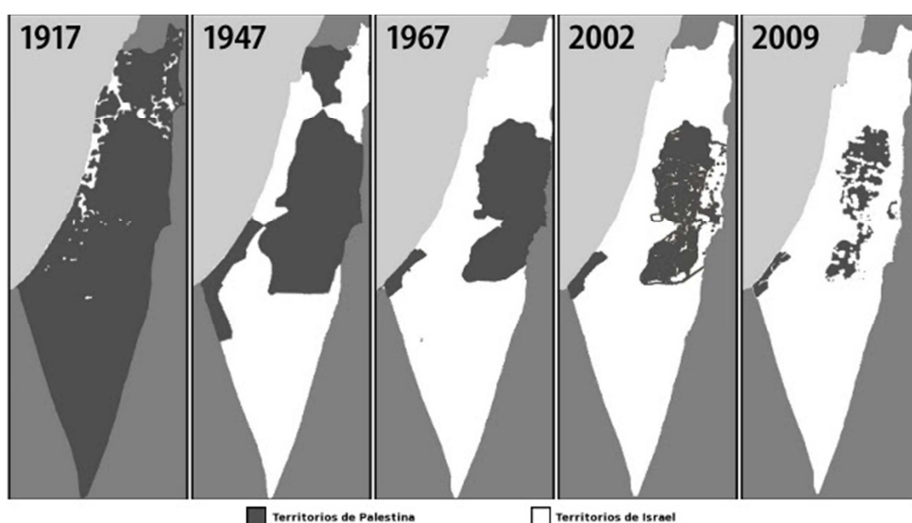
3.4. APROFUNDINT: TRES MURS RELLEVANTS

Tres són els murs que anem a analitzar amb més deteniment en aquest apartat degut a la rellevància que en la nostra opinió, tenen en l'actualitat: el mur de Cisjordània, la tanca entre Estats Units i Mèxic, i per a finalitzar, la tanca entre la Unió Europea i Àfrica, la tanca de les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla.

EL MUR DE CISJORDÀNIA

Es tracta d'un cas únic en la història recent; la construcció de manera unilateral, d'un mur de ciment (encara que en alguns trams és una tanca) reforçat amb càmeres de videovigilància, guàrdies armats, torres de control,... És una barrera de separació entre un estat, Israel, i un territori amb vocació de ser-ho.⁶⁷ La qüestió de Palestina va començar en 1917 després del final de la I Guerra Mundial amb la Declaració Balfour:

“crear una llar nacional per al poble jueu en Palestina però sense perjudicar els drets civils i religiosos dels pobles no jueus que existeixen en Palestina.”⁶⁸

En 1936 es va produir la primera vaga general a Palestina per a protestar per la immigració il·legal de jueus que no respectaven la Declaració de Balfour, que va acabar en revolta. En 1947, mitjançant la resolució 181 (II),⁶⁹ la ONU va plantejar un pla de

⁶⁷ En novembre de 2012 l'Assemblea General de les Nacions Unides va aprovar, per majoria absoluta, el reconeixement a l'Autoritat Nacional Palestina (ANP) com un estat observador no membre.

⁶⁸ La Declaració Balfour va ser una manifestació formal del govern britànic publicada el 2 de novembre de 1917 en la qual el Regne Unit es declarava a favor de la creació d'una llar nacional jueva en el Mandat Britànic de Palestina. La Declaració és considerada com el primer reconeixement d'una potència mundial dels drets del poble jueu sobre la terra d'Israel. FONTANA, Josep, "La cuestión de Palestina i el ascenso del nacionalismo árabe", *Por el bien del imperio*, Barcelona, Pasado y Presente Ediciones, 2011, p. 181-182.

divisió del territori baix la seua supervisió que fou rebutjada per Palestina, ja que els donava als jueus el 56% del total del territori tot i ser menys població; els palestins es quedaven amb el 42% del territori. Aquesta resolució provocà un enfrontament que desembocà en una guerra civil que durà 6 mesos. En 1948 el pla Dalet⁷⁰, auspiciat pel primer ministre d'Israel, David Ben Gurion, va impulsar l'ocupació d'aldees, pobles i ciutats àrabs expulsant als seus habitants: *"el principal objetivo de la operaci3n es la destrucci3n de aldeas 3rabs y la expuls3n de los aldeanos"*. L'objectiu d'aquest pla era aconseguir un estat 3nica i exclusivament jueu. El 14 de maig de 1948, Ben Gurion va proclamar la independ3ncia de l'estat d'Israel i la seua sobirania sobre els territoris de Palestina. A esta declaraci3n li va seguir una guerra que va involucrar a 5 pa3sos 3rabs que varen recolzar a Palestina i tamb3 a la URSS, que va reforçar amb armament i log3stica a Israel. Esta guerra de 1948 o guerra de la Independ3ncia, es coneix pels palestins com "El desastre" ja que despr3s de l'armistici, perderen bona part del seu territori: Egipte es va quedar com un enclavament a Gaza, l'actual Jord3nia es va apropiat de part dels territoris de la vora occidental del riu Jord3 (d'ahi el canvi de nom, abans de la guerra s'anomenava Transjord3nia) i tot el territori restant va ser per a Israel. Palestina va ser marginada per tots ja que ni tan sols els pa3sos 3rabs volgueren recon3ixer-la.

⁶⁹ L'Assemblea General de l'ONU constitueix en abril de 1947, una Comissió Especial per a Palestina (UNSCOP) on es recomanà que Palestina es dividirà en un Estat àrab i un Estat jueu amb un estatut internacional especial per a la ciutat de Jerusalem, que quedaria baix l'autoritat administrativa de les Nacions Unides. Aquest Pla de Partici3 de Palestina s'aprovà mitjançant la Resoluci3 181(II) de 19 de novembre de 1947. Es pot consultar el document en línia en el següent enllaç [consulta: 6-6-13]:

<<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/041/19/IMG/NR004119.pdf?OpenElement>>

⁷⁰ FONTANA, Josep, *Op. cit.* p. 184.

com a estat autònom. Després de la guerra de 1948, es va traçar una línia d'armistici, la línia verda, que separava Israel dels territoris ocupats pels Palestins. La línia també dividia en dos la ciutat de Jerusalem. La llegenda diu que s'anomena la línia verda pel color de la llapissera que es va utilitzar per a traçar la frontera al mapa. Posteriorment, durant la Guerra dels Sis Dies en 1967, quan Israel va ocupar els territoris de Gaza i Cisjordània, les fronteres d'Israel es varen ampliar encara més ja que no es va respectar l'antiga línia d'armistici. A partir d'eixe moment, Israel ha anat incorporant més i més territori als seus dominis sobretot mitjançant els assentaments de colons en territori palestí.

Després de la Segona Intifada en 2000, el govern d'Ariel Sharon va aprovar la construcció d'una tanca de seguretat per a fer front als possibles atacs de terroristes palestins. Aquest mur de seguretat en la nostra opinió, no sols és per a protegir-se del terrorisme sinó que també satisfà la necessitat psicològica de seguretat, els aïlla completament del suposat enemic ja que fins i tot, el mur elimina la possibilitat del contacte visual. En aquest cas Israel ha optat per construir un mur massís de ciment en comptes d'una tanca metàl·lica que sí permet vore què és el que passa a l'altre costat. La mirada sobre l'altre en aquest cas, és substituïda per la visió estàtica d'un mur. Al text de Daniel Gamper, es recull aquesta reflexió al voltant de la necessitat de seguretat que pareix ser un dels motius que han impulsat la construcció d'aquest mur:

*"El mur representa efectivament la recuperació de la frontera entesa com a límit lineal, però tot i que posseeix aquesta iconografia del límit, no és pròpiament un límit (border). El mur respon al naixement d'una sensació aguda de vulnerabilitat entre els israelians. El mur no és altra cosa que la satisfacció d'una necessitat psicològica de seguretat, que ha estat provocada per la sensació de precarietat i de temporalitat associades a l'espai fronterer. La fragmentació de la geografia legal que comporta l'espai fronterer, juntament amb la tensió provocada pel sentiment d'injustícia irreparable amb què conviuen molts palestins, ha fet augmentar el perill de morir de manera violenta i les angoixes que s'hi associen. És contra l'angoixa que s'eleva el mur, l'alçada del qual és clarament psicològica: n'hi hauria prou, potser, amb dos metres i mig, i no caldrien els quatre metres o més a que arriba avui."*⁷¹

Es varen projectar més de 700 km de mur construït a partir de blocs prefabricats de ciment, de més de 7m d'altura. Aquest mur que en l'actualitat segueix en construcció, és el primer que ens ha ocupat. Palestina desapareix darrere del mur que aixeca Israel.

⁷¹ GAMPER, Daniel, *Op. cit.* p. 187-188.

TANCA ESTATS UNITS – MÈXIC

Aquesta tanca, considerada la frontera per excel·lència en l'actualitat, és una de les més llargues del món; al llarg dels 3141 km de frontera comuna entre Estats Units i Mèxic s'han construït més de 1126 km de tanca metàl·lica intensament vigilada que s'estén des del Pacífic fins a l'Atlàntic.

“En qualsevol lloc del món les fronteres generen violència, la violència fomenta l'aparició de tanques i, ocasionalment, les tanques es converteixen en murs. És en eixe moment quan la gent reacciona, perquè un mur transforma una distinció legal en un cop de puny visual en plena cara. Es veu que ens encanten els murs, però també ens incomoden, perquè diuen coses negatives sobre els nostres veïns, i sobre nosaltres mateixa. Es construeixen per dos motius: la por i l'afany de control.”⁷²

La frontera EEUU – Mèxic és la més transitada del món des de fa anys, tant de manera legal com il·legal. L'actitud dels EEUU front a Mèxic blindant les seues fronteres no sempre ha sigut igual de dura; en principi sols era una manera de regular el flux d'immigrants, no d'impedir-lo, segons argumenta Mike Davis a l'article *“El gran muro del capital.”*⁷³ A l'emmurallar els límits de la frontera s'evidencia una contradicció dels EEUU: es necessita mà d'obra barata, la que aporten els immigrants, però també cal satisfer les ànsies de control de part dels conservadors dels Estats Units, augmentant i reforçant la vigilància i el domini d'aquesta frontera. Les sancions contra el treball irregular sempre s'han adaptat a la situació econòmica dels EEUU: s'han endurit o relaxat en funció de les necessitats de mà d'obra; cal tindre present que bona part d'aquesta mà d'obra ha creuat la frontera de manera il·legal. Mike Davis posa com a exemple que durant els anys de recessió econòmica de la dècada dels noranta, les autoritats d'immigració varen dur a terme nombroses batudes a les empreses que contractaven personal d'origen llatí de la zona occidental dels Estats Units. En canvi, a començament de la dècada del 2000, en l'època de creixement econòmic, les mateixes autoritats varen reduir les seues activitats de control i registre a les empreses. La quantitat d'immigrants sense permís de residència va passar de 3.5 a 9.3 milions.⁷⁴

El creixement del mur que separa EEUU de Mèxic també l'associa Mike Davis amb una escenificació del poder polític, posa d'exemple l'operació *Gatekeeper* que més endavant explicarem. L'equilibri polític entre propaganda i economia s'aprecia clarament en la frontera Mèxic – EEUU segons Mike Davis en l'article citat

⁷² BOWDEN, Charles, “Muros fronterizos”, *National Geographic España*, Barcelona, p. 76-101, maig de 2007.

⁷³ DAVIS, Mike, “El gran muro del capital”, en VVAA, *Frontera Sur*, Barcelona, Virus Editorial, 2008, p.251-258.

⁷⁴ *Ibídem*, p. 254.

anteriorment, ja que es manté la imatge d'una frontera inexorable i aquesta imatge dóna bons redits electorals. Per una altra banda, el fet que el mur tanque la frontera i que s'haja de travessar de manera il·legal majoritàriament, assegura el subministrament per al mercat laboral de treballadors sense drets.

Al llibre *Fronteras en América del Norte*,⁷⁵ s'explica que la intensificació de la vigilància d'aquesta frontera ha passat per tres fases: la primera fase abasta fins a 1986 quan des de l'administració Carter⁷⁶ es va decidir ampliar la dotació econòmica del Servei d'Immigració i Naturalització⁷⁷ (SIN) per al control d'aquesta frontera. La segona fase, durant l'administració Reagan⁷⁸, dedicà el 33% del pressupost del Servei d'Immigració i Naturalització a la Patrulla Fronterera (*Border Patrol*). També el marc jurídic que regulava la immigració es va fer més estricte. La tercera fase es completà durant l'administració Clinton⁷⁹ que va posar en marxa diferents operatius per a intensificar la vigilància, que explicarem més endavant.

Aquests operatius, tots posats en marxa en 1994, varen ser: *Hold the line* (El Paso, Texas), *Gatekeeper* (San Diego, Califòrnia) i *Saveguard* (Nogales, Arizona). En 1997, s'amplià amb l'operació *Rio Grande* al sud de Texas. Després de la implementació d'aquestes operacions, el pressupost destinat a la vigilància de la frontera augmentà a més del doble, així com també el nombre d'agents: en 1994 operaven 4200 agents, en 1999, 7700. A l'article *Política inmigratoria de México y Estados Unidos y algunas de sus consecuencias* de Mario Cortés Larrinaga⁸⁰, s'explica amb detall les operacions que hem esmentat anteriorment, la política d'immigració de EEUU i Mèxic, i algunes conseqüències que aquesta política té per a la immigració mexicana i centreamericana. L'augment dels fluxos migratoris en els darrers anys respon a la demanda de mà d'obra per part de l'agricultura, la indústria i els serveis als Estats Units. Paradoxalment, aquest reforç de les fronteres que vorem tot seguit, dificulta el lliure pas als treballadors però en canvi, podem constatar que cada vegada es fan més esforços per eliminar les fronteres a les mercaderies, com comentarem més avant. El

⁷⁵ MERCADO A., GUITIÉRREZ ROMERO E; *Fronteras en América del Norte: estudios multidisciplinarios*, México DF, Universidad Nacional Autónoma de México, 2004, p. 350 i següents.

⁷⁶ Carter, Jimmy, President dels Estats Units d'Amèrica de 1977 a 1981.

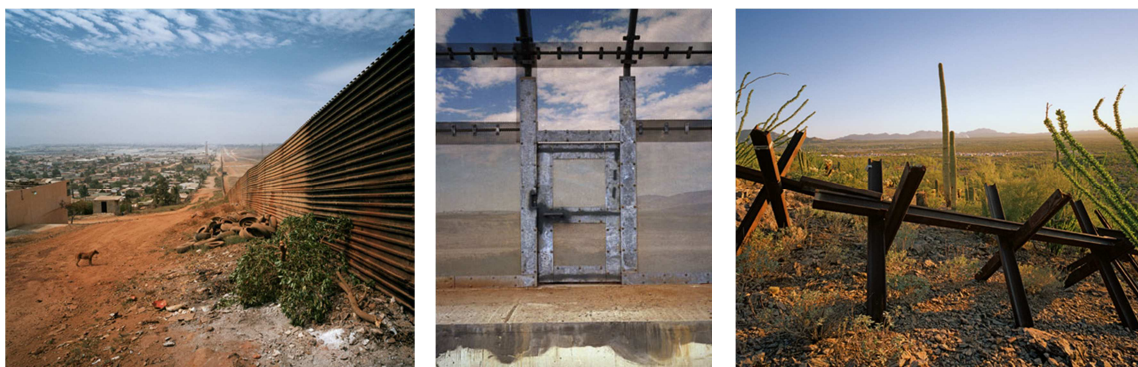
⁷⁷ El Servei d'Immigració i Naturalització (*Immigration and Naturalization Service o INS*) va estar en funcionament fins el 2003. A partir d'aquest any, és substituït pel Servei d'Immigració i Control de Duanes dels EEUU (*US Immigration and Customs Enforcement, ICE*) que és una de les agències del Departament de Seguretat Nacional dels EEUU.

⁷⁸ Reagan, Ronald, President dels Estats Units d'Amèrica de 1981 a 1989.

⁷⁹ Clinton, Bill, President dels Estats Units d'Amèrica de 1993 a 2001.

⁸⁰ CORTÉS LARRINAGA, Mario, "Política inmigratoria de México y Estados Unidos", *Región y Sociedad. Revista de El Colegio de Sonora*, México, Volum XV, nº27, p. 4-30, 2003.

principal acord econòmic per a eliminar les barreres a les mercaderies és l'acord comercial de TLCAN,⁸¹ Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord, entre Estats Units, Canadà i Mèxic. A la vegada que es signa el TLCAN es constitueix el Servei d'Immigració i Naturalització que és la institució federal creada per a que es complisquen les lleis immigratòries. Les seues funcions s'estructuren i diversifiquen en 6 programes: patrulla fronterera (*border patrol*), inspeccions (duanes establertes als ports d'accés legal), investigacions (al voltant de la immigració il·legal ja establerta al país), intel·ligència (col·laboració amb autoritats federals com DEA, FBI, CIA, etc.), detenció i deportació, i discreció judicial.⁸² De tots aquests programes que posa en marxa el Servei d'Immigració i Naturalització ens centrarem en el primer, la patrulla fronterera o *border patrol*, que és, a més, el més conegut de tots.

A la imatge de l'esquerre, la tanca, en el centre portes per travessar-la que sols pot utilitzar la patrulla fronterera (*Border Patrol*) i a la dreta, barricades al desert per a impedir el pas de vehicles a motor.

Per implementar aquest programa, la patrulla fronterera ha dividit el país en vint-i-un sectors,⁸³ dels quals nou corresponen a la frontera entre Mèxic i Estats Units. L'autor de l'article citat anteriorment, Mario Cortés, assenyala que basant-se en dades de 1999 la patrulla fronterera estava formada per més de huit mil agents i recolzada per tot tipus de vehicles terrestres i aeris, a més d'equipament de vigilància. L'inici dels operatius del Servei d'Immigració i Naturalització per al control de les fronteres començà el 19 de setembre de 1993, a l'anunciar l'operació *Hold the line* (Controlar la

⁸¹ TLCAN és el *Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord*. És un acord comercial entre Canadà, EEUU i Mèxic. També es coneix com NAFTA, sigles en anglès de *North American Free Trade Agreement*. Entrà en vigor l'1 de gener de 1994. Un dels propòsits principals és l'eliminació de les barreres aranzelàries entre els tres països per a promoure el comerç i la inversió. Per a més informació: <<http://www.tlcan.com.mx/>> [consulta: 7-6-13]

⁸² La discreció judicial (*prosecutorial discretion*) és l'autoritat que té qualsevol oficina de govern per decidir on exerceix les seues funcions i contra qui. També inicia o elimina els processos d'expulsió o deportació.

⁸³ Els 21 sectors en què s'ha dividit el territori dels EEUU per la patrulla fronterera són: Blaine (Washington), Buffalo (New York), Del Rio (Texas), Detroit (Michigan), El Centro (Califòrnia), El Paso (Texas), GrandForks (Dakota del Norte), Havre (Montana), Houlton (Maine), Laredo (Texas), Livermore (Califòrnia), Marfa (Texas), McAllen (Texas), Miami (Florida), New Orleans (Luisiana), San Diego (Califòrnia), Spokane (Washington), Swanton (Ohio), Tucson (Arizona) i Ramey (Pennsylvania).

línia) abans coneguda com operació *Blockade* (Bloqueig). L'operatiu va traslladar als agents de la patrulla fronterera des de la ciutat a la línia de la frontera, al llarg de 20 milles (32.187 km), en la zona urbana de El Paso (Texas) per detindre els immigrants que intentaven entrar de manera il·legal. Oficialment l'operació *Hold the line* s'acabava en octubre de 1993 però degut a l'èxit, es va decidir que continuara indefinidament. Aquesta operació que a la vegada era un assaig, es va convertir en l'estratègia a seguir per a interrompre els corredors tradicionals de la immigració il·legal. Aquesta tàctica que comprendrà diversos projectes, es va anomenar "*Estratègia nacional. Pla Estratègic de la Patrulla Fronterera per a 1994 i posterior.*"⁸⁴ Aquesta estratègia girarà al voltant del concepte clau de *prevenció a través de la dissuasió*⁸⁵(de l'original *Prevention through deterrence*) que consistirà en que la patrulla fronterera augmentarà el nombre d'agents i l'ús de la tecnologia per a incrementar el nombre d'aprehensions d'immigrants il·legals per a que aquestes tinguin un efecte dissuasori sobre tots aquells que intenten creuar. Aquesta estratègia es va organitzar en tres fases, fent atenció als punts que més flux migratori tenien:

1. Controls dels corredors de San Diego (Califòrnia) i El Paso (Texas).

El control dels passos o corredors d'immigrants il·legals més importants, es basava en la següent associació de causes i efectes: al vigilar l'accés a les àrees urbanes més importants, el tràfic d'immigrants es vorà forçat a utilitzar els camins rurals. Eixe desviament del trànsit d'immigrants il·legals farà que augmente la possibilitat de que siguin interceptats ja que en eixes zones rurals és més difícil amagar-se i les condicions naturals són més adverses.

Aquests controls, previsiblement, donaran el següent resultat: augmentaran els arrestos i per tant, disminuiran els intents d'entrada. Al haver menys ingressos d'immigrants il·legals, també hi haurà menys accidents on es vegen involucrats immigrants, sobretot en carretera. L'augment de la vigilància durà a un augment de la pressió sobre els immigrants que es traduirà en una disminució de l'entrada de criminals, dels indocumentats, un canvi en les rutes migratòries tradicionals i una reducció en la despesa social dels Estats Units dedicada a atendre problemes derivats de la immigració il·legal.

⁸⁴ Traducció de l'original *Border Patrol Strategic Plan 1994 and Beyond*. Hi haurà revisions d'aquest Pla Estratègic a 2005, 2006-10 i l'últim, *Border Patrol Strategic Plan 2012-2016. The mission: Protect America* (Pla Estratègic de la Patrulla Fronterera 2012-2016: La missió: Protegir Amèrica).

⁸⁵ CORTÉS LARRINAGA, Mario, *Op. cit.*, p. 11.

Senyals de tràfic en la zona pròxima a la frontera entre Mèxic i EEUU que avisen del pas d'immigrants.

2. Control dels corredors del sud de Texas i Tucson (Arizona).

Quan la patrulla fronterera haja controlat els passos que hem comentat abans, els de San Diego (al sud de Califòrnia) i El Paso (oest de Texas i Nuevo México), el flux migratori es traslladarà, segons les previsions de l'Estratègia Nacional com hem explicat abans, a les zones del centre i sud de Texas i Arizona.

3. Control de la resta de frontera, sobretot la zona sud oest.

Aquesta part es durà a terme després de l'anàlisi i valoració de l'èxit de les dues fases anteriors.

Per al govern dels EEUU l'èxit d'aquesta Estratègia Nacional es valorarà mesurant els resultats i reaccions previstos, que són els següents: menys intents d'entrada per les rutes habituals (terrestres), augment dels intents d'entrada per les costes, més pressió política sobre la pèrdua de fronteres, disminució dels retorns, creixement de les protestes contra la política migratòria dels EEUU, pujada de les tarifes dels traficants de persones, aparició de més documentació falsa, gran reducció d'estrangers criminals però major violència en els intents d'entrada d'immigrants il·legals. Segons les previsions de l'Estratègia Nacional,⁸⁶ tot això durà a una millora de la percepció per part del públic (entès públic com els ciutadans estatunidencs) respecte d'aquesta Estratègia però sobretot, a una reducció del nombre d'estrangers que arriben a Mèxic

⁸⁶ Tal i com es desprèn de la lectura de *Border Patrol Strategic Plan 1994 and beyond. National Strategy*: <<http://cw.routledge.com/textbooks/9780415996945/gov-docs/1994.pdf>> [consulta: 25/4/2013]

per creuar. La instrumentalització per a dur a terme aquesta Estratègia Nacional es va fer mitjançant les següents operacions:

1993: Operació *Hold The Line* (Controlar la línia)

1994: Operació *Gatekeeper* (Guardià)

1995: Operació *Safeguard* (Escut)

1997: Operació *Rio Grande*

Des del començament d'aquestes operacions s'ha reforçat el control i la vigilància de la frontera entre EEUU i Mèxic. Amb l'operació *Gatekeeper* és quan començà la construcció de la tanca entre ambdós països, sobretot per dissuadir els immigrants il·legals i per marcar una diferenciació clara entre els territoris. La tanca també es va veure com una solució ràpida per a frenar la immigració il·legal ja que a l'inici d'aquesta operació, no es tenien suficients agents de la patrulla fronterera per dur a terme les tasques de control i vigilància. Al llarg del temps, el tancat inicial de la frontera que començà a la zona de Califòrnia, s'ha estès, a trams, fins cobrir bona part del recorregut de la línia fronterera que va des de l'oceà Pacífic fins l'Atlàntic, al llarg de 3141km. Cap administració del govern dels Estats Units ha canviat aquesta política de clausura de la frontera, ben al contrari han seguit reforçant-la afegint més elements de control⁸⁷: tecnologia de visió nocturna, enllumenat potent, més guàrdies, reforçament de la tanca existent i més inversió econòmica per a acabar de tancar la frontera.

Respecte de l'impacte de la immigració il·legal als Estats Units, són colpidores les paraules del personatge de Makina a la novel·la *Señales que precederán al fin del mundo*:

“Nosaltres som els culpables d'aquesta destrucció, els que no parlem la seua llengua ni sabem estar en silenci. Els que no arribem amb vaixell, els que embrutem de pols els seus portals, els que trenquem els seus filats. Els que vinguem a llevar-los el treball, els que aspirem a netejar la seua merda, els que anhelem treballar a deshores. Els que omplim d'olor a menjar els seus carrers tan nets, els que els vam portar la violència que no coneixien, els que transportem els seus remeis, els que meresquem ser amarrats del coll i dels peus; nosaltres, als que no ens importa morir per vostès, com podria ser d'una altra manera? Els que qui sap què esperem. Nosaltres els foscos, els xaparros, els greixosos, els pansits, els obesos, els anèmics. Nosaltres, els bàrbars.”⁸⁸

Després d'aquest breu anàlisi sobre el tancament de la frontera entre els Estats Units i Mèxic hem vist que degut a l'increment de la vigilància, les rutes migratòries s'han

⁸⁷ Ho podem comprovar amb la lectura [en línia] de: *2012-2016 Border Patrol strategic plan. The mission: protect America.* <http://nemo.cbp.gov/obp/bp_strategic_plan.pdf> [consulta: 1-5-2013]

⁸⁸ HERRERA, Yuri, *Señales que precederán al fin del mundo*, Cáceres, Periférica, 2010, p. 109-110.

modificat traslladant-se cap als corredors de més a l'oest, cap a l'estat d'Arizona. Aquest trasllat també ha fet que al llarg dels anys haja anat tancant-se pràcticament tot el perímetre de la frontera. En la nostra opinió, el problema d'aquest trasllat dels fluxos migratoris és que s'ha incrementat tant el cost econòmic com els riscos per als immigrants ja que les rutes ara transiten per zones de desert, menys vigilades però més inhòspites i perilloses. Un cas semblant respecte al trasllat de les rutes migratòries degut a l'augment de la vigilància, el vorem en una altra part d'aquest treball, en l'apartat sobre les fronteres d'Europa i l'acord Schengen.

Una vegada estudiat el sistema de vigilància i control de la frontera EEUU – Mèxic, anem a seguir amb l'anàlisi dels elements que conformen i defineixen el límit entre ambdós països. Segons Jorge Santibáñez Rebollón,⁸⁹ la frontera Mèxic – Estats Units és una frontera desordenada perquè conviuen realitats diferents: interacció econòmica i social normalment a nivell local, i qüestions d'àmbit més important com la defensa de la sobirania i dels estats que comparteixen límit. Amb el qualificatiu desordenades refereix més bé al mode d'actuar al voltant de la frontera ja que malgrat les diferències entre ambdues parts, han trobat la manera d'interactuar, de vegades mentre els que vigilen miren cap un altre costat, sabedors. L'exemple més conegut que confirma aquest desordre fronterer és el cas de la indústria maquiladora⁹⁰ de Tijuana i Ciudad Juárez. Comença a 1964 i permet entrar de manera temporal a Mèxic, lliures d'aranzels, components o parts dels productes més complexos que es fabriquen als EEUU per tal que la mà d'obra mexicana, més barata i dòcil, sense conflictes sindicals,

⁸⁹ SANTIBÁÑEZ REBOLLÓN, Jorge, "Punt de Vista", *Fronteres*, CCCB, Barcelona, 2007, p. 110.

⁹⁰ Indústria maquiladora és el terme que s'utilitza a Mèxic per a designar el procés d'internacionalització de la producció. La indústria maquiladora tindrà un paper fonamental en l'optimització de la producció global i l'increment dels guanys de les empreses, als inicis empreses nord-americanes, en l'actualitat de tot el món. El trasllat a Mèxic comença per problemes a la indústria dels EEUU on les reivindicacions salarials i laborals dels treballadors augmentaven els costos de producció i disminuïen la competitivitat front a Europa i Japó als anys 60. Els factors claus per aquesta reubicació empresarial a Mèxic varen ser: salaris baixos, proximitat als mercats, facilitats per a la seua instal·lació, control laboral, debilitat o inexistència de sindicats, falta de regulació industrial i mediambiental. L'activitat de la indústria maquiladora és part d'un procés de producció compartida; així la nova divisió del treball aprofita els avantatges dels països involucrats en el procés. La indústria maquiladora en Mèxic correspon al concepte de "*in-bond industry*": permet importar, lliures d'impostos, parts i components per assemblar o transformar productes destinats a l'exportació. Les parts i components importats per l'empresa ubicada en Mèxic s'importe baix contracte, és a dir, no poden ser venuts en el mercat nacional mexicà. Sols poden ser exportats una vegada finalitzat el procés d'assemblatge, per a la seua venda a l'exterior. Les plantes maquiladores operen baix un règim especial en tot allò referit al tracte duaner i d'inversió estrangera. Al començament les plantes maquiladores eren plantes d'assemblatge menudes. No és així en l'actualitat on han evolucionat cap a maquiladores múltiples o macro-maquiladores.

Per a més informació:

CARRASCO, Gonzalo, "La industria maquiladora de exportación como antecedente de la globalización" <<http://www.azc.uam.mx/publicaciones/alegatos/pdfs/34/37-06.pdf>> [en línia], [consulta:1-5-13]

JUÁREZ, Humberto, "La industria maquiladora de confección de Prendas de vestir en México" <<http://www.clas.berkeley.edu/Events/fall2002/11-21-02-Juarez/Huberto--Berkeley%20Maquilas%202002.pdf>> [en línia] [consulta: 1-5-13]

monte els productes que finalment EEUU exportarà. La indústria maquiladora ve avalada per l'acord de TLCAN en 1994, *Tractat de Lliure Comerç d'Amèrica del Nord* entre Mèxic, EEUU i Canadà. Aquest tractat allibera la circulació de béns i serveis però no ho fa amb la circulació de persones. Una de les conseqüències que es pensaven es derivaria de la signatura d'aquest tractat era la possibilitat de frenar la immigració cap als Estats Units; a l'augmentar els llocs de treball gràcies al tractat de lliure comerç, es pensava que la població es quedaria als seus països d'origen.

Com hem vist al llarg d'aquestes pàgines, els països limítrofs comparteixen fronteres de manera asimètrica: un ofereix un treball que l'altre no té. Els fluxos migratoris laborals s'estableixen al voltant del pas de les fronteres d'ambdós països; es crea una situació de dependència mútua: mà d'obra barata i dòcil però també importants remeses econòmiques. Més de la meitat de la gent que travessa la frontera Mèxic – EEUU ho fa de manera il·legal, sense papers, internant-se en el desert, les muntanyes, passant la tanca, arriscant la vida ... Tot i que no hi ha dades oficials, es creu que moren unes 400 persones cada any intentant travessar aquesta frontera.

TANCA UNIÓ EUROPEA – ÀFRICA

Quan parlem de la tanca Unió Europea – Àfrica, estem referint-nos a les tanques que s'han construït a les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla. Aquests dos enclavaments espanyols a la costa mediterrània del nord d'Àfrica són en l'actualitat, l'únic territori europeu que queda en Àfrica. Des de l'entrada d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea (CEE, precedent de l'actual Unió Europea) en 1986 s'han convertit per tant, en l'única manera d'accedir a la Unió Europea sense travessar el Mediterrani o l'Atlàntic. El fet que Ceuta i Melilla siguin territori espanyol té el seu origen en el segle XV. En 1415 Ceuta és arravatada a Marroc per Portugal. En 1668 es signà el Tractat de Lisboa pel qual Espanya reconeixia la independència de Portugal (des de 1581, durant el regnat de Felip II, Portugal pertanyia a la Corona espanyola) però els pobladors de Ceuta decidiren seguir formant part d'Espanya i no adherir-se a Portugal. Melilla passà a formar part de la Corona espanyola en 1497.

Com hem vist en els paràgrafs anteriors, el fet que Ceuta i Melilla formen part del territori espanyol, les converteix en les dues úniques ciutats de la Unió Europea al

continent africà. Aquest fet fa que bona part de la immigració es dirigisca cap aquestes ciutats per intentar entrar en Europa. Degut a l'augment de la pressió migratòria en els anys 90 del segle XX, en 1993 comencen a tancar el perímetre d'ambdues ciutats amb una tanca de filferro per contindre la immigració il·legal.

Vista de la tanca de Melilla amb la carretera interna per a facilitar la vigilància amb vehicles a motor. A la dreta, detall de l'anomenat "cablejat de detecció tridimensional en l'espai intermedi".

Els intents massius de 2005 per botar les tanques de Ceuta i Melilla on grups d'entre 500 i 700 persones intentaven travessar les tanques a la vegada, varen originar el reforç i l'augment de la vigilància.⁹¹ FRONTEX contribuí amb part del seu pressupost per reconstruir les dues tanques i millorar la seua efectivitat com a barrera. També degut a les greus ferides que presentaven bona part dels immigrants al quedar-se atrapats en la part superior de les tanques, que estaven reforçades amb filferro d'arços, va fer que aquesta part fora substituïda. Els 8km de la tanca de Ceuta i els 12km de la tanca de Melilla es reforcen de la següent manera: s'amplia l'alçada de les tanques passant dels 3 metres als 7 metres d'altura, s'afegeixen aspersors de gas lacrimogen, cablejat de detecció tridimensional en l'espai intermedi,⁹² càmeres de videovigilància, sensors de so, sensors de moviments i sensors tèrmics. A més les tanques disposen en la part espanyola, de torres elevades des d'on la guàrdia civil controla els accessos a aquesta. També estan recorregudes en paral·lel per carreteres per a facilitar la vigilància amb cotxes patrulla. A l'altre costat de la tanca i finançats amb fons de la Unió Europea, l'exèrcit marroquí s'encarrega de la seua part de vigilància.⁹³ Aquest reforç de les tanques ha dut a que els fluxos migratoris es

⁹¹ A més d'aquests intents massius per botar la tanca en 2005, en abril d'aquest any 2013, un grup d'uns 30 immigrants subsaharians va aconseguir botar la tanca de Melilla. Varen ser notícia a tots els mitjans de comunicació perquè el cap de l'oposició del govern de Melilla els va acollir a sa casa per a evitar la intervenció de les forces de seguretat. Es pot consultar la notícia sencera al següent enllaç:

<http://politica.elpais.com/politica/2013/04/26/actualidad/1366927561_068366.html> [consulta: 9-6-13]

⁹² En realitat és un sistema de cables d'acer tensats i disposats de manera que s'assemblen a una trampa.

⁹³ Metges Sense Fronteres denuncia al seu informe anual que l'exèrcit marroquí tortura i apallissa els immigrants il·legals que intenten botar la tanca de Ceuta o de Melilla i que són detesos per la guàrdia civil

traslladen a les zones marítimes, el darrer intent per arribar a les costes espanyoles, al territori de la Unió Europea, com ampliarem en el capítol següent.

Constatem, per finalitzar, que les tanques de Ceuta i Melilla, la frontera de la Unió Europea en Àfrica, són un exemple de l'externalització de fronteres de la que parlàvem en capítols anteriors, a més també creen un nou paisatge marcat per la divisió. Defineixen una frontera econòmica entre Europa i Àfrica, una frontera geopolítica entre el nord i el sud, a més de ser un record de l'herència colonial del segle XIX.

espanyola que els retorna a l'exèrcit marroquí, a pesar de la coneixença d'aquests abusos. Es pot consultar el informe de *Metges Sense Fronteres* al següent enllaç:
<http://www.msf.es/sites/default/files/adjuntos/InformeMarruecos2013_CAST.pdf> [consulta: 9-6-13]

4

ECONOMIA DE FRONTERA

Com hem estat veient al llarg d'aquest treball, la proliferació de murs o tanques en el límit entre països, ha possibilitat l'aparició d'allò que es coneix com a economia de frontera.

Curiosament, el fet que a la Unió Europea hagen desaparegut la majoria de fronteres internes i que en canvi s'haja incrementat el control i la vigilància en les fronteres externes amb els països limítrofs, ha impulsat també aquest fenomen.

L'economia de frontera és un tipus d'economia que s'origina a un enclavament especial i que no explota un producte o servei sinó que és un conjunt d'intercanvis comercials, legals i il·legals que depenen dels territoris fronterers. L'economia de frontera integra dues o més economies asimètriques gràcies a que allò que és legal a un costat de la frontera, és il·legal a l'altra part, allò que no existeix en una de les dues parts, es troba només passar la frontera i allò que és més car a una part de la frontera, sol tindre un preu inferior a l'altre costat del mur. Aquesta economia de frontera i el seu flux d'intercanvis, genera un sistema d'il·legalitats que a la vegada es complementa.

Així, per economia de frontera també entenem tots els moviments tant de gent com de mercaderies, normalment il·legals, que generen un benefici no declarat i que es produeixen al voltant dels murs i controls que tanquen les fronteres. Un dels casos més curiosos, destapat a juliol de 2012,⁹⁴ fou el que descobriren les autoritats eslovaques i que ara relatarem per a exemplificar què és l'economia de frontera. Les fronteres internes de la Unió Europea han desaparegut però s'han desplaçat en l'actualitat tal i com hem vist en el capítol anterior, a països com Ucraïna o Lituània. Ucraïna, les portes d'Europa i de la zona Schengen, comparteix amb la UE noranta huit quilòmetres de frontera delimitats per una tanca metàl·lica, fortament vigilada tant

⁹⁴ Per a més informació es pot llegir la notícia que va aparèixer a diversos mitjans de comunicació [en línia]: <http://www.lavanguardia.com/lectores-corresponsales/20120803/54331454194/ingenioso-tunel-frontera-eslovaquia-ucrania.html> [consulta: 11-5-13]

per militars com per tecnologia. La imaginació humana, al servei de l'economia de frontera, va concebre un sistema enginyós per passar tabac de contraban: un túnel de 700 metres de longitud i 1 metre de perímetre, per on circulava un trenet amb 16 vagons i impulsat a motor.

Diverses imatges del túnel i del mecanisme per on circulava el tren. Es creu que a més de passar tabac de contraban, també passava persones.

Aquest túnel unia dues cases en obres, que així justificaven el moviment de camions i hòmens, als pobles de Nizne Nemecke (Eslovàquia) i Uzhorod (Ucraïna).

Respecte al desenvolupament i consolidació d'aquesta economia de frontera, en la nostra opinió podem dir que si continuen imposant-se elements diferenciadors com murs, tanques, aranzels, vigilància fronterera, etc. més asimetries es crearan, augmentant els riscos i els preus de qualsevol cosa que es vulga passar d'un costat a l'altre de la frontera. Aquesta economia de frontera, malauradament, fa que aparega la figura del contrabandista respecte del pas de mercaderies però també la del traficant, que comprèn el trànsit il·legal de persones, armes i drogues. Aquestes dues figures contribueixen a que augmente la violència però també l'enginy per a protegir aquesta economia de frontera. Ho veiem clarament a un fragment del llibre *Señales que precederán el fin del mundo*:

“Els passem d'una vegada?, va preguntar un, i l'altre va dir Que s'aguante, a nosaltres que més ens dóna la seua pressa, I m'acaben de pitar que va molt apretada la vigilància, De veritat?, Vaja, pues ara crec que sí devem passar-los o fer com que els passem: tinc un altre grupet que està pagant més si els creuem ara, Podem posar a estos de carnassa i creuem a aquells, Això és el que estava pensant.”⁹⁵

Seguint amb l'anàlisi de l'economia de frontera, un dels exemples més coneguts d'aquest tipus d'economia són els túnels que hi ha a la ciutat de Rafah, en la frontera entre Gaza, Israel i Egipte. L'origen d'aquests túnels és els bloqueig que Israel va

⁹⁵ HERRERA, Yuri, *Op. cit.*, p. 39.

imposar a Gaza en 2007 quan Hamàs va prendre el poder per la força. L'aïllament a que es vegeren sotmesos va impulsar aquesta economia de frontera, basada en un sistema de túnels que passaven per baix de la línia de frontera per evitar la vigilància israeliana. Aquests túnels de contraban, en l'època del bloqueig van subministrar aproximadament, el 80% dels béns de consum que es necessitaven a la franja de Gaza. També donaven *treball* a unes 25000 persones, directa o indirectament. Pels túnels ha passat des de medicaments, electrodomèstics, cotxes desmuntats per peces fins a animals vius, etc.

Imatge de Rafah on es veuen els túnels. Cadascun d'ells està protegit per una carpa, com es veu a la imatge. Els muntons de terra són els que s'han tret en la perforació dels túnels. La imatge de la dreta correspon a l'entrada a un dels túnels.

Els túnels són propietat privada; pertanyen als contrabandistes que són els que s'ocupen del seu manteniment i estableixen el preu de les mercaderies que es passen. Cada túnel està cobert per una espècie de carpa, per a protegir l'entrada i els productes dels elements meteorològics però també de mirades indiscretes. En 2009 les autoritats egípcies varen començar a construir un mur d'acer, al llarg de la línia de frontera, que s'incrustaria en la terra fins als 18m de fondària per a evitar el contraban de mercaderies. No va ser una solució efectiva ja que en uns dies, els contrabandistes havien foradat la planxa d'acer i continuaven amb el traspàs de béns de consum i material divers a través del mur d'acer.

Degut a la pressió internacional però també impel·lit per la creixuda d'aquesta economia de frontera, Israel va tornar a obrir l'únic pas fronterer entre Gaza i Egipte, el pas de *Kerem Shalom*. Ho va fer a partir de novembre de 2012 per a permetre l'arribada de medicaments i aliments de primera necessitat a Gaza. Normalment, quan es produeix algun atac palestí, Israel tanca el pas fronterer alguns dies o setmanes. El període de tancament es decideix de manera arbitrària.

Al començament de 2013 Egipte inicià la destrucció dels túnels a Rafah. Per fer-ho, els inundà amb aigües residuals i després detonà els túnels amb explosius.⁹⁶

Després d'haver analitzat de manera breu aquest fenomen conegut com a economia de frontera i que com hem vist, apareix degut a l'increment del nombre de tanques i murs que clausuren els passos limítrofs entre els diferents països, creiem que pot ser siga més fàcil enfrontar-se a aquesta economia de frontera mirant la manera de legalitzar-la més que augmentant la vigilància i el control. En la nostra opinió, mentre a les fronteres seguisquen apareguent murs de separació, pensem que continuarà existint aquesta economia de frontera.

⁹⁶ Per més informació al respecte es poden consultar les següents notícies [en línia] [consulta: 30-5-13]:
<<http://www.publico.es/internacional/450868/egipto-inunda-los-tuneles-de-gaza>>
<<http://www.elmundo.es/blogs/elmundo/orienteproximo/2010/06/13/un-agujero-en-el-muro-egipcio-de-gaza.html>>

5

FRONTERA: MÉS ENLLÀ DELS EFECTES ALS HUMANS

A les fronteres on s'ha substituït l'antiga línia inexistent dels mapes per una tanca o mur, s'ha creat una barrera que no sols impedeix el trànsit a les persones sinó també a la majoria dels animals que viuen a la zona. A més, cal fer referència també als efectes que té sobre la flora i també sobre la pol·linització d'algunes plantes. Els murs construïts també fan mal als ecosistemes; a curt termini ja es poden veure els danys però es creu que s'incrementaran en un futur.

"The wall creates a barrier not only against people, but also against most of the animals living in the area. The damage to the ecological systems on both sides of the wall goes well beyond the route itself. The damage to animals also damages their production capacity of those plants dependent on them for pollination or dissemination. This may hurt the natural population and the ecological systems in the short and long term (...) The longer and wider the barrier and its related infrastructures, the greater the environmental damage."⁹⁷

Nir Kafri, *Untitled*, 2004

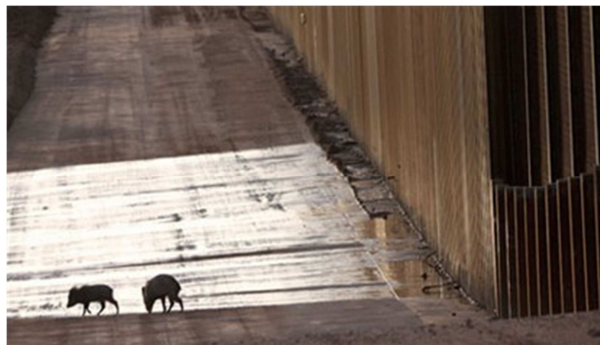
⁹⁷ El fotògraf israelià Nir Kafri exposà aquesta foto *Untitled* a una exposició al Museum of the Seal, de Jerusalem en 2004. La foto anava acompanyada de fragments de textos sobre l'impacte del mur d'Israel-Gaza en la flora i fauna de la zona: "El mur crea una barrera no sols contra les persones sinó també contra la majoria d'animals que viuen a la zona. El dany a l'ecosistema en ambdues parts del mur va més enllà del propi traçat. El dany als animals també danya la capacitat reproductiva de les plantes que depenen d'ells per a la seua pol·linització o difusió. Això afectarà la població natural i els ecosistemes a curt i llarg termini. Com més llarga i ampla és la barrera i les infraestructures que duu associades, més gran el dany ambiental."

Del informe professional de l'impacte ambiental de la barrera de separació en les colines de Judea presentat davant el Tribunal Suprem d'Israel el 15/4/2004 per Dr. Ron Frumkin, Dr. Tamar Achiron-Frumkin, Prof. Yehuda Enzel i Prof. Yoram Eshet.

<<http://www.mots.org.il/eng/exhibitions/WorkItem.asp?ContentID=351>> [consulta: 30-5-13]

Els principals efectes que tenen els murs sobre la fauna de la zona són el bloqueig del trànsit natural de les espècies, la fragmentació de poblacions autòctones, endogàmia i problemes amb l'intercanvi genètic, sobretot en poblacions menudes. També la flora i fauna de la zona es veu afectada per la degradació del seu habitat natural però sobretot per la potent il·luminació elèctrica nocturna i l'augment del soroll; aquest és degut sobretot, a la vigilància amb vehicles. Tots aquests factors estan afectant els bioritmes de la fauna que viu al voltant dels murs que delimiten les fronteres. Així no sols els éssers humans i els animals queden afectats, també ho són les plantes. La flora es veu afectada per la interrupció de la pol·linització, pels radars, però sobretot per la detenció o minva dels cursos naturals d'aigua. Com a exemple podem dir que el mur construït entre EEUU i Mèxic interromp, de manera notable, el flux de recursos hídrics ja que l'escorrentia va des de les muntanyes del nord de Mèxic fins el sud dels Estats Units.

Comprovem doncs, que els murs no sols creen una barrera física per als éssers humans sinó que també afecten l'ecosistema de la zona on s'instal·len, modificant-lo en la majoria de les circumstàncies, de manera irreversible i a pitjor. Però com en tots els casos, hi ha excepcions: en una de les fronteres que hem explicat anteriorment, la zona d'exclusió entre Corea del Nord i Corea del Sud que és una zona desmilitaritzada, ha restringit l'accés de la població a les àrees properes fent que no hi haja pressió demogràfica. No tindre trànsit de vehicles ni quasi ocupació humana, ha permès la conservació i regeneració d'un ecosistema de flora i fauna molt valuós. En 2011 Corea del Sud demanava a l'ONU que incloguera la zona desmilitaritzada com a Reserva de la Biosfera. El fet que sols la meitat del territori ho demanara perquè Corea del Nord no es va afegir, va fer que fora denegada la seua sol·licitud.⁹⁸

El mur d'EEUU – Mèxic és un dels factors que està modificant les rutes migratòries dels animals però també els moviments per abastir-se d'aigua i aliments. Tanca en Arizona, EEUU. foto: Krista Schlyer

⁹⁸ Es pot llegir la notícia al següent enllaç [consulta: 6-6-13]:
<http://sociedad.elpais.com/sociedad/2012/09/04/actualidad/1346784587_184150.html>

6

DESAPARICIÓ DE LA FRONTERA: L'ACORD SCHENGEN

Després del capítol on hem vist les diferents categories de fronteres, hem de fer especial atenció a l'acord Schengen (en l'actualitat ratificat per la majoria de països membres de la Unió Europea) que promou la desaparició de les fronteres interiors entre els seus signants. Curiosament, després d'haver transitat al llarg d'aquest treball per part dels murs i tanques més significatius que existeixen hui dia, pensem que ens encaminem cap a la desaparició de la frontera, com vorem en aquest capítol.

L'origen de l'acord Schengen en 1984, està en unes reunions entre França i Alemanya amb l'objectiu principal de suprimir les fronteres entre aquests països, millorar la seguretat, controlar la immigració i afavorir la lliure circulació de persones. Atrets per la idea, en 1985 s'afegiren els països del Benelux: Bèlgica, Holanda i Luxemburg i posteriorment, la resta de països conforme han anat incorporant-se a la Unió Europea (en aquesta època encara denominada Comunitat Econòmica Europea, CEE). Itàlia en 1990, Espanya i Portugal en 1991, Grècia en 1992, Àustria en 1995, Dinamarca, Suècia, Finlàndia, Islàndia i Noruega en 1996, Xipre, República Txeca, Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Hongria, Letònia, Lituània, Malta i Polònia en 2004, Suïssa en 2005 i per últim, Bulgària i Romania en 2007. Es preveu que en un futur tot el territori de la Unió Europea acabe formant part del territori Schengen malgrat que Regne Unit i Irlanda, han decidit no adherir-se.

Aquesta desaparició de les fronteres internes en el territori de la Unió Europea es contempla en aquest acord. A grans trets, les mesures que es contemplen en el tractat Schengen són:

- La supressió dels controls de persones en les fronteres interiors, sobretot en els passos de carretera.
- Aplicació del règim de Schengen en aeroports i aeròdroms.

- Traslladar el control fronterer a les fronteres exteriors i millorar la seguretat d'aquestes.
- Política comuna en matèria de visats.

L'eliminació de les fronteres internes com proposa el Tractat de Schengen, ha fet que desapareguen les antigues divisions entre països, s'ha endut amb elles tot allò que associàvem amb els mecanismes de control dels passos fronterers: tanques, garites, policia de fronteres, passaports o documents d'identitat, etc. Així mateix ha fet que el fet de creuar fronteres en la zona Schengen, ens faça distingir entre fronteres exteriors i interiors:

Les **interiors** són les fronteres terrestres comunes, els aeroports (vols interns de la UE), ports (exclusivament amb procedència o destí d'altres ports de territori Schengen i que no hagen fet escala a altres ports que no pertanyen al territori Schengen).

Les **exteriors** són les fronteres terrestres i marítimes, aeroports i ports marítimes dels països membres del tractat de Schengen, que no exclusives de cada país.

Amb l'acord Schengen les fronteres interiors podran creuar-se en qualsevol lloc i moment, sense que es realitze cap control de les persones. No obstant, quan ho exigisca l'ordre públic o la seguretat nacional, qualsevol dels països membres podrà decidir que es realitzen en les fronteres interiors i durant un període limitat, controls fronterers nacionals adaptats a la situació excepcional que ho haja motivat.⁹⁹

La desaparició de fronteres que promou l'acord Schengen ha fet que ens trobem davant d'allò que Balibar¹⁰⁰ classificava com a fronteres ubiqües, ja que aquestes ja no estan on esperàvem trobar-les sinó que s'han traslladat. En el cas de les fronteres de la Unió Europea, la nova ubiqüitat les ha externalitzat traslladant-les a allò que anomenem zones-tampó, que és el desplaçament de les barreres per a frenar la immigració als països d'origen dels fluxos migratoris. La UE exporta les seues fronteres als països limítrofs com Marroc o Ucraïna i a més, aquests països mouen la seua línia fronterera, que en aquest cas s'ha convertit en la frontera de la Unió

⁹⁹ A Espanya des que va ratificar l'acord de Schengen, s'ha interromput en dues ocasions la lliure circulació de persones per les fronteres interiors: una a la boda del príncep Felipe de Borbó i Letizia Ortiz on es va suspendre l'espai Schengen des de les 15 a les 0 hores del 24 de maig de 2004, i l'altra durant la celebració de la cimera del consell de govern del Banc Central Europeu (BCE) a Barcelona des del 24 d'abril a les 0 hores al 4 de maig de 2012, a les 0 hores. Això obliga a reforçar amb efectius policials el control de les fronteres, sobretot per carretera però també en aeroports i ports.

¹⁰⁰ BALIBAR, Étienne, *Op. cit.*

Europea, en funció de les necessitats de control. D'aquesta manera tenim la definició perfecta d'una frontera mòbil, ubíqua. Aquesta ubiqüitat de les fronteres fa necessari el reforç de les fronteres exteriors que es fa mitjançant la creació de FRONTEX (Agència Europea per a la gestió de la Cooperació Operativa en les Fronteres Exteriors) en 2005, amb l'objectiu de bloquejar les rutes migratòries il·legals que tenen origen en Àfrica, per a evitar que arriben a la Unió Europea. Aquest bloqueig es fa, a grans trets, de la següent manera:

- Bloqueig dels principals punts d'accés marítics i terrestres.
- Fer recular les fronteres europees als països de partida.
- Repatriacions "express" en vols xàrter o si no es pot, confinar els immigrants en centres d'internament, en cas que hagen aconseguit arribar.

La pressió de FRONTEX ha tingut una repercussió que ningú s'esperava ja que el bloqueig als punts marítics d'arribada però també d'eixida, ha acabat desplaçant les rutes migratòries des d'Espanya fins a Grècia, amb l'augment de temps del viatge, costos econòmics i risc per a la vida dels immigrants que això implica.

Els efectes d'aquest bloqueig els vegem per primera vegada a partir de 2006, quan comencen a arribar a les costes de Canàries els *cayucos*,¹⁰¹ que realment són les barques que s'utilitzen a Senegal i a la major part dels països costaners de l'Àfrica subsahariana, per a la pesca litoral. El fet que els immigrants es llancen a l'oceà Atlàntic, sobrecarregats i en unes embarcacions tan lleugeres, és el resultat del tancament de la frontera que tradicionalment s'havia utilitzat per a arribar a Europa; l'estret de Gibraltar, 14 kilòmetres de mar aproximadament, que separen Espanya i Àfrica. Aquest trasllat de les rutes migratòries és degut a l'augment de la vigilància de FRONTEX a l'estret, però també coincideix amb el reforç de la tanca de Ceuta i Melilla. Les fronteres externes de la UE que estan en territori espanyol, es vigilen amb el SIVE

¹⁰¹ *Cayuco* segons el diccionari de la RAE és una embarcació índia feta d'una peça, més xicoteta que la canoa, amb el fons pla i sense quilla, que es governa i mou amb un rem.

Comunament s'utilitza aquesta paraula per a referir-se a les embarcacions de grans dimensions, d'entre 14-20 metres d'eslora, normalment fetes a partir del tronc d'un arbre i ampliades amb una quilla i un motor de 40cv, que utilitzen els immigrants il·legals per arribar a les costes de les Illes Canàries des de l'Àfrica subsahariana.

No s'ha de confondre amb el terme *patera*, que en ocasions els mitjans de comunicació empren com si foren sinònims quan no ho són. En el context de les rutes migratòries il·legals, *patera* s'utilitza per a referir-se a l'embarcació, normalment pneumàtica, amb un motor de 10cv i una eslora d'entre 5-7 metres, que es gasta per a creuar l'estret de Gibraltar des de les costes del Marroc.

(*Sistema Integrado de Vigilancia Exterior*) que gestiona la Guàrdia Civil. Aquest sistema està finançat per la Unió Europea (260 milions €) i combina mitjans marítics, terrestres i aeris, a més de mitjans tecnològics (càmeres de videovigilància, radars tèrmics i d'infrarojos, etc.). Aquesta operació conjunta de vigilància de les fronteres externes que està finançada per la Unió Europea, tanca la frontera tradicional entre Àfrica i Espanya i obliga els immigrants a desplaçar les seues rutes en direcció a Canàries. Degut a l'arribada massiva de *cayucos* en 2006 a les Illes Canàries, FRONTEX intervé per parar els fluxos migratoris amb l'operació HERA¹⁰² que comprèn actuacions conjuntes d'Espanya, Itàlia i França. També Mauritània, Senegal i Cap Verd donen permís als efectius de FRONTEX per patricular i sobrevolar les seues aigües desplaçant així, la frontera de la Unió Europea fins a les costes occidentals d'Àfrica. Vista l'efectivitat del desplaçament de les fronteres cap a les zones d'eixida dels fluxos migratoris per a frenar-los, la Unió Europea ha augmentat el pressupost¹⁰³ de FRONTEX en els últims anys passant de 6 milions d'€ en 2005 a 74.2 milions d'€ en 2009. L'augment de pressupost també ha suposat la crecscuda d'efectius i també de països participants en els operatius de FRONTEX cosa que ajuda a tancar les fronteres exteriors de la UE pel sud però que a la vegada obliga als moviments migratoris a desplaçar-se cap a la zona oriental d'Àfrica per a intentar eixir.

En 2007 es posa en marxa l'operació MINERVA¹⁰⁴ per a frenar l'arribada al sud-est peninsular i també a les illes Balears, de *pateres* amb immigrants que procedeixen d'Argèlia i Marroc. De nou els fluxos migratoris han tornat a desplaçar-se; esta vegada cap al mediterrani oriental per a fugir del control de les zones costaneres. Aquesta operació va aconseguir disminuir les arribades d'immigrants en un 23%. Degut a la pressió, de les costes del llevant espanyol es traslladaran a Líbia; des d'ací a Malta i al sud d'Itàlia, sobretot a l'illa de Lampedusa.

¹⁰² En el text apareix un breu resum de les operacions més importants que ha realitzat FRONTEX. Es poden consultar amb detall a l'informe general de FRONTEX [consulta: 4-4-13]: <http://es.scribd.com/doc/82962012/Frontex-Informe-General-2010>

¹⁰³ Es pot consultar l'evolució del pressupost de FRONTEX al seu informe anual [consulta: 4-4-13]: <http://es.scribd.com/doc/82962012/Frontex-Informe-General-2010>

¹⁰⁴ L'operació MINERVA es posa en marxa per al control de les fronteres externes de la UE per via marítima per a evitar els fluxos migratoris il·legals des de les costes d'Àfrica al sud d'Espanya. Específicament implica el control fronterer en els ports d'Algeciras i Almeria, registres d'identitat en el port de Ceuta i la vigilància de les aigües costaneres en la zona del mar d'Alboran i l'Estret de Gibraltar. Minerva es posa en marxa tots els anys des de 2007 entre els mesos de juliol i setembre. Per a més informació es poden consultar els següents enllaços [consulta: 8-6-13]:

<http://frontex.europa.eu/operations/archive-of-operations/LtJGv5>

<http://andaluciainformacion.es/campo-de-gibraltar/236932/la-operacion-minerva-blinda-el-transito-por-el-estrecho/>

Aquest nou trasllat posarà en marxa una nova operació en 2007, NAUTILUS,¹⁰⁵ per a frenar l'arribada a Malta des de Líbia, amb la col·laboració de Muhammad El Gadafi. L'aliança permetrà que es passen per alt nombroses irregularitats en la deportació dels immigrants de retorn a Líbia, a centres d'internament o de detenció sense cap tipus de control situats en l'interior del país. Les deportacions s'han fet, sovint, quan les embarcacions ja estaven en aigües italianes.

A partir de 2010 la majoria d'entrades irregulars a la UE es registren en Grècia i això provoca el naixement, en febrer de 2011, de l'operació POSEIDON,¹⁰⁶ la més ambiciosa fins el moment en quant a efectius de personal i mitjans marítics i terrestres: participen 21 estats membres i 20 tipus diferents de vaixells per patricular el mar Egeu, ple d'illes de diferents tamanys.

Totes aquestes actuacions de FRONTEX que hem vist de manera breu en aquestes pàgines, posen de manifest en la nostra opinió, la consideració dels immigrants com a enemics, cosa que autoritza que la resposta de la UE siga militar i no humanitària.

Les actuacions de FRONTEX s'han convertit en el mitjà més efectiu per desplaçar i controlar les fronteres externes de la Unió Europea que després de l'acord Schengen, són les que importen. També es signen baix la tutela de FRONTEX, acords de col·laboració amb els guàrdies de fronteres per a frenar els fluxos migratoris als països d'origen. S'han ratificat acords amb Ucraïna, Moldàvia, Geòrgia, Albània, Turquia, Líbia i Mauritània, que en la majoria d'ocasions escapen a qualsevol control per part d'algun observador extern.

Així com hem vist, la desaparició aparent de les fronteres en el si de la Unió Europea ha fet que aquestes es desplacen als països on s'originen els fluxos migratoris il·legals o a les zones marítimes de trànsit, creant una nova cartografia de fronteres que substitueix a les que esperàvem trobar a un mapa.

¹⁰⁵ L'operació NAUTILUS es posà en marxa en 2007, a la vegada que l'operació MINERVA, per al control de les aigües del mediterrani central i per ajudar a les autoritats de Malta davant l'augment de l'arribada d'immigrants il·legals per via marítima. Aquesta operació va durar fins el 2010, tots els anys des de juliol fins novembre. Els immigrants interceptats provenien de Somàlia, Eritrea, Etiòpia i Nigèria. Per a més informació: <<http://www.frontex.europa.eu/news/joint-operation-nautilus-2007-the-end-of-the-first-phase-AECBN>> [consulta: 7-6-13]

¹⁰⁶ L'operació POSEIDON naix en febrer de 2011 per a frenar els fluxos migratoris il·legals que degut a la pressió en el mediterrani, s'han traslladat a Grècia. Aquesta operació també amplia la vigilància fins a la zona de Bulgària que es creu que serà el proper destí per a l'entrada d'immigrants a la UE degut a la pressió de FRONTEX. Per a més informació [consulta: 7-6-13]: <<http://frontex.europa.eu/operations/archive-of-operations/GhzAct>>

7

FRONTERA COM A FICCIÓ: MICRONACIONS

Després d’haver abordat la desaparició de la frontera com hem vist al punt anterior, el següent pas és inventar-la, convertir-la en ficció, cosa que fan perfectament les micronacions. Es tracta d’estats ficticis, sense reconeixement oficial, on s’inventen tant el nom, el territori, l’himne, el passaport, com les fronteres del nou estat creat.

Són espais que podrien ser habitables però que generalment no ho són excepte en alguns casos:

“En 1971, un grup de hippies va prendre una base militar abandonada en Copenhague, Dinamarca, i va proclamar allí l’estat lliure de Christiania, una micronació. Després de mantenir un pols amb el govern danès, en 1987 va ser finalment reconeguda com a microestat independent. [...] La població actual està formada per 760 adults, 250 xiquets, 1500 gossos i 14 cavalls.”¹⁰⁷

Les micronacions cobren importància a partir de la dècada dels 60 del segle XX quan es generalitzen, però és un fenomen que recupera la forma en que es creaven els estats en l’època colonial. Es pot relacionar amb el colonialisme per les formes emprades; pel fet d’arribar a un lloc i sols per posar-hi els peus, tindre la possibilitat de declarar-lo estat i apropiar-se tant del territori com de les persones, com s’ha fet tantes i tantes vegades al llarg de la història però la diferència radica en què el colonialisme ho ha fet en nacions que eren reals abans de que el pretès descobridor o fundador arribara, i en el cas de les micronacions tot es crea des de zero. També les fronteres fictícies de les micronacions es tracen de forma arbitrària, sense tindre en compte el medi físic ni cultural del territori; es creen “a voluntat”. La diferència amb el colonialisme és que davant de la immensitat del territori per descobrir, per apropiar-se’n i dibuixar de nou

¹⁰⁷ FERNÁNDEZ MALLO, A; *Nocilla Dream*, Barcelona, Círculo de Lectores, 2007, p. 88.

els seus límits, constatem que en l'actualitat queden pocs llocs per descobrir o ben bé, cap. Les micronacions han de formar-se des del no res, a partir d'una idea de nació.

Un dels projectes de micronació més interessants és el dels artistes alemanys Ergaland i Vargaland¹⁰⁸ ja que defineix el seu territori per l'ocupació de les zones que queden entre fronteres, tant a nivell físic com a nivell mental. Este aspecte es recull en la seua Carta Magna tal i com apareix reflectida a la novel·la *Nocilla Dream* d'Agustín Fernández Mallo:¹⁰⁹

“Amb efectivitat des del 14 de març de 1992, som els que annexen i ocupen els territoris fronterers següents:

Un territori físic, dos territoris mentals, un territori digital.

- 1. Territori físic: tots els territoris fronterers entre tots els països de la terra, i totes les àrees (fins una amplària de 10 milles nàutiques) fora de les aigües territorials. Assenyalem eixos territoris com a nostres. Aquests territoris, generalment de ningú, estan en constant flux, canvien a diari, i sobre tota la Terra apareixen d'altres nous (exemple: la frontera coreana del nord i del sud) o bé, desapareixen (la frontera de l'Est i de la R.F. Alemanya en 1989) o bé reapareixen altres que estaven en letargia o submergits (les fronteres letones, estones i lituanes). També ho observem als territoris de pesca de les nacions. Tant a la teoria com a la pràctica, àrees tals com les fronteres entre Texas i els EEUU, entre Anglaterra i Escòcia o entre Skane i Suècia són annexats a partir de hui pel Regne d'Ergaland&Vargaland. No es descarta en un futur annexar també les grans construccions abandonades de les línies de platja, quan el turisme definitivament oblide eixa forma caduca d'oci.*
- 2. Existeixen altres dues zones de frontera: a) l'entreson, l'estat frontera entre la vigília i la son i b) els estats d'abstracció creativa experimentats en la quotidianitat. Ambdues són zones híbrides que queden a partir de hui annexionades pel Regne d'Ergaland&Vargaland. Territoris que qualsevol ciutadà podrà explorar a fi de proposar ahí les seues activitats artístiques o mercantils.*
- 3. L'últim territori és el digital. Actualment el port territorial més gran de l'entrada al regne és KREV que funciona dins del World Wide Web. Este últim punt ha sigut absorbit per fronteres fictícies i ha acabat desapareguent de la realitat del world wide web.*

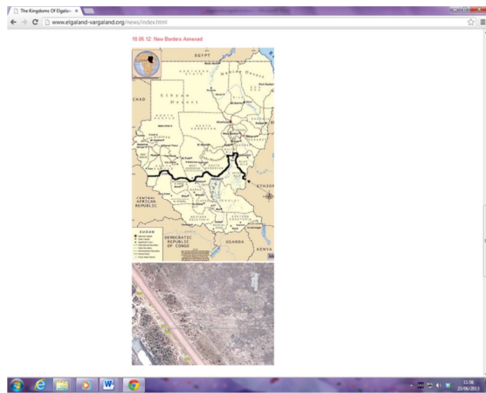
Com hem vist, la imaginació és la característica que relaciona totes les micronacions i no sols pel traçat de les fronteres sinó per la forma en què han estat creades. S'han apropiat d'espais abandonats com Sealand¹¹⁰ o també s'han apoderat de regnes creats

¹⁰⁸ <<http://www.elgaland-vargaland.org/>> [consulta: 8-6-13]

¹⁰⁹ FERNÁNDEZ MALLO, A., *Op.cit*, p. 104.

¹¹⁰ Sealand és una micronació creada per Roy Bates en 1966 en una antiga base militar abandonada de la II Guerra Mundial. Està situada en el mar, davant de les costes de Gran Bretanya. Va ser la primera micronació en emetre un passaport, en l'actualitat està habitada per dues persones i com a reclam per a mantenir-se, es pot comprar tot tipus de *merchandising* en la seua web: <<http://www.sealandgov.org/>> [consulta: 8-6-13]

a finals del segle XX com Seborga¹¹¹ o el Reino de Redonda¹¹² però en els darrers anys, les fronteres de les micronacions pertanyen a l'espai virtual que ofereix internet, han desaparegut definitivament per transmutar-se en un codi binari.

Captura de pantalla de les webs de dues micronacions: a l'esquerra, Elgaland-Valgaland; a la dreta, Sealand.

¹¹¹ Seborga es va declarar municipi independent de la província de Liguria a Itàlia, en 1993. Comptava amb 316 habitants, fronteres ben delimitades i un príncep. Per a més informació podeu consultar la notícia de la mort del príncep de Seborga apareguda al diari El País:

<http://elpais.com/diario/2009/12/16/necrologicas/1260918001_850215.html> [consulta: 8-6-13]

¹¹² El Reino de Redonda és una micronació creada a finals del s. XIX en un illot abandonat d'Antigua i Barbuda. Esta micronació està relacionada amb la literatura ja que la corona del regne de Redonda ha anat passant d'escriptor en escriptor fins arribar a les mans de Javier Marías en 2002. Este ha creat una editorial amb el nom de Reino de Redonda i dóna títols nobiliaris als escriptors als que publica.

<<http://www.javiermarias.es/REDONDIANA/EspecialPeriodicoCatalunya.html>> [consulta: 8-6-13]

8

SOLUCIONS ARTÍSTIQUES PER ABORDAR UNA FRONTERA

8.1. LA FRONTERA COM A ESPAI ARTÍSTIC

8.1.1. FRANCIS ALYS: *the green line. Sometimes doing something political can become poetic*

En aquest treball Francis Alÿs reivindica la frontera entre Israel i els territoris palestins a Jerusalem, seguint part del recorregut original de l'anomenada línia verda. La línia verda és la frontera que es va determinar després de la guerra de 1948 o guerra de la Independència, divideix en dos la ciutat de Jerusalem i separa a Israel dels territoris ocupats pels Palestins.

Francis Alÿs, *The Green Line. Sometimes doing something political can become poetic*, 2004

En l'acció, Alÿs camina tot seguint el traçat de la frontera de 1949 amb un pot de pintura verda foradat.

Amb aquesta acció simbòlica però efímera, recorda els milers de fronteres existents però sobretot, l'opressió que pateix el poble palestí. Aprofita l'acte quotidià de caminar com un catalitzador per a contar històries. Com el subtítol de l'obra indica però a l'inrevés, un acte poètic com el que vegem en aquesta acció, transmuta el seu significat al recobrir-se de components polítics i d'elements de reivindicació territorial.

La línia verda traçà la frontera als mapes durant l'armistici de 1949, com hem explicat en capítols anteriors, després de la guerra que va enfrontar a Israel amb els països veïns d'Egipte, Síria i Jordània. Als nostres dies, la línia verda es reivindica com a base per a les negociacions entre Israel i Palestina per a pactar i establir les noves fronteres pacíficament, cosa que amb la construcció del mur que pràcticament ha deixat sense territori Palestina, en la nostra opinió, apareix com una cosa impossible.

Francis Alÿs, *The Green Line. Sometimes doing something political can become poetic*, 2004

Amb aquesta acció de la que ací sols analitzem la documentació que va generar, Francis Alÿs reivindica amb un gest tan senzill com caminar, els drets territorials del poble palestí. Al parlar d'aquesta acció a la següent entrevista, Francis Alÿs aclareix que aquest treball no va ser pensat exclusivament per a aquest context:

[...] "El component polític és un dels molts aspectes que s'aborden a les meues intervencions. No obstant això, sí que crec que hi ha certa inclinació per la meua part a operar en contexts que es troben en conflicte, ja siguen de caire social, polític, religiós o econòmic. Si mirem cap enrere, en els primers anys l'aspecte polític era molt important, era el motor fonamental, l'element obligat a tindre en compte abans de plantejar qualsevol peça. La situació canvià molt arrel de la meua intervenció a la Biennal de Lima (2002). Però si observes detingudament la meua obra per aquell esdeveniment, Quan la fe mou

muntanyes (2002), en realitat no és més que una aplicació extrema i col·lectiva de la meua peça sobre el gel (Parador of Praxis 1, 1997). Ambdues naixen del mateix lema: "màxim esforç, mínim resultat". En canvi, la peça de Lima va ser llegida en clau més política i jo, com artista, vaig tindre que respondre a aquest canvi de lectura de tota una sèrie d'obres que havia realitzat anteriorment. És un fenomen curiós: en la meua trajectòria com artista, la suma de les peces ha afectat a la lectura de les anteriors. Per exemple, quan vaig realitzar The Green Line a Jerusalem en 2004, l'obra era una recreació de The Leak, una peça que havia fet anteriorment a Sao Paulo en 1995 en un context molt diferent, un context que es podria caracteritzar com merament poètic. Al fer la recreació, o reactualitzar eixe mateix guió en un escenari extremadament saturat a nivell polític i militar com era Jerusalem, allò que m'interessava era precisament conèixer la diferència de lectura que es podia establir entre aquestes dues peces i saber quina era la importància del context en la interpretació de l'obra. Aquella peça va ser una recerca personal, una investigació per tractar de situar-me entre dos pols: d'una part, el pol poètic, i de l'altra, el polític. [...]"¹¹³

L'original línia verda, una frontera pintada a un mapa, s'ha transformat en l'actualitat en un mur (en alguns llocs escassos, tanca) dins dels territoris de Cisjordània.

Aquest mur incorpora bona part del territori de Palestina a la zona israeliana. Una frontera recentment construïda amb la que s'intenta evitar, segons el govern israelià, que membres de grups armats palestins entren en territori israelià per a cometre atemptats. Allò que no nomena el govern israelià és que aquest mur aïlla entre sí a comunitats i famílies, separant-les de les seues terres i dels seus llocs de treball o d'estudi. A més, cal afegir que l'accés a l'altra banda depèn de la voluntat arbitrària dels guàrdies israelians. Francis Alÿs evidencia amb aquesta acció, l'existència d'una frontera que tot i no estar marcada, és un dels símbols polítics per a tornar el control i els territoris al poble palestí.

8.1.2. JR – MARCO: *face 2 face*

Esta sèrie de retrats gegants naix a partir d'una pregunta que es llança en el *Festival Cinematogràfic i Fòrum dels Drets Humans* de Ginebra, Suïssa (FIFDH):

Quina és la diferència entre un palestí i un israelià?

La majoria del públic va contestar que el palestí és àrab i en canvi el israelià és jueu. Cap de les respostes definia realment les diferències, més bé recollia els clixés que es repeteixen en l'imaginari col·lectiu des de fa molt de temps.

¹¹³ SÁNCHEZ BALMISA, Alberto, "Entrevista con Francis Alÿs", *Exit Express*, Madrid, nº 57: p. 6-13, Febrer-Març de 2011.

A partir d'aquesta resposta bastant genèrica, l'artista francès JR i el suís Marco, començaren a fotografiar israelians i palestins que compartiren la mateixa professió. Es feren retrats a gran format de persones amb el mateix ofici i amb ells es va empaperar, utilitzant la mateixa estratègia que en la publicitat i en les campanyes polítiques, el mur que els separa.

Imatges d'israelians en la zona palestina, Betlem, 2007

Era una forma d'evidenciar que no existien eixes diferències i que a la vegada, permetia als artistes parlar d'un conflicte que encara hui dia, segueix sense solució. La sèrie de retrats es va exhibir en diverses ciutats de la franja palestina així com al mur que separa Israel de Palestina. *Face 2 face*¹¹⁴ va començar en desembre de 2006. Són retrats fets amb un objectiu de 28mm que permet un apropament, un intent de diàleg, entre els retratats i els espectadors. Es varen fotografiar metges, taxistes, mestres, perruquers, etc. I varen estar exposats entre el 4 i el 7 de març de 2007 en el mur que separa Israel de Palestina, després d'haver fet una gira per diverses ciutats de Cisjordània: Betlem, Hebron i Jerusalem.

¹¹⁴ Es pot consultar el projecte a la web dels autors [consulta: 14-6-13]: <<http://www.jr-art.net/projects/face-2-face>>

Vista general del mur amb les fotos. A l'esquerre, part israeliana (Jerusalem) a la dreta part palestina (Betlem), 2007

Aquest projecte fou la seua manera de posar de manifest, la importància de fomentar un procés de convivència entre ambdues parts però allunyat dels escenaris polítics. Van recórrer ambdues parts del mur per a parlar amb les persones retratades per a que pogueren contar-los les seues impressions, com el mur havia afectat la seua vida quotidiana donat que per accedir als serveis bàsics com escola, hospital o visitar a la família cal travessar-lo, si la seua vida i costums s'havien vist destorbats o en la majoria d'ocasions, interromputs, pel mur o els controls (*checkpoints*) que cal creuar i que depenen de la voluntat arbitrària dels guàrdies israelians.

Face 2 face consisteix en imatges en blanc i negre de gran format, mentre els retratats fan carasses, com a les caricatures. Una forma d'intentar aportar un somriure a la vida diària però que a la vegada i sobretot gràcies al gran format, d'evidenciar la no diferència entre els habitants d'un territori enfrontat. S'utilitza una tècnica publicitària per posar de manifest conflictes socials i per a parlar també, de la deshumanització que suposa la construcció d'aquest mur. Aquests retrats mostren que les persones retratades comparteixen més trets que no diferències al seu aspecte físic. La diferència no és tan gran per a que no siga possible intentar una convivència pacífica.

El traçat d'aquest mur no respecta la Línia Verda sinó que envaeix sòl cisjordà durant el 86% del seu recorregut. La ONU junt amb organitzacions internacionals com Amnistia Internacional, Unicef o Intermon-Oxfam, denuncien la il·legalitat d'aquesta barrera, a la vegada que exigeixen el seu enderrocament per tractar-se d'una obra totalment contrària al dret internacional i que a més, vulnera els drets humans del poble palestí.

8.1.3. MARINA ABRAMOVIC & ULAY: *the lovers – the Great Wall walk*

Aquesta performance, tot i no centrar-se al voltant de la muralla xinesa com una de les primeres fronteres establertes, la citem en aquest treball perquè és una obra que utilitza la frontera com a escenari, i perquè és una de les primeres muralles construïdes que encara es conserven. Com hem dit anteriorment, la funció principal d'aquest mur era protegir-se de les invasions dels mongols i els manxurians; una muralla com a element protector. El recorregut de la muralla xinesa, tot i no conservar-se sencera en l'actualitat, és d'uns 8800 km de longitud.

Segons conta Marina Abramovic a una entrevista¹¹⁵ sobre aquest projecte recopilada per a la retrospectiva del Moma en 2010, *The artist is present*, la idea per aquesta performance va sorgir en Austràlia, després de sentir-li dir a un astronauta que les dues úniques construccions humanes que es veien des de l'espai eren les piràmides d'Egipte i la Gran Muralla xinesa (açò últim no és cert ja que la Gran Muralla és invisible des de l'espai, és massa estreta per a que pugui ser percebuda per l'ull humà). Posar en marxa aquest projecte va tardar huit anys degut als problemes que els va posar el govern xinès per donar-los els permisos.

Dues imatges del recorregut de Marina Abramovic al llarg de la Gran Muralla xinesa, 1988

Al posar-se a investigar sobre la Gran Muralla varen descobrir que no sols es tracta d'una fortificació defensiva sinó que és alguna cosa més, està carregada de simbolisme. Marina Abramovic ho defineix a l'entrevista com una estructura metafísica ja que és la representació de la via làctia a la terra. Simbolitza un drac: el cap està al mar Groc, la cua al desert de Gobi i el cos a les muntanyes. Segons la seua descripció, Ulay, com un home, foc, començaria a caminar des del desert de Gobi; en canvi, ella, com a dona,

¹¹⁵ Per escoltar l'entrevista sencera es pot visitar aquest enllaç:
<<http://www.moma.org/explore/multimedia/audios/190/1986>> [consulta: 15-5-13]

aigua, iniciaria el seu recorregut des del mar Groc. El pla original era trobar-se a mitat del recorregut i casar-se. El llarg interval de temps transcorregut entre el naixement de la idea i la performance, huit anys, va fer que els problemes s'instal·laren entre Ulay i Marina, com a parella i com artistes. Aquest fet va modificar la idea original de l'obra, convertint-la en un comiat. Caminaren 2000km cadascú des d'una punta de la muralla, es trobaren a mitjan camí i es digueren adéu. A partir d'aquest moment cadascú caminava sol, tant en la vida sentimental com en l'artística. La performance durà 90 dies i l'última trobada entre ambdós artistes va tindre lloc el 3 de juny de 1988. Després d'aquesta acció, 23 anys després, Marina Abramovic i Ulay es varen retrobar en la retrospectiva *The artist is present* que li va dedicar el MoMa en 2010.

8.1.4. ROGELIO LÓPEZ CUENCA, RAFAEL MERCHANTE, ELO VEGA: *walls*

Walls (Murs) és una col·laboració entre els artistes Rogelio López Cuenca, Rafael Merchante i Elo Vega, que es va fer per a l'exposició *Geografies del desordre. Migració, alteritat i nova esfera*. *Walls*¹¹⁶ era una instal·lació que constava d'una doble projecció simultània feta a partir del treball fotogràfic d' Elo Vega sobre la frontera entre EEUU i Mèxic i del fotoperiodista Rafael Merchante que ha documentat el dia a dia dels immigrants a un costat i a l'altre de la frontera espanyola amb Marroc. Com a subtítols de les imatges, el poema *Murs* de Konstandinos Kavafis, que hem recollit en el capítol sobre les fronteres, traduït al castellà i a l'anglès.

Dues imatges de *Walls*, 2006

¹¹⁶ *Walls* es pot veure en línia, al següent enllaç [consulta: 31-5-13]:
<<http://www.hamacaonline.net/obra.php?id=958>>

És una instal·lació que mostra la paradoxa del mur que frena el trànsit humà però que en canvi, no oposa cap obstacle al moviment del capital. Aquest, transformat en una banda informativa mòbil que apareix baix de les imatges, travessa lliurement una frontera que per a ell ha desaparegut. Es contraposa la presència física dels éssers humans que no poden travessar la tanca, la frontera, amb el capital que sí circula lliurement per un món de fronteres immaterials.

Rogelio López Cuenca, Rafael Merchante, Elo Vega, *Walls*, 2006

Walls és un projecte que en la nostra opinió, està molt relacionat amb projectes anteriors de Rogelio López Cuenca com *Europa: Bienvenidos 1998*, *El paraíso es de los extraños, 2001*, o *Canto VI, 2005*; que no tractarem en aquestes pàgines per falta d'espai però que sí que pensem que formen part d'una mateixa línia d'investigació. A diferència dels projectes que acabem de enumerar, *Walls* sí que visibilitza els murs o en aquest cas, tanques, que conformen les nostres fronteres. En el procés de construcció de l'altre es necessita una frontera, una barrera o tanca que s'haja de travessar.

Rogelio López Cuenca, Rafael Merchante, Elo Vega, *Walls*, 2006

En aquesta fotografia que pertany al projecte *Walls*, es recullen les peces de roba de les persones que varen intentar botar les tanques de Ceuta i Melilla en grup, en 2005. Són com les restes d'un naufragi, roba tacada de sang, mostres del patiment que va implícit en la travessa de les fronteres per arribar a eixe somni anomenat Europa.

Els projectes de Rogelio López Cuenca fan palesa la diferència entre els dos tipus d'immigració existents: els legals i els il·legals, també anomenats "sense papers", aquells que a l'imaginari col·lectiu format gràcies als mitjans de comunicació associem a expressions com "il·legal", "clandestí" o "irregular" i que a més, vinculem amb el fet de travessar fronteres. En la part contrària, tenim als jubilats estrangers residents a Espanya o als joves estrangers que treballen a grans empreses, tot i també ser immigrants, aquest grup no forma part del col·lectiu que associem a les fronteres. *Walls* visibilitza els que estan a l'altra part de la frontera, posa de manifest les diferències existents en els fluxos migratoris que ens han ocupat al llarg de bona part d'aquestes pàgines.

8.2. LA FRONTERA COM A LLOC DE TRÀNSIT

8.2.1. DAVID GOLDBLATT: *the transported of Kwandebele*

El treball del fotògraf sud-africà David Goldblatt, fa palesa als seus retrats les conseqüències de l'apartheid sudafricà. Com hem vist al capítol anterior, *Fronteres: línies al mapa*, a l'instal·lar-se l'apartheid a Sudàfrica es va dividir el territori en 13 homeland o bantustan, on la població negra era forçada a traslladar-se. Els bantustan eren un altre "país" dins de Sudàfrica, amb la qual cosa la població que era obligada a residir allí, necessitava de permís i passaport per poder treballar a qualsevol part de Sudàfrica. David Goldblatt en el seu projecte *The transported of Kwandebele series 1983-84*¹¹⁷ (*Els transportats de Kwandebele*, 1983-84) retrata els trajectes que havien de fer els habitants del bantustan de Kwandebele per anar a treballar a la ciutat de Pretòria. Entre la duració del trajecte d'anada i el de tornada, i la jornada laboral, pràcticament no tenien temps de reposar així és que s'aprofitava el trajecte per intentar descansar.

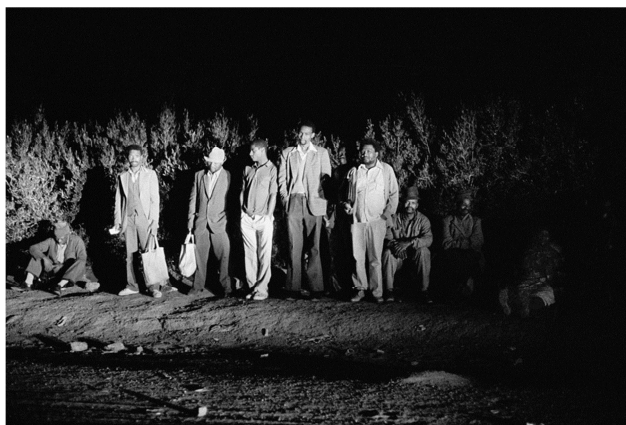
David Goldblatt, *The transported of Kwandebele: Marabastad – Waterval bus: 8.45pm, 45 minutes to the terminal*, 1983 (*Els transportats de Kwandebele: Bus de Marabastad a Waterval, 8.45 pm, 45 minuts de trajecte fins a l'estació*).

David Goldblatt, respecte de la seua obra *The transported of Kwandebele series, 1983-84*, escriu la següent reflexió en l'any 2000:

"La política del apartheid exigia que els sud-africans de raça negra visqueren en deu homelands als quals, amb el temps, se'ls concediria la independència i es convertirien en "Estats" sobirans. Els negres constituïen quasi el 80 per cent de la població i els homelands

¹¹⁷ Més informació [en línia] sobre els treballs de David Goldblatt en [consulta: 9-6-13]:
< <http://www.goodmangallery.com/files/upload/news/4579Newsalensonapartheidshauntinglegacy.pdf>>

sumaven aproximadament el tretze per cent de la superfície total del país. Encara que l'ideal de l'apartheid no es materialitzara mai i la majoria de la població negra mai es va convertir en ciutadans d'aquests designats "Estats", milions de persones es veieren, no obstant, traslladats a la força a aquests territoris superpoblats o se'ls impedia eixir d'ells. Encara que la indústria i el comerç de la Sudàfrica "blanca" depenguessen en gran mesura dels treballadors de raça negra, pocs dels homeland tenien centres importants d'activitat econòmica amb llocs de treball per als seus habitants. D'aquesta manera, se'ls permetia a les persones de raça negra –en condicions molt restrictives- que foren residents temporals en les ciutats sud-africanes blanques o que viatjaren a diari de les seues llars als seus treballs en les ciutats. Per fer possibles aquests desplaçaments, s'establiren enllaços ferroviaris i autobusos subvencionats. Aquestes fotografies retraten a persones que viatjaven en autobús en octubre de 1983 i en febrer de 1984 entre la homeland ètnica de Kwandebele i la ciutat de Pretòria en el que era aleshores el Transvaal. L'apartheid ha desaparegut i amb ell eixe somni ideològic delirant d'un Estat amb autogovern conegut com Kwandebele, però el Kwandebele que va sorgir continua existint i no pot desaparèixer perquè es desitge. Aquells dels seus habitants que han tingut la sort de trobar treball més enllà de la seua encara, i probablement per a sempre, exigua economia són, fins i tot ara, els Transportats de Kwandebele."¹¹⁸

Imatge superior: David Goldblatt, *The transported of KwaNdebele: going to work, Mathysloop, Kwandebele*, 1984 (Els transportats de Kwandebele: anant a treballar, Mathysloop, Kwandebele)

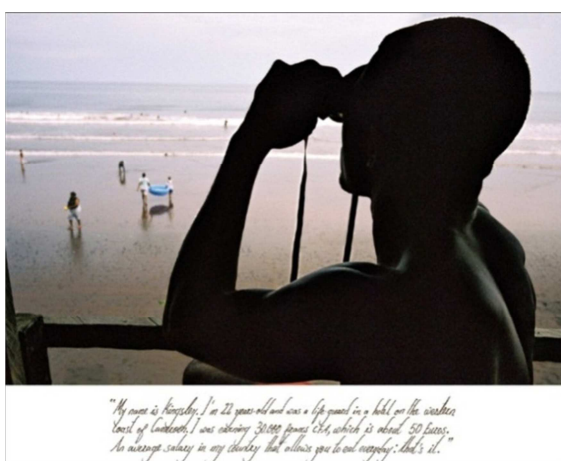
Imatge inferior: David Goldblatt, *The transported of KwaNdebele: Travellers from Kwandebele buying weekly season tickets at the PUTCO bus depot in Marabastad, Pretoria*, 1983. (Els transportats de Kwandebele: viatgers de Kwandebele comprant els abonaments setmanals en l'estació d'autobusos de Marabastad, Pretòria)

¹¹⁸ GOLDBLATT, David, "The transported of Kwandebele", *Exit*, Madrid, nº 32, p. 46, 2008.

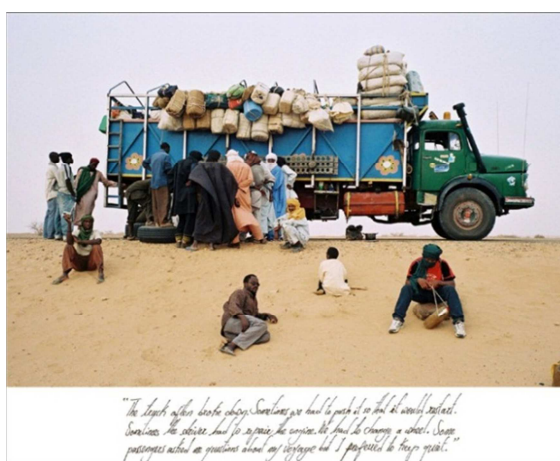
8.2.2. JOBARD – DENIAU: *Kingsley, histoire d'un immigrant*

En l'any 2004, coincidint amb l'arribada massiva d'immigrants a les costes espanyoles, sobretot a les Illes Canàries, el fotògraf francès Olivier Jobard i el periodista Grégoire Deniau¹¹⁹ van decidir documentar el periple de Kingsley, immigrant camerunès, des de sa casa en Camerun fins Europa, si és que aconseguia arribar-hi. Amb ells van viatjar fins a Canàries i igual que ells, es van vore extorsionats, maltractats i varen palpar la por que caracteritza aquest viatge.

El viatge va començar en maig de 2004; Kingsley va decidir intentar arribar a Europa, a França, on ja estava instal·lat el seu millor amic, per intentar trobar treball i accedir així, a una vida millor. En Camerun es guanyava la vida com a salvavides per 50€ al mes. Els seus pares li donaren tots els seus estalvis per a que intentara arribar a Europa. Si tenia èxit en la travessia, ell s'encarregaria d'enviar-los part del seu sou per ajudar-los a ells i als seus sis germans, a tindre una vida més digna.

"My name is Kingsley. I'm 22 years old and was a life guard in a hotel on the western coast of Cameroon. I was earning 30,000 francs CFA, which is about 50 Euros. No average salary in any country that allows you to eat properly; that's it."

"The desert is full of traps. Sometimes you have to walk at night to avoid getting lost. Sometimes the driver has to repair the engine. He has to change a wheel. Some passengers asked me questions about my voyage but I preferred to keep quiet."

Imatge esquerra: " El meu nom és Kingsley. Tinc 22 anys i treballava com a salvavides en un hotel en la costa occidental de Camerun. Guanyava 30000 francs CFA, que són uns 50€ aproximadament. Un sou mitjà en el meu país que et permet menjar tots els dies; això és tot".¹²⁰

Imatge dreta: "El camió es desbaratava sovint. De vegades teníem que empenyar-lo fins que arrancava. De vegades el conductor havia d'arreglar el motor. Vàrem haver de canviar una roda. Alguns passatgers em preguntaven sobre el meu viatge però preferia romandre en silenci."

Kingsley va viatjar durant uns tres mesos aproximadament, a través de Nigèria, Níger i Algèria. Des d'ací el viatge continuà en un camió destartat i on, amuntegat junt amb altres immigrants africans, varen creuar el desert del Sàhara per la nit, per a evitar el calor i la vigilància. Després de sis mesos de viatges i de experiències terrorífiques on Kingsley va témer per la seua vida, va arribar a Nador, Marroc. Als afores de Nador hi

¹¹⁹ DENIAU, G; JOBARD, O; "Yo llegué en patera", *EPS, El País Semanal*, Madrid, nº 1470, p. 42-54, 2004.

¹²⁰ Totes les traduccions de l'original en anglès són meues.

un camp d'immigrants a la muntanya Gourougou, on esperen pacientment, el seu torni l'oportunitat per creuar l'oceà rumb a Europa. Són més de 3000, cada nacionalitat a la seua zona corresponent. S'amaguen de dia per a evitar ser capturats pels guàrdies i ser deportats. Amb aquest reportatge es constata el canvi de rumb en les rutes migratòries que abans feien la travessia pel mediterrani.

"After seven days of waiting they piled 35 men one on top of the other in the back of a 4x4 vehicle. I was afraid of getting off the 4x4 because the guards of the Saharawi Liberation Front told me that they will get them back to the boat."

"After the six days, four out of the 34 people in our group (which included) all had their shoes. The others had their sandals, even their clothes. So they had to fabricate sandals."

Imatge esquerra: "Després de set dies d'espera, van apilar a 35 homes, uns damunt d'altres, en la part de darrere d'un 4x4. Tenia por de caure, però sobretot tenia por de que em robaren. Algú m'havia contat que colpejaven els viatgers per robar-los."

Imatge dreta: "Després del trajecte, sols quatre dels 35 que anàvem en el nostre grup (jo inclòs) tenien les seues sabates. Els demés ho havíem perdut tot, també la nostra roba. Així que em vaig haver de fabricar unes sandàlies."

Degut a la vigilància de FRONTEX, els immigrants prefereixen arribar a les illes Canàries des de les platges del Sàhara Occidental, a 700km al sud d'Agadir, a la costa mediterrània. Un viatge molt més perillós ja que la travessia del mediterrani dura unes cinc hores front a les vint hores aproximadament de mar, que calen per travessar l'oceà atlàntic. Després de dues setmanes d'espera, els traficants varen arribar amb una barca foradada. El primer intent va ser un fracàs: la barca va naufragar i es varen ofegar dues persones. La majoria dels immigrants que emprenen el viatge cap a Europa a través de l'oceà no l'han vist mai, tampoc saben nadar. Una altra setmana d'espera més i després d'haver arreglat els forats de la barca, eixiren a l'oceà. Abans d'eixir quatre immigrants es varen tirar enrere, digueren que no estaven preparats per a morir. Encara no. Després de tres dies de caos, terror i patiment, foren interceptats per un vaixell de la guàrdia civil. Segurament gràcies a la detenció es varen salvar. Després d'haver passat unes dèsset hores al mar, van ser interceptats per una patrulla costanera de la guàrdia civil a uns 10km de la costa de Fuerteventura. Ací s'acabà el viatge. Respecte de Kingsley, després del seu pas per uns dels CETI de les illes Canàries, el seu amic que residia a França, va vindre a per ell.

"We carried them up the beach into the sea. By the time I got in, the others were already sitting on an log of the water. The captain succeeded in carrying the first four down and the fifth escaped the boat."

"Some were afraid, terrified. They had never seen the ocean before. They didn't know how to swim. They didn't know how to hold on to the boat. Some were seasick and were throwing up. Some were so scared that they wet themselves."

Imatge esquerra: "Carregàrem i empentàrem la barca en la mar. En el moment en què vaig pujar, els altres ja estaven asentats uns damunt els altres. El capità va navegar a través de les primeres quatre onades però la cinquena va fer bolcar la barca."

Imatge dreta: "Alguns estaven assustats... aterroritzats. No havien vist l'oceà en sa vida. No sabien nadar. No s'atreuen a moure's de la part davantera de la barca. Alguns estaven marejats i vomitaven. Alguns estaven tan assustats que es pixaven damunt."

Ara viu a França, és un immigrant legal, amb papers, treballa en una impremta, amb les màquines, somiant amb el dia en que siga possible estudiar alguna cosa d'electrònica i intentar viure un poc millor. Amb el jornal que rep, amb prou feines li arriba per a sobreviure, part del seu sou l'envia a Camerun, a la seua família, procurant que tinguen una vida millor. Ara, Kingsley és el cap de família¹²¹.

Un passatge en aquestes barques carregades fins al límit, costava en 2004 quan es va realitzar el reportatge, 1000€ per persona. Una fortuna que pocs tenen i que recullen gràcies a l'esforç familiar. Tornar sense haver arribat a Europa, es considera com un fracàs no sols per a la persona que ho ha intentat sinó per a tota la família que va col·laborar. Aquesta càrrega de responsabilitat fa que molts dels immigrants visquen en els campaments il·legals prop de Melilla de Marionari, Zaio, Berkan, Oujda o Gourougou, fins a més de tres anys esperant el moment oportú. Els immigrants, després de passar un reconeixement mèdic a càrrec de la Creu Roja, són conduïts a un CETI on permanexeran durant quaranta dies. Si no determinen quina és la seua nacionalitat, seran alliberats amb una ordre d'expulsió que mai podrà complir-se. L'increment del nombre d'immigrants il·legals a les illes Canàries sense nacionalitat reconeguda, va ser un dels fets que va motivar a signar els acords de repatriació amb la majoria de països africans, sobretot els situats al sud del Sahel, com hem vist a capítols anteriors d'aquest treball.

¹²¹ La història de l'odissea de Kingsley es pot llegir [en línia] en [consulta: 13-5-13]:
<www.histoire-immigration.fr/musee/collections/kingsley-carnet-de-route-d-un-immigrant-clandestin>
<<http://mediastorm.com/publication/kingsleys-crossing>>

8.2.3. CRIADO, HUNEYCUTT I ADLER: *border film project*

És un projecte col·lectiu de Victoria Criado, Brett Huneycutt i Rudy Adler¹²² dut a terme en la frontera de Mèxic amb els EEUU. Finalitzà en 2007 i va reunir unes dues mil fotografies fetes pels immigrants que intentaven creuar la frontera entre els Estats Units i Mèxic. Aquest projecte naix de la conjunció dels interessos personals i els perfils professionals dels seus creadors, ajuntant una vessant etnogràfica (des de la sociologia), un anàlisi econòmic i un plantejament artístic del fenomen migratori en una de les fronteres més transitades del món, la frontera entre Estats Units i Mèxic. Allò novedós és que mitjançant la fotografia no professional, s'intentava donar una visió més real del periple viscut per travessar el mur fronterer. Per a dur endavant el projecte, es varen repartir càmeres d'un sol ús a dos grups distints, un a cada costat de la frontera: *Migrants*, els immigrants indocumentats que intentaven passar a EEUU i que procedien tant de Mèxic com d'altres països de Centreamèrica i Amèrica del sud; i de l'altra banda els *Minutemen*, grup de ciutadans nord-americans armats que s'organitzen per a detindre tots aquells que intenten accedir al país de manera il·legal. Junt amb les càmeres, s'entregava el sobre ja franquejat i l'adreça a la que devien retornar-les. Per motivar el retorn d'aquestes i la implicació en el projecte, s'oferien dos tipus de targetes-regal: els *minutemen* obtenien xecs de combustible Shell i els *migrants*, xecs per a gastar a la cadena Walmart. Ambdues targetes-regal es carregaven quan els autors del projecte rebien la càmera.

Càmera fotogràfica d'un sol ús amb flash, 27 fotografies i pel·lícula de 400 ISO. Al centre, Sobre prefranquejat i a la dreta, targetes-regal per incentivar el retorn de les càmeres.

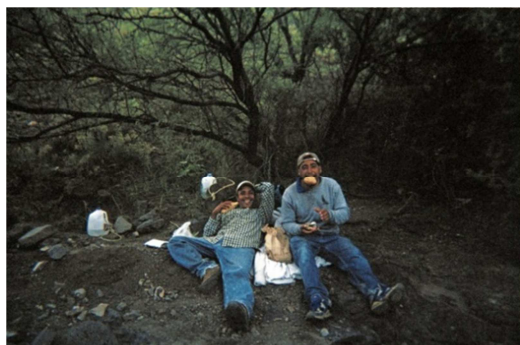
L'objectiu de *Border film project* era aportar una visió el més objectiva i humana possible de la immigració. Per això aquest projecte utilitza imatges, algunes d'elles com si foren fotos de família, que ens oferixen una nova visió del trànsit il·legal de la frontera i el seu control; a més, els autors del projecte volien que les imatges serviren

¹²² Els impulsors del Border Film Project provenen de camps tan diferents com l'economia, les ciències polítiques o l'art, encara que tots estan interessats en el desenvolupament social i econòmic de Llatinoamèrica. Victoria Criado és llicenciada en Ciències Polítiques, Brett Huneycutt en economia i Rudy Adler és artista i escriptor. És l'únic projecte d'aquestes característiques que han realitzat fins ara.

per a qüestionar-nos les idees preconcebudes i els estereotips al voltant de la immigració il·legal per a així, acostumar-nos a estudiar els conflictes des del punt de vista de tots els implicats.

CRIADO, HUNEYCUTT I ADLER: *border film project: migrants*

Els responsables de *Border Film Project* varen buscar els immigrants als albergs de Mèxic on solen esperar el moment oportú per passar als EEUU. Pràcticament tots els entrevistats estigueren d'acord amb el projecte, tot i que molts d'ells no havien utilitzat una càmera en sa vida. Per a que el projecte poguera dur-se a terme, els varen explicar unes nocions bàsiques de fotografia i també quin era l'aspecte de les bústies de correu als Estats Units ja que necessitaven assegurar-se de que podrien reconèixer les bústies per a poder tornar-los les càmeres.

Imatge esquerra: Càmera 169. Distribuïda en Agua Prieta, Sonora, Mèxic. Fotògraf: Juan Carlos, Honduras. Viatjà des de Agua Prieta a través d' Arizona fins la presa de Hoover en Colorado. Retornada des de Las Vegas

Imatge dreta: Càmera 501. Distribuïda en Ciudad Juarez, Chihuahua, Mèxic. Fotògraf: Eduardo, Guatemala. Viatjà des de Ciudad Juarez a través de Nuevo Mexico, Arizona, Califòrnia i Oregon. Retornada des de Georgia.

Els autors conten que els immigrants es varen sentir participants del projecte perquè els permetia humanitzar el fenomen de la immigració i que a la vegada podrien mostrar les dificultats a les que s'haurien d'enfrontar per a creuar la frontera amb èxit.

Càmera 238. Distribuïda en Agua Prieta, Sonora, Mèxic. Fotògraf: Armando, Mèxic DF. Va creuar el desert la nit de nadal per a reduir el risc de ser capturat. Retornada des de Deming, Nuevo México.

CRIADO, HUNEYCUTT I ADLER: *border film project: minutemen*

Els altres col·laboradors del projecte *Border Film Project*, els *minutemen* (és un terme que no té traducció i que al projecte apareix d'aquesta manera), també participaren fent fotografies en els seus llocs d'observació a prop de la tanca o a prop de les zones de pas de les rutes migratòries als estats d'Arizona, Nuevo México, Texas i Califòrnia. Els *minutemen* vigilen des de l'eixida fins la posta de sol i quan albiren un immigrant, deuen evitar la confrontació avisant ràpidament a la patrulla fronterera o *border patrol*. Majoritàriament els *minutemen* són veterans de guerra jubilats o persones molt patriòtiques que veuen els immigrants com una amenaça. En la seua opinió, compleixen amb un deure social de protecció del seu país que la patrulla fronterera no aconsegueix correctament degut a l'extensió del terreny a vigilar.

Imatge esquerra: Càmera 51. Distribuïda en Boulevard, Califòrnia. Fotògraf: Tim, Twin Peaks, Califòrnia.
Imatge dreta: Càmera 35, distribuïda en Tree Points, Arizona. Fotògraf desconegut.

Border Film Project ens mostra el que passa a les dues parts de la tanca fronterera i que no solem veure; a una part els que vigilen, els *minutemen*, a l'altra, els que intenten no ser caçats, els que van a creuar la tanca.

Imatge esquerra: Càmera 75. Distribuïda en Three Points, Arizona. Fotògraf: Michael, Greybull, Wyoming.
Imatge dreta: Càmera 51. Distribuïda en Boulevard, Califòrnia. Fotògraf: Tim, Twin Peaks, Califòrnia

A les fotos del projecte contrasta l'actitud vital, en ocasions joiosa, dels immigrants front al posat defensiu, de caçadors, dels minutemen. En la nostra opinió pareix una representació dels caçadors i les seues preses.

Aquest projecte en la nostra opinió, ens mostra un altre aspecte de la immigració clandestina, la vegem amb els seus ulls, des de dins, constatem com van immortalitzant les passes que donen cap al somni d'una vida millor. També ens suggereix l'atmosfera de les fotos de record que fem als viatges, podríem dir que els immigrants es transformen en una espècie de turistes del seu periple vital, d'un viatge massa sovint, sense retorn.

8.2.4. ELECTRONIC DISTURBANCE THEATHER: *the transborder immigrant tool*

És un projecte creat pel grup d'investigació de la Universitat de Califòrnia: *Electronic Disturbance Theater / b.a.n.g. Lab, CALIT2 (California Institute Telecommunications and Information Technology)*, University of California, San Diego. En ell participen Elle Mehrmand, Amy Sara Carroll Brett Stalbaum, MichaCárdenas i Ricardo Dominguez.

*Transborder Immigrant Tool*¹²³ consisteix en desenvolupar una aplicació per a mòbils que pugui ser utilitzada en qualsevol tipus de mòbil, bàsicament mòbils senzills i barats (al voltant de 30\$); sols es necessita una antena GPS (Sistema de Posicionament Global). L'aplicació transforma el mòbil en un dispositiu que pot funcionar com a brúixola i que a més, ajuda els immigrants a trobar rutes segures, llocs d'abastiment d'aigua (gestionats per voluntaris anònims, els *Border Angels*) i que puguin saber quina és la seua situació exacta, per a evitar morts durant el trànsit de la frontera entre Mèxic i Estats Units ja que bona part dels immigrants es desorienten mentre estan creuant. La majoria de morts es produeixen a les zones desèrtiques per desorientació i manca d'aigua.

¹²³ Per a més informació del projecte i entrevistes amb els autors [en línia] [consulta: 4-5-2013]:
<<http://www.vice.com/read/follow-the-gps-225-v16n11>>
<<http://prezi.com/wt9ljx7b8c73/transborder-immigrant-tool/>>
<<http://vimeo.com/6109723>>

Vista de l'aplicació instal·lada a un mòbil i en funcionament al desert.

Aquest projecte va ser investigat en 2010 pel Congrés dels Estats Units (*US Congress*), per l'oficina de delictes telemàtics del FBI (*FBI Office of Cybercrimes*) i la Universitat de Califòrnia. També es va acusar el projecte *Transborder Immigrant Tool* d'apropiació indeguda dels diners dels contribuents i de fer un mal ús dels recursos econòmics de la Universitat de Califòrnia, San Diego, per haver-los destinat a un projecte il·legal. Després d'un any d'investigació, en 2011, els càrrecs d'apropiació indeguda de fons públics i de promoció d'activitats il·legals, varen ser desestimats. El departament de Defensa dels Estats Units va mencionar que el projecte *Transborder Immigrant Tool*, impulsat per Ricardo Dominguez, no era il·legal sinó immoral.

8.3. LA FRONTERA EN ELS ESPAIS EXPOSITIUS

8.3.1. SANTIAGO SIERRA: *palabra tapada y muro cerrando un espacio*

Una manera d'evidenciar els murs que s'han construït a Europa va ser la participació de Santiago Sierra al Pavelló Espanyol en la 50na exposició internacional Biennial de Venècia, del 15 de juny al 2 de novembre de 2003. L'elecció de Santiago Sierra per a representar Espanya en aquesta Biennial es va considerar com un element de controvèrsia ja que aquest artista sol denunciar a les seues obres, l'explotació humana i les violacions dels drets humans. Justament en 2003, coincideix amb un enduriment de la llei d'estrangeria a Espanya. Al Pavelló d'Espanya de la Biennial de Venècia, Santiago Sierra no fa una sola obra sinó varies que li atorguen un significat més complet al projecte. Més concretament presenta tres intervencions: *Palabra tapada*, *Muro cerrando un espacio* i *Mujer con capirote sentada de cara a la pared*. D'aquesta última no parlarem en aquest treball ja que és la que menys s'ajusta al contingut en el que treballem. Comencem amb la primera; *Palabra tapada*, on es tapa la paraula Espanya que hi ha a l'entrada del pavelló, amb plàstic negre (com els de les bosses de fem) i cinta americana d'embalar. Els materials, pobres, d'ús comú, i la forma en què està fet aquest treball recorden a les obres de les carteres o a la preparació d'un espai de la casa abans de pintar-lo.

Santiago Sierra, *Palabra tapada*, Pavelló espanyol de la Biennial de Venècia, juny 2003

Això de tancar els lletreros, els símbols, els signes que defineixen alguna cosa ho podem trobar en edificis públics, sobretot en rètols institucionals que bé no funcionen encara

o que ja no són vàlids. Com bé diu J. A. Ramírez,¹²⁴ és un signe tatxat que indica que això que és Espanya, no ho és en el moment actual. També cal recordar que aquest edifici que representa Espanya a la Biennial de Venècia és una dependència del Ministeri de l'Exterior que funciona com una espècie d'extensió de l'ambaixada. Ara, després de que amb aquest gest Santiago Sierra tatxe la paraula Espanya, cal preguntar-se si ara és territori nacional o no. Possiblement ha deixat de ser-ho ja que el plàstic negre anul·la la definició, no hi ha país temporalment. Tornarà a haver-ne quan lleven el plàstic negre, tal i com recull J. A. Ramírez en el llibre citat anteriorment. Segons recull el diari El País a una entrevista amb Santiago Sierra, aquest afirma que la idea de nació és excloent¹²⁵ i d'ahí aquesta intervenció amb la paraula Espanya que marca l'entrada al pavelló espanyol. Així com recull J.A. Ramírez¹²⁶ amb aquest gest es proclama que eixa extensió territorial d'Espanya està temporalment suspesa. És un no-pavelló nacional i que a més, contradiu la informació que oferien els plànols però

també el rètol que avisa als visitants de la necessitat de provar la seua nacionalitat espanyola per poder accedir al pavelló espanyol per una porta que hi ha al darrere. Aquesta paraula tapada apareix com una metàfora que parla d'allò que passa a les Biennals o a les grans mostres d'art *internacional*, on es mostra un internacionalisme respectat i assumit per tots però que en realitat amaga una realitat excloent d'un món ple de barreres i on aquesta condició nacional que ara es

tatxa, és la que determina que es pugui accedir a un tipus de vida o un altre.

A la 2na intervenció al pavelló, *Muro cerrando un espacio*, i com es recull al text de J. A. Ramírez citat anteriorment, es construeix un mur de blocs de ciment de color gris, a 65cm de la porta exterior. Així en lloc de porta tenim dos estrets buits entre ambdós murs. Eixa espècie d'apertures laterals permeten vore a l'esquerre, el lavabo, i a la dreta, el magatzem. Són dos àmbits bruts i provisionals, com una obra en construcció i que fan que ens preguntem què hi ha més enllà del mur. Per a averiguar-ho, per a traspassar el mur, cal eixir i pegar-li la volta a l'edifici, mostrar algun document que

¹²⁴ RAMÍREZ, J.A., "El arte en España: tres escenarios del 2003", en RAMÍREZ, J.A.; CARRILLO, J, *Tendencias del arte, arte de tendencias a principios del siglo XXI*, Madrid, Cátedra, 2004, p.290.

en línia: <http://hipercroquis.net/2006/10/07/santiago-sierra-en-el-pabellon-veneciano-de-la-espana-negra/> [consulta: 10-4-2013]

¹²⁵ Entrevista a Santiago Sierra en: http://elpais.com/diario/2003/06/15/cultura/1055628002_850215.html [data de consulta: 10-4-2013]

¹²⁶ RAMÍREZ, J.A., *Ibidem*, p. 290-291.

acredite la nostra condició d'espanyols i franquejar els dos guàrdies italians que a la porta, vigilen que sols entren els espanyols. A l'interior sols vegem un edifici buit, brut, amb les restes de l'anterior exposició i de la construcció del mur.

Imatges del mur que tancava l'entrada al pavelló espanyol de la Biennal de Venècia, juny 2003

Aquesta intervenció s'imbueix de significat crític i polític ja que a l'intervindre en l'àmbit públic es carrega de repercussions socials. És impossible, com reflexa J. A. Ramírez al seu text, no considerar baix la vessant política, l'ocultació de la paraula Espanya. És una obra que connecta allò personal i allò polític, allò local i allò global. A l'intentar entrar al pavelló espanyol ens trobem davant d'un mur que ens tanca l'accés a l'espai; un reflex de les polítiques de restricció de l'accés representades per les fronteres i els límits. Aquest mur remet a les tensions físiques i polítiques que parlen d'exclusions contemporànies, dels països que a poc a poc, van blindant-se. Santiago Sierra comenta al respecte d'aquesta intervenció al pavelló espanyol de la Biennal de Venècia, a la versió digital de El Cultural:¹²⁷

"[...] El problema principal és que es va gastar molta tinta dient que la meua intervenció a Venècia era una crítica puntual al govern d'aquell moment per la seua política d'estrangeria i en realitat va ser un treball que podria haver-se fet fa 40 anys o repetir-se en la propera edició amb el nou govern. Es va poder fer amb certs retocs fins i tot en un altre pavelló nacional perquè la idea de nació és, ha sigut i serà excoient i els països són pura ideologia, reals sols en la mesura en que siguen efectius els seus mètodes de coerció. No hi ha pavelló hondureny o palestí, així que l'existència de pavellons nacionals exigia un posicionament del primer món, una certa amplitud que no obstant això no oblidara la titularitat del pavelló. [...]"

¹²⁷http://www.elcultural.es/version_papel/ARTE/10646/Santiago_Sierra [consulta: 20-4-2013]

Tot i haver presentat aquesta obra com una exhibició de la política d'estrangeria d'Espanya, restrictiva amb els no-nacionals, l'artista i membre de l'equip "Ojo Atómico" María María Acha¹²⁸ de nacionalitat peruana, va aconseguir entrar al pavelló. Aquesta artista va entrar gràcies al desajustament que hi havia entre la política espanyola i la de la Unió Europea, i que aquesta obra de Santiago Sierra no reflexa. Les lleis d'estrangeria espanyoles estan sotmeses a l'acord de Schengen, com expliquem en un capítol d'aquest treball, que es va signar en 1995. Qualsevol estranger que vulga estudiar o vindre de vacances, si el seu país d'origen, el que li dóna la nacionalitat, no està dins de l'espai Schengen, caldrà que sol·licite un visat Schengen, no un visat espanyol. L'argumentació de l'artista María María Acha es va basar en aquesta contradicció legal; la possessió d'un visat Schengen, tot i que ella fora de nacionalitat peruana, l'acreditava com a resident a Espanya i per tant, amb dret de mobilitat per tot l'espai Schengen sense cap altre tipus de visat. El pavelló espanyol de Santiago Sierra, tot i que amb el rètol tapat, formava part d'aquest espai Schengen. L'acció d'aquesta artista, en la nostra opinió, complementa l'obra de Santiago Sierra ja que demostra l'arbitrarietat de les lleis d'estrangeria; així, el mur no sols l'ha construït Espanya sinó tota la Unió Europea. Per a finalitzar, com hem vist en aquest exemple però també en altres que hem repassat al llarg d'aquest treball, els murs o tanques que actualment ocupen el lloc de la frontera, estan construïts a partir d'una gran barreja d'interessos.

¹²⁸ La reflexió de María María Acha al voltant d'aquesta obra el podem llegir al següent enllaç: <http://replica21.com/archivo/articulos/q_r/308_ruiz_venecia.html> [consulta: 20-4-2013]

CONCLUSIONS

Una vegada acabat aquest projecte, vegem que hem intentat respondre al perquè de l'aparició, en els darrers anys, de murs i tanques on abans sols existia el límit fronterer.

Creiem que la interdisciplinarietat ha estat present tant en la investigació prèvia com en la redacció d'aquest treball. En aquest cas, la conjunció de lectures específiques sobre el tema que hem tractat des d'àmbits tan diversos com la història, la filosofia, la sociologia o l'art, ens han donat una visió més àmplia sobre el fenomen fronterer. Convé assenyalar que la nostra formació és teòrica i és, des d'aquest àmbit, des d'on s'ha concebut aquest projecte sobre les fronteres. Igualment, i com es propi en aquest tipus de treballs, a mesura que anàvem aprofundint en la investigació, les referències que estàvem utilitzant ens duïen a noves fonts. Aquest fet anava ampliant els camps de recerca i la informació amb la qual treballàvem, impulsant-nos cap a una major coneixença de les raons que havien motivat la transformació de les línies fronteres, en murs i tanques cada vegada més complicats de travessar.

El treball comença amb l'explicació de què entenem per fronteres, aquesta acotació ha sigut necessària donada l'amplitud semàntica del terme. Com hem desenvolupat al llarg d'aquestes pàgines, pensem que no es pot parlar de fronteres sense parlar de migracions, per això hem fet referència als corrents migratoris que travessen les fronteres de les que hem parlat. En aquest punt hem vist que una de les conseqüències de l'externalització de les fronteres i del seu blindatge, ha sigut la modificació de les rutes migratòries. Aquestes han anat movent-se segons s'ha incrementat la vigilància i per evitar aquest control, han anat desplaçant-se cap a llocs més inhòspits i això les ha fetes més perilloses.

Per classificar i descriure les fronteres amb les quals hem treballat, hem hagut d'anar als orígens com per exemple, el mur d'Adrià o la Gran Muralla xinesa. La recerca històrica ens ha permès comprovar que l'aparició dels murs sempre s'ha degut a una funció defensiva. Tancar-se per protegir-se i dificultar-li el pas a l'enemic. Així també

en l'actualitat, el tancament de les fronteres pensem que obeeix a la recerca de protecció. El món actual és veu com una amenaça i la sensació de por creixent, imprecisa, en general ens empeny a protegir-nos darrere dels murs. L'increment de les migracions forçoses degut a situacions de guerra, persecució política, misèria o fam, ha fet que els immigrants siguen vistos com una amenaça. En la nostra opinió, s'han utilitzat com a excusa per a clausurar bona part de les fronteres.

Així, la investigació duta a terme per redactar aquest treball ens ha ensenyat que la majoria de fronteres però sobretot les africanes, s'han traçat sense tenir en compte ni aspectes socioculturals ni geogràfics. També hem pogut comprovar que en els primers anys del segle XXI, bona part de les línies frontereres que apareixen a les cartografies han acabat convertides en murs o tanques. Ha sigut un fet constant vore com, en general, els murs i tanques han anat ocupant el lloc de la línia que marcava la frontera. Però com en tots els casos, hem trobat una excepció: l'eliminació de les fronteres internes de la Unió Europea. El problema, als nostres ulls, és que no es tracta d'una desaparició real sinó d'un simulacre; les fronteres que ja no vegem s'han externalitzat, traslladant-se als països que són considerats l'origen de les rutes migratòries. Aquest breu recorregut per les diferents tipologies de fronteres, s'acaba en una transformació més, la seua reconversió en ficció: les micronacions. Ens han interessat perquè són estats inventats però que reproduïxen els elements que conformen els països reals: bandera, moneda, ambaixades, passaports però sobretot, perquè creen noves fronteres i per això tenen cabuda en aquest projecte.

En la investigació prèvia a la redacció d'aquest projecte, un fenomen ens han cridat l'atenció: els efectes addicionals que tenen els murs o tanques. Nos sols barren el trànsit als éssers humans sinó que també animals i plantes veuen modificats hàbitat i costums, degut a la presència d'aquests murs. Hem vist que al si de la frontera, apareix allò que es coneix com a "economia de frontera". És un concepte que ens haguera agradat ampliar més perquè pensem que aporta una visió més àmplia i precisa, dels efectes i repercussions que tenen les fronteres per als humans.

Ens ha semblat important afegir la visió que tenen determinats artistes al voltant de la frontera. Aporten una reflexió i un anàlisi que ens ha paregut interessant que ajuda a matisar aspectes del nostre estudi sobre les fronteres. Per a poder incloure els treballs artístics, els hem agrupat atenent a una classificació personal però que pensem que a la vegada, complimentava tot allò que havíem explicat anteriorment. Primer hem

agrupat les obres dels artistes que treballen en la zona fronterera com puguen ser Francis Alÿs o López Cuenca. Creiem que ens ofereixen una mirada diferent sobre la frontera que al mateix temps que pot ser poètica i reflexiva, també pot ser de denúncia. La segona classificació que hem fet agrupa les obres que parlen del trànsit de les persones a través dels murs i tanques. En les obres de Goldblatt o de Jobard i Deniau, trobem el testimoni de com la frontera ha modificat les vides dels migrants, els problemes que han hagut de superar per arribar al seu destí. En la selecció també tenim obres d'aficionats dins de *Border film project*: els mateixos immigrants o els vigilants de la frontera que amb les seues fotografies ens ofereixen una visió més propera del trànsit migratori. Així també hem inclòs en aquesta selecció un projecte que pensem, humanitza el fet de travessar la frontera. Parlem de *Transborder immigrant tool* que a partir de una xicoteta modificació en un telèfon mòbil, el transforma en un gps per ajudar els immigrants en cas de desorientació. Per finalitzar el recorregut artístic de les fronteres, hem inclòs l'obra que va presentar Santiago Sierra a la 50na Bienal de Venècia. En aquesta obra, el mur es transporta a l'interior de la institució, fent visible la frontera que solem ignorar, encara que fora durant un temps limitat.

Cal incorporar que la percepció que tenim de les fronteres és una visió sesgada. No les patim ni les vegem. Ens trobem a nivell geogràfic, massa lluny d'on es troben les fronteres convertides en tanques, les coneguem a través dels mitjans de comunicació cosa que pensem, contribueix a augmentar la sensació d'irrealitat que desprèn aquest blindatge fronterer.

Per a finalitzar, cal dir que intentar esbrinar el perquè de la proliferació de murs i tanques fronterers en l'actualitat, ha sigut la raó que ha impulsat aquest treball. Comprovar si la construcció de murs i tanques que estàvem analitzant, s'havia convertit en un element comú a les fronteres d'arreu del món, o si sols es donava a les anomenades fronteres externes de la Unió Europea, les que tenim més a prop. En definitiva, analitzar perquè apareixen els murs fronterers, saber més sobre aquest tema i les seues vinculacions amb altres aspectes com l'econòmic i social però sobretot, intentar entendre el món en què vivim.

Esperem no detindre'ns en les conclusions d'aquest Treball de Final de Màster. Aquestes serviran per a impulsar-nos en la recerca del perquè de la proliferació murs i

tanques en les fronteres. No és un camí definitiu i ben acotat sinó una porta que s'obri a través de la muralla i ens permet esbrinar, per un moment, què hi ha a l'altra part.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografía fonamental

- BALIBAR, Étienne, *Violencias, identidades y civilidad*, Barcelona, Gedisa, 2005.
- BAUMAN, Zygmunt, *Múltiples culturas una sola humanidad*, Barcelona, CCCB, 2008.
- JAMESON, Fredric; SLAVOJ, Zizek, *Estudios culturales. Reflexiones sobre el multiculturalismo*, Barcelona, Paidós, 1998.
- JARAUTA, Francisco (coord.), *Nuevas fronteras / Nuevos territorios*, Donostia, Arteleku, Cuadernos nº 10, 1996.
- JARAUTA, Francisco (coord.), *Mundialización y periferias*, Donostia, Arteleku, Cuadernos nº 14, 1998.
- JARAUTA, Francisco (coord.), *Crítica y utopías*, Donostia, Arteleku, Cuadernos nº 15, 1998.
- LÓPEZ CUENCA, Rogelio; MUNTADAS, Antonio, *El paraíso es de los extraños*, Málaga, Diputación de Málaga, 2003.
- MERCADO A., GUTIÉRREZ ROMERO E; *Fronteras en América del Norte: estudios multidisciplinares*, México DF, Universidad Nacional Autónoma de México, 2004.
- RAMÍREZ, J.A.; CARRILLO, J, *Tendencias del arte, arte de tendencias a principios del siglo XXI*, Madrid, Cátedra, 2004.
- ROUDINESCU, Élisabeth, *A vueltas con la cuestión judía*, Barcelona, Anagrama, 2011.
- VVAA, *Frontera sur. Nuevas políticas de gestión y externalización del control de la inmigración en Europa*, Barcelona, Virus, 2008.
- VVAA, *Fronteras. Debat de Barcelona VII*, Barcelona, CCCB, 2004.
- VVAA, *Geografías del desorden: migración, alteridad y nueva esfera social*, València, Universitat de València, 2006.

Catàlegs

VVAA, *Fronteres*, Barcelona, CCCB, 2007.

VVAA, *Apartheid. El mirall sud-africà*, Barcelona, CCCB-Actar, 2007.

Revistes i articles en revistes

BOWDEN, Charles, "Muros fronterizos", *National Geographic España*, Barcelona, p. 76-101, maig de 2007.

CORTÉS LARRINAGA, Mario, "Política inmigratoria de México y Estados Unidos", *Región y Sociedad. Revista de El Colegio de Sonora*, México, Volum XV, nº27, p. 4-30, 2003.

DENIAU, G; JOBARD, O; "Yo llegué en patera", *EPS, El País Semanal*, Madrid, nº 1470, p. 42-54, 2004.

GARCIA CANCLINI, Néstor, "El éxodo y sus alrededores", *Exit*, Madrid, nº 32, p. 22-30, 2008.

GÓMEZ, Luis, Europa a la vista, *EPS, El País Semanal*, Madrid, nº 1517, p. 58-70, 2005.

GÓMEZ-PEÑA, Guillermo, "Histeria fronteriza y la guerra contra la diferencia", *Exit*, Madrid, nº 32, p. 118-125, 2008.

KUNZING, Robert, "Pronto seremos 7000 millones", *National Geographic España*, Barcelona: p. 8-9, gener de 2011.

LÓPEZ CUENCA, Rogelio, "Exótico", *Exit*, Madrid, nº 32, p. 72-77, 2008.

OLIVARES, Rosa, "Nosotros, los otros", *Exit*, Madrid, nº 32, p. 8-9, 2008.

SÁNCHEZ BALMISA, Alberto, "Entrevista con Francis Alÿs", *Exit Express*, Madrid, nº 57, p. 6-13, Febrer-Març de 2011.

GOLDBLATT, David, "The transported of Kwandebele", *Exit*, Madrid, nº 32, p. 46, 2008.

Bibliografía general

- AYMERICH, Guillermo, *Un método para pensar el lugar*, Cuadernos de imagen y reflexión 4, València, Universitat Politècnica de València, 2007.
- BÉGOUT, Bruce, *Lugar común. El motel americano*, Barcelona, Anagrama, 2008.
- COETZEE, J.M., *Esperando a los bárbaros*, Barcelona, Debolsillo, 2013.
- CONRAD, Joseph, *El corazón de las tinieblas*, Madrid, Alianza Editorial, 2006.
- FERNÁNDEZ MALLO, Agustín, *Nocilla Dream*, Barcelona, Círculo de lectores, 2007.
- FERNÁNDEZ MALLO, Agustín, *Nocilla Experience*, Madrid, Alfaguara, 2008.
- FONTANA, Josep, *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945*, Barcelona, Pasado y Presente Ediciones, 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Historia de la sexualidad 1 – La voluntad de saber*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, 2007.
- HERRERA, Yuri, *Señales que precederán al fin del mundo*, Cáceres, Periférica, 2010.
- KAVAFIS, Konstandinos, *Poemes II*, Barcelona, Curial, 1977.
- KAVAFIS, Konstantinos, *Poemes II*, Barcelona, Curial, 1988.
- MAGRIS, Claudio, *Microcosmos*, Barcelona, Anagrama, 1999.
- SAGARRA, Josep Maria de, *Memòries II*, Barcelona, Edicions 62, 2000.
- TORTOSA, Paco, *La comarca de la Vall d'Albaida. Paisatges, cultura i mediambient*, Ontinyent, Caixa d'Ontinyent, 2000.
- YOURCENAR, Marguerite, *Memorias de Adriano*, Barcelona, Salvat Editores, 1994.

Articles on -line

BLANCHARD, E; CLOCHARD, O; RODIER, C, "Sur le front des frontières", *Plein Droit*, n°87, 2010, [consulta:6-5-2013], disponible en:

<http://www.gisti.org/spip.php?article2119>

CARRASCO, Gonzalo, "La industria maquiladora de exportación como antecedente de la globalización", [consulta:1-5-13], disponible en:

<http://www.azc.uam.mx/publicaciones/alegatos/pdfs/34/37-06.pdf>

FERNÁNDEZ MALLO, Agustín, "Micronaciones", [consulta: 6-6-13], disponible en:

<http://blogs.alfaguara.com/fernandezmallo/2009/03/10/micronaciones-andres-ibanez/>

JUÁREZ, Humberto, "La industria maquiladora de confección de Prendas de vestir en México", [consulta: 1-5-13], disponible en:

<http://www.clas.berkeley.edu/Events/fall2002/11-21-02-Juarez/Huberto--Berkeley%20Maquilas%202002.pdf>

PETERS, Eduardo, "Posibles impactos de la construcción y operación del muro fronterizo sobre la flora.", [consulta: 17-6-13], disponible en:

<http://www2.inecc.gob.mx/publicaciones/libros/518/cap8.pdf>

RIBAS, Xavier, "Las vallas fronterizas de Ceuta y Melilla", [consulta: 19-5-13], disponible en:

http://www.xavierribas.com/Contents/Ceuta/Xavier_Ribas_CG_Cast.pdf

SHAMSHAD, Rizwana, "Politics and origin of the India-Bangladesh border fence", [consulta: 27-5-13], disponible en:

<http://artsonline.monash.edu.au/mai/files/2012/07/rizwanashamshad.pdf>

BORDER PATROL STRATEGIC PLAN, "2012-2016 *Border Patrol strategic plan. The mission: protect America*", [consulta: 1-5-13], disponible en:

http://nemo.cbp.gov/obp/bp_strategic_plan.pdf

Webs

Aeroports de Paris [consulta 9-6-13] : <http://www.aeroportsdeparis.fr/ADP/en-GB/Passagers/Procedure-practical-information/Crossing-Borders-Easily/>

Frontex: <http://www.frontex.europa.eu/> [consulta: 30-4-2013]

Guàrdia civil: <http://www.guardiacivil.es/>[consulta: 30-4-2013]

Metges Sense Fronteres: <http://www.msf.es> [consulta 9-6-13]

Ministeri de l'Interior: <http://www.interior.gob.es> [consulta: 16-3-2013]

Pueblos Unidos (ONG): <http://www.pueblosunidos.org> [consulta: 5-6-2013]

TLCAN: <http://www.tlcan.com.mx/> [consulta: 7-6-13]

Elgaland & Vargaland: <http://www.elgaland-vargaland.org/> [consulta: 8-6-13]

Sealand: <http://www.sealandgov.org/> [consulta: 8-6-13]

Reino de Redonda: <http://www.javiermarias.es/REDONDIANA> [consulta: 8-6-13]

JR: <http://www.jr-art.net/projects/face-2-face> [consulta: 14-6-13]

MOMA: <http://www.moma.org> [consulta: 15-5-13]

Hamaca: <http://www.hamacaonline.net> [consulta: 31-5-13]

David Goldblatt:

<http://www.goodmangallery.com/files/upload/news/4579Newsalensonapartheidshauntinglegacy.pdf> [consulta: 9-6-13]

Border film project: www.borderfilmproject.com [consulta:17-6-13]

Rogelio López Cuenca: <http://www.lopezcuenca.com/> [consulta: 17-6-13]

Santiago Sierra: <http://www.santiago-sierra.com/> [consulta: 17-6-13]

The transborder immigrant tool: <http://www.vice.com/read/follow-the-gps-225-v16n11> [consulta: 17-6-13]